

Περιβαλλοντικά ζητήματα και
κοινωνικά κινήματα στην Κίνα

Μια διαπολιτισμική προσέγγιση

Π.Μ.Σ. Κοινωνιολογίας

Παππάς Αθανάσιος

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

**Διπλωματική εργασία: «Περιβαλλοντικά ζητήματα
και κοινωνικά κινήματα στην Κίνα: μια
διαπολιτισμική προσέγγιση»**

Τριμελής επιτροπή:

- **Χαράλαμπος Μελετιάδης, charis.meletiadis@panteion.gr**, Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνιολογίας (επιβλέπων)
- **Κωνσταντοπούλου Χριστιάνα, christiana.constantopoulou@panteion.gr**, Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας (μέλος)
- **Riboli Diana, dianariboli@gmail.com**, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας (μέλος)

Παππάς Αθανάσιος

A.M.:0315MO21

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2017

Περίληψη

Η μόλυνση της ατμόσφαιρας, η μόλυνση των υδάτων και η απερήμωση είναι μερικά από τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει η σύγχρονη Κίνα. Είναι άμεσα και επιτακτικά, καθώς επηρεάζουν τις ζωές των κατοίκων σε ποικίλους τομείς και μπορούν να οδηγήσουν ακόμα και στον θάνατο. Θέτουν επίσης ένα δυσοίωνα πλαίσιο για τις μελλοντικές γενιές, όχι μόνο της Κίνας αλλά και ολόκληρης της ανθρωπότητας. Αυτή η εργασία αποτελεί μια γενική επισκόπηση για τα πολιτισμικά αίτια γένεσης και διατηρήσης αυτών των προβλημάτων, καθώς για τα κινήματα που δημιουργήθηκαν για την αντιμετώπισή τους. Μετά από μια συνοπτική παρουσίαση αυτών των κινήματων, των κυριότερων περιβαλλοντικών ζητημάτων στην επικράτεια της Κίνας και τις πολιτικές αντιμετώπισής τους από το κράτος, προχωρά σε ιστορικές συγκρίσεις και διερευνά την αντίληψη για την σχέση ανθρώπου-φύσης ανά τους αιώνες στην Κίνα και κατά πόσο αυτή είναι διαφορετική από την δυτική παράδοση αυτής της αντίληψης. Διερευνά επίσης την πορεία του υπερκαταναλωτισμού, ο οποίος βρισκόταν κάτω από συστηματικό έλεγχο, πολιτισμικό και κρατικό, στην Αυτοκρατορική και Μαοϊκή Κίνα. Θεωρεί τον υπερκαταναλωτισμό και τις ανθρωποκεντρικές αναπαραστάσεις για τη φύση τα σημαντικότερα αίτια των σύγχρονων ανθρωπογενών περιβαλλοντικών προβλημάτων, τα οποία συνυπάρχουν τις τελευταίες δεκαετίες στην Κίνα, για πρώτη φορά στην ιστορία της.

Λέξεις-κλειδιά: περιβάλλον, Κίνα, Μάο, καταναλωτισμός, κινήματα, αναπαραστάσεις, μόλυνση, Κομφουκιανισμός

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	4
Περιβαλλοντικά ζητήματα και περιβαλλοντικές πολιτικές στην Κίνα	11
Το ζήτημα της ευθύνης και των προτεινόμενων λύσεων.....	21
Αναπαραστάσεις της φύσης στην Αυτοκρατορική Κίνα	26
Αναπαραστάσεις της φύσης στην Μαιοϊκή Κίνα ..	39
Η στάση προς τον καταναλωτισμό στην Κίνα .	53
Επίλογος.....	73
Διαδικτυακές πηγές.....	75
Βιβλιογραφία	77

Πρόλογος

Η μόλυνση και η εξαχρείωση του περιβάλλοντος αποτελεί ίσως το πιο επίμαχο θέμα της εποχής μας. Απασχολεί άτομα από όλα τα συλλογικά μορφώματα και από όλες τις εθνότητες. Αποτελεί καθημερινό θέμα συζήτησης και προβάλλεται συνεχώς από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Η πρόσφατη δήλωση του Προέδρου των ΗΠΑ, Donald Trump, περί απόσυρσης από το Σύμφωνο του Παρισιού (σύμφωνα με το οποίο κάθε κράτος πρέπει να προσαρμόσει τις πολιτικές του έτσι ώστε να αποβλέπει σε ένα αποτέλεσμα που μετριάξει το φαινόμενο του θερμοκηπίου κατά το περισσότερο δυνατόν) παρήγαγε ακόμα περισσότερο λόγο για το περιβαλλοντικό πρόβλημα. Με την κλιματική αλλαγή να είναι προ των πυλών, τέτοιες δηλώσεις ξεσήκωσαν μαζικές αντιδράσεις και επιδείνωσαν την γενική αβεβαιότητα για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Παρ' όλο που όμως όλοι (με ελάχιστες εξαιρέσεις, μία εκ των οποίων και ο Πρόεδρος των ΗΠΑ) συμφωνούν ότι είναι ένα κρισιμότητα πρόβλημα που αφορά τους πάντες (αν και πρέπει να επισημανθεί πως δεν επηρεάζει όλους στον ίδιο βαθμό, τουλάχιστον προς το παρόν) και πρέπει να διευθετηθεί, οι εξηγήσεις για τις αιτίες δημιουργίας του και οι λύσεις που προτείνονται για την αντιμετώπισή του ποικίλουν.

Έτσι λοιπόν μπορεί κανείς να συναντήσει στον δημόσιο λόγο κάθε λογής εξήγηση και λύση. Από μισανθρωπικές αιτιολογήσεις που κάνουν λόγο για ανθρώπινη φύση που δεν μπορεί να αλλάξει και πως είναι αναπόφευκτο κάποτε ο πλανήτης να γίνει μη κατοικήσιμος λόγω της απληστίας των ανθρώπων, έως τεχνοκρατικές αιτιολογήσεις που έχουν επίσης παρόμοιες τεχνοκρατικές λύσεις. Από θεωρίες που επικεντρώνονται στην ατομική ευθύνη έως θεωρίες που επικεντρώνονται στο παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

Οι δράσεις, που φυσικά είναι ανάλογες με τις εκάστοτε προτεινόμενες λύσεις, είναι ποικίλες: αφορούν προάσπιση της «οικολογικής τεχνολογίας», ενημέρωση με στόχο την ατομική υπευθυνότητα, ενημέρωση με στόχο την ανατροπή της παρούσας κοινωνικής οργάνωσης, συλλογικές δράσεις που εμποδίζουν την άμεση παρέμβαση σε συγκεκριμένα φυσικά πλαίσια, νόμοι, πολιτικές, διακρατικές συμφωνίες, και εκατοντάδες άλλες υπο-κατηγορίες των παραπάνω.

Όμως κάποιες φορές η αιτιολογία και οι προτεινόμενες λύσεις εξαρτώνται εν μέρει και από συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια. Παρότι τα περιβαλλοντικά

προβλήματα είναι κατά ένα μεγάλο μέρος αποτέλεσμα της παγκόσμιας οργάνωσης της οικονομίας και πολιτικής, άλλοι παράγοντες διαδραματίζουν επίσης σπουδαίο ρόλο, αφενός στην αναπαράσταση του περιβάλλοντος και αφετέρου στην ποιότητα και ποσότητα των δράσεων ως προς αυτό. Οι πολιτισμικοί παράγοντες και γεωγραφικοί παράγοντες πρέπει επίσης να ληφθούν υπόψη στο περιβαλλοντικό πρόβλημα που αποτελεί ένα πολύπλοκο σύμπλεγμα διαντιδράσεων όλων των παραπάνω στοιχείων.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας κατέχει κυρίαρχη θέση στον επίκαιρο λόγο περί περιβάλλοντος. Η τεράστια επιφάνεια εδάφους της και ο ακόμα πιο τεράστιος πληθυσμός της (1,4 δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν στην επικράτειά της), η άνοδος της στις τελευταίες δεκαετίες σε μια οικονομική και πολιτική υπερδύναμη και η συνεχώς αυξανόμενη βιομηχανία της, τα κραυγαλέα περιβαλλοντικά της προβλήματα και οι κρατικές πολιτικές αντιμετώπισής τους, την καθιστούν ίσως το κέντρο των συζητήσεων για τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Κάνουν επίσης αναγκαία την παρακολούθηση της πορείας της σχετικά με αυτά τα προβλήματα για όποιον θέλει να κάνει μια στοιχειωδώς συνεκτική πρόβλεψη για το περιβαλλοντικό μέλλον του πλανήτη μας.

Η σημαντικότερη κοινωνικοπολιτική αλλαγή των τελευταίων 40 χρόνων στην Κίνα είναι η εποχή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που τέθηκαν σε ισχύ από το 1978 έπειτα από εντολή του Deng Xiaoping, του τότε Γενικού Γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις διενεργήθηκαν σε δύο φάσεις. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1978-1984 και εφάρμοσε την αποκολλεκτιβοποίηση της αγροτικής παραγωγής, επέτρεψε τις ξένες επενδύσεις στην Κίνα και έδωσε άδεια για την εκκίνηση ιδιωτικών επιχειρήσεων σε συγκεκριμένους τομείς. Κατά την δεύτερη φάση την περίοδο 1984-1993, ακολούθησε και η ιδιωτικοποίηση μεγάλου μέρους της βιομηχανίας και η άρση προστατευτικών πολιτικών.

Αυτά τα μέτρα είχαν ως αποτέλεσμα την δραματική αύξηση αφενός της βιομηχανικής παραγωγής και των εγκαταστάσεων και αφετέρου του καταναλωτισμού. Όπως και με κάθε άλλο καπιταλιστικό κράτος, η μετάβαση συνοδεύτηκε από μαζική αστικοποίηση. Εκατομμύρια άνθρωποι «ανυψώθηκαν» από την ακραία φτώχεια, τα προβλήματα ικανοποίησης βασικών αναγκών καλύφθηκαν κατά ένα μεγάλο μέρος και δημιουργήθηκε μια ανθούσα μεσαία τάξη. Πρέπει να σημειωθεί φυσικά πως κάτι τέτοιο ελάχιστα συμπεριλάμβανε και τον πληθυσμό που παρέμεινε σε αγροτικές περιοχές και πως οι οικονομικές ανισότητες επίσης εκτοξεύθηκαν.

Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν το 1978 δεν αποτελούν την μόνη φορά που συντελέστηκαν μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στην Κίνα του 20ού αιώνα. Στην Κίνα, όπως και στην Ελλάδα, το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το ακολούθησε ένας εμφύλιος πόλεμος μεταξύ εθνικιστών και κομμουνιστών. Αποτελούσε συνέχεια του κινέζικου εμφυλίου πολέμου που πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1927-1937 και διακόπηκε εξαιτίας του Σινο-Ιαπωνικού πολέμου με την εισβολή της Αυτοκρατορικής Ιαπωνίας στην Κίνα την περίοδο 1937-1945. Οι εχθροπραξίες σταμάτησαν οριστικά το 1950, με την νίκη της κομμουνιστικής παράταξης. Αυτό είχε ως επακόλουθο την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας με πρόεδρο τον Mao Zedong. Ακολούθησαν μαζικές αλλαγές, όπως η αναδιανομή της γης σε κολλεκτίβες και η εκτέλεση των γαιοκτημόνων.

Οι τεράστιες μαζικές αλλαγές αυτών των δύο περιόδων είχαν συνέπειες σχετικά με το φυσικό περιβάλλον, εκτός από οικονομικές και πολιτικές. Τα πολιτισμικά ήθη και τα συστήματα αξιών τροποποιήθηκαν σχετικά με δύο κομβικά σημεία του περιβαλλοντικού ζητήματος: την εκμετάλλευση των φυσικών πηγών και την στάση προς τον καταναλωτισμό.

Η αρχική σκόπευση αυτής της εργασίας ήταν η μελέτη των αντιδράσεων της κινέζικης κοινωνίας μέσω της μελέτης των κοινωνικών κινήματων υπέρ του περιβάλλοντος, όμως κατά την πορεία συγκέντρωσης δεδομένων φάνηκε πως τα στοιχεία που θα παίρναμε σχετικά με αυτά δεν μπορούσαν να αποκαλύψουν το βάθος των πολιτισμικών διεργασιών που συντελέστηκαν στην κινέζικη κοινωνία σχετικά με το περιβάλλον. Γι' αυτό και επιλέξαμε να αναφερθούμε στην εισαγωγή με εξαιρετικά σύντομο τρόπο στα χαρακτηριστικά των κοινωνικών κινήματων και αφήσουμε το περιθώριο στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας ώστε να αναδειχτούν οι κρίσιμοι πολιτισμικοί παράγοντες.

Τα κοινωνικά κινήματα στην Κίνα θα μπορούσαν να χωριστούν σε 4 βασικές κατηγορίες: τα κινήματα των αγροτών στις επαρχίες, τα κινήματα των εργατών στις μεγάλες επιχειρήσεις, τα κινήματα των μικρομεσαίων επιχειρηματιών στις αστικές περιοχές και τα κινήματα σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Τα δύο τελευταία αποτελούνται κυρίως από μέλη που προέρχονται από την μεσαία τάξη των μεγάλων πόλεων.

Τα σύγχρονα περιβαλλοντικά κινήματα ξεκίνησαν να παίρνουν σαφή μορφή στις αρχές της δεκαετίας του '80, αφού κατά την περίοδο 1949-1979 κινήματα που εξέφραζαν θέσεις κατά (συγκεκριμένων) κρατικών πολιτικών δεν υπήρχαν πουθενά στην Κίνα. Τότε ξέσπασαν οι πρώτες οργανωμένες διαμαρτυρίες αγροτών ή κατοίκων αστικών περιοχών, των οποίων η ζωή επηρεαζόταν από την μόλυνση της ατμόσφαιρας και του νερού λόγω των τεράστιας έκτασης βιομηχανικών projects που έλαβαν χώρα τα πρώτα χρόνια των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η μορφή αυτών των κινήματων στηριζόταν στο πρόταγμα του «κοινού καλού». Αυτού του

τύπου τα περιβαλλοντικά κινήματα εξακολουθούν υπάρχουν και διαχωρίζουν τους εαυτούς τους, μερικώς ή ολικώς, από τον άλλο τύπο των κινέζικων περιβαλλοντικών κινήματων που είναι γνωστός ως NIMBY (Not-In-My-Backyard – Όχι Στην Αυλή Μου). Αυτός ο τύπος αναφέρεται σε κινήματα των οποίων ο σκοπός είναι κυρίως τοπικός και παροδικός. Αν επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, πολλά μέλη αυτών των κινήματων συνήθως σταματούν την κινηματική δράση και δεν θέτουν κάποιον άλλο μακροπρόθεσμο στόχο σχετικά με την περιβαλλοντική πολιτική.¹

Κάποια μέλη όμως αυτών κινήματων «αυτοπροστασίας», σε συνδυασμό με άλλα μέλη οργανώσεων με μακροπρόθεσμους στόχους και συνεπή ακτιβιστική δράση, μπορεί να οργανωθούν ως τοπικές περιβαλλοντικές Μ.Κ.Ο. (Μη Κυβερνητική Οργάνωση) που αφενός επικεντρώνονται στα άμεσα προβλήματα της εκάστοτε περιοχής, αφετέρου συμμετέχουν σε ευρύτερες περιβαλλοντικές δράσεις. Τα περισσότερα εξ' αυτών αρχικά προσπαθούν να δημιουργήσουν μια καλή, συνεργατική σχέση με την τοπική και την κεντρική κυβέρνηση. Η ευθεία σύγκρουση, ιδίως με την κεντρική κυβέρνηση, αποφεύγεται αλλά δεν αποκλείονται κινητοποιήσεις εναντίον «δυσλειτουργικών» κυβερνητικών τμημάτων (π.χ τμήμα κατασκευών, τμήμα τουρισμού κ.ά). Προσπαθούν επίσης να προβάλλουν τις δραστηριότητές τους στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, εθνικά ή διεθνή. Κάποιες κινέζικες δημοφιλείς περιβαλλοντικές Μ.Κ.Ο., όπως η Global Village of Beijing ή η Green Earth Volunteers, έχουν σημαντική παρουσία στα μέσα. Για παράδειγμα ο Wang Yongchen, κύριος χορηγός του Green Earth Volunteers, εμφανίστηκε το 2009 στο μαζικής κατανάλωσης περιοδικό «Time» στην κατηγορία «Ηρωες του Περιβάλλοντος».²

Αυτά τα κινήματα αντιμετωπίζουν όμως και πολλές δυσκολίες, τεχνικές και οργανωτικές. Κατ' αρχήν δεν έχουν σταθερή χρηματοδότηση όπως άλλες δυτικές πράσινες Μ.Κ.Ο. . Χαρακτηρίζονται επίσης από έλλειψη σταθερών και κατάλληλων εγκαταστάσεων, έλλειψη εξοπλισμού και έλλειψη ανθρώπινου και επιστημονικού δυναμικού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αφενός την παθητικότητα όσον αφορά κοινωνικές δράσεις, αφετέρου την δυσκολία πραγματοποίησης ενημερωτικών εκστρατειών και άνοιγμα στις τοπικές κοινωνίες.³

Οι περισσότερες Μ.Κ.Ο. που έχουν οργανωθεί εθελοντικά από πολίτες είναι σε κάποιο βαθμό αυτόνομες. Φυσικά δρουν σχεδόν πάντα στα όρια που έχουν τεθεί από την κυβέρνηση, εφαρμόζοντας έτσι ένα είδος αυτο-λογοκρισίας. Παρά τις πολλές απαγορεύσεις, υπάρχει ελεύθερος χώρος για διαφορετική, μη συνεργατική δράση. Παρ' ότι οι περισσότερες πράσινες Μ.Κ.Ο. στην Κίνα έχουν περιορισμούς

¹ Fengshi Wu, 2014, Local Environmental Politics in China: Challenges and Innovations, σελ. 103 (New York: Routledge)

² Dongping Young, 2008, Crisis and turning of environment in China, σελ. 1-23 (Beijing: Social Sciences Academic Press of China)

³ ελ. 529

και συμφωνούν (τουλάχιστον όσον αφορά τον δημόσιο λόγο) πως οποιαδήποτε Μ.Κ.Ο. που είναι απειλητική για την κυβέρνηση πρέπει να καταστέλλεται, εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από μερική αυτονομία. Ο λόγος που αυτό συμβαίνει είναι διότι οι ηγετικές φιγούρες τους είναι άτομα με πολιτική επιρροή και ισχυρές διασυνδέσεις με την κεντρική κυβέρνηση και τους κρατικούς θεσμούς. Αποτελούν μέλη της κοινωνικής ελίτ και για αυτό μπορούν να πάρουν δικές τους πρωτοβουλίες, πάντα με σοβαρούς (αυτο)περιορισμούς, χωρίς να ρισκάρουν «πειθαρχικές» αντιδράσεις από το κράτος.⁴

Εξάλλου, η δημοσιότητα που έχει δώσει το ίδιο το κινέζικο κράτος στο θέμα του περιβάλλοντος τις τελευταίες δεκαετίες είναι και η κυριότερη αιτία γένεσής τους. Πολλές δράσεις που οργανώνουν Μ.Κ.Ο. της Κίνας εναρμονίζονται με τις κρατικές πολιτικές προστασίας του περιβάλλοντος, όπως η εμφύτευση δέντρων ή το μάζεμα αποβλήτων από τα ποτάμια. Βέβαια όπως ήδη προαναφέρθηκε, η έλλειψη απόλυτης αυτορρύθμισης των Μ.Κ.Ο. δεν πρέπει να ειπωθεί ως ολοκληρωτικός έλεγχος από το κράτος παρ'ότι οι Μ.Κ.Ο. μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένα όχημα παρακολούθησης και ελέγχου των πολιτικών δραστηριοτήτων (κυρίως στις πρωτεύουσες των διοικητικών τμημάτων και σε άλλες μεγάλες πόλεις, όπου είναι συγκεντρωμένη η συντριπτική πλειοψηφία των κινέζικων Μ.Κ.Ο.).⁵

Τα επακόλουθα αυτής της αντίφασης μεταξύ ακτιβισμού και κρατικού περιορισμού είναι τα αναμενόμενα. Είναι άμεσα φανερό πως πολλά περιβαλλοντικά προβλήματα είναι αποτέλεσμα είτε εθνικών πολιτικών είτε δράσεων συγκεκριμένων πολυεθνικών που έχουν στενές σχέσεις με το κράτος. Έτσι, η αυτολογοκρισία των κινέζικων Μ.Κ.Ο. και η αποφυγή σύγκρουσης με τις καθιερωμένες αρχές και ήθη (σύγκρουση που χαρακτηρίζει πολλά δυτικά πράσινα κινήματα) αποτρέπει την επιδίωξη διατηρήσιμων και μακροπρόθεσμων αλλαγών. Αυτός ο «κουτσός» ακτιβισμός που λαμβάνει χώρα στην Κίνα είναι φυσικά απόρροια του ημι-απολυταρχικού καθεστώτος και μιας διάσπαρτης και υπανάπτυκτης «κοινωνίας των πολιτών» που ακόμα δεν έχει ωριμάσει στον βαθμό που αυτή συναντάται στα δυτικά κράτη.

Τα επόμενα κεφάλαια αυτής της εργασίας πραγματεύονται τις πολιτισμικές αλλαγές στο πλαίσιο της Κίνας σχετικά με την αντίληψη και δράση προς την φύση. Ερευνούν τα ιστορικά αίτια που οδήγησαν στην γέννησή τους και τα επακόλουθα αυτών των αλλαγών για το φυσικό περιβάλλον της Κίνας. Η παρούσα έρευνα αντλεί πληροφορίες από βιβλιογραφικές και διαδικτυακές πηγές. Είναι σημαντικό να

---

⁴ Jiang Ru, Leonard Ortolano, 2008, China's Embedded Activism: Opportunities and Constraints of a Social Movement, σελ. 64-65 (New York:Routledge)

⁵ Jiang Ru, Leonard Ortolano, 2008, China's Embedded Activism: Opportunities and Constraints of a Social Movement, σελ. 3-15 (New York:Routledge)

σημειωθεί πως η εργασία αποτελεί μια γενική επισκόπηση αυτών των θεμάτων. Η συγκεκριμένη θεματική, λόγω της τεράστιας πολιτισμικής πολυμορφίας της Κίνας ανά τους αιώνες, δεν είναι δυνατόν να αναλυθεί λεπτομερειακά σε ένα εγχείρημα αυτής της έκτασης.

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μια συνοπτική παρουσίαση ποσοτικών στοιχείων των συγκεκριμένων περιβαλλοντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει τις τελευταίες δεκαετίες η Κίνα καθώς και τα επίσημα μέτρα της κυβέρνησης ή της τοπικής διοίκησης που χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται για την καταπολέμηση αυτών των προβλημάτων. Θα γίνει εμφανές πως μερικές φορές υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των στατιστικών στοιχείων που παρουσιάζονται από την κρατική κυβέρνηση της Κίνας και των στοιχείων που προέρχονται από άλλες πηγές. Κάτι τέτοιο μπορεί να συμβαίνει λόγω τεχνικών δυσκολιών στη συγκέντρωση και εκτίμηση στοιχείων, λόγω πολιτικής χειραγώγησης (είτε από την πλευρά της κινέζικης κυβέρνησης είτε από την πλευρά άλλων κρατών ή οργανισμών) ή λόγω αλλοίωσης στοιχείων από κάποια επιμέρους διοικητικά τμήματα της Κίνας.

Το δεύτερο κεφάλαιο καταπιάνεται με το ζήτημα της ευθύνης. Αναφέρει τις κυριότερες θεωρίες αιτιολόγησης των περιβαλλοντικών προβλημάτων καθώς και τις λύσεις που η καθεμία από αυτές προτείνει. Επίσης αναφέρονται οι κριτικές που ασκούνται στην εκάστοτε τάση ή θεωρία.

Το τρίτο κεφάλαιο ερευνά τις αναπαραστάσεις για την φύση στην Αυτοκρατορική Κίνα και το τέταρτο κεφάλαιο για την Μαιοϊκή. Η αναπαράσταση είναι μια έννοια με πολλούς και διαφορετικούς ορισμούς, όμως συνεκτικά θα μπορούσαμε να πούμε πως αφορά τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε, κατανοούμε και νοηματοδοτούμε τα αντικείμενα, πρόσωπα, καταστάσεις, γεγονότα της πραγματικότητας. Όπως είναι φυσικό, οι αναπαραστάσεις επηρεάζουν τις δράσεις μας και ο πυρήνας μιας αναπαράστασης εδραιώνεται ως κοινωνικός μέσσω της επικοινωνίας. Οι αναπαραστάσεις για την φύση λοιπόν αναφέρονται στην πρόσληψη, κατανόηση και νοηματοδότηση της φύσης από τα εκάστοτε κοινωνικά σύνολα ή ομάδες.

Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζει την στάση προς τον καταναλωτισμό στην Αυτοκρατορική, Μαιοϊκή και σύγχρονη Κίνα (μετά τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις). Παράθετει το πως ο μαζικός καταναλωτισμός έγινε κατ'αρχήν κυρίαρχο γνώρισμα των σύγχρονων Δυτικών κοινωνιών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αιτίες που οδήγησαν σε μια τέτοια πορεία. Εξηγεί με ποιους τρόπους και λόγω ποιων αξιών και προσδοκιών ο καταναλωτισμός ως μαζική κουλτούρα δεν αναπτύχθηκε σε άλλες ιστορικές κοινωνίες. Στην συνέχεια αναφέρεται το γιατί η Αυτοκρατορική Κίνα και η Κίνα του Μάο επίσης δεν ήταν καταναλωτικές κοινωνίες, όμως για διαφορετικούς λόγους η καθεμία. Η «καταναλωτική επανάσταση» στην

Κίνα που έλαβε χώρα μετά τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις αναπτύχθηκε επίσης για συγκεκριμένους λόγους. Κάποιοι εξ' αυτών ήταν παρόμοιοι με την Δύση (κυρίως η διαφήμιση που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο κάθε καταναλωτικής κοινωνίας) και κάποιοι οφείλονται στις ιστορικές ιδιομορφίες της Κίνας.

Περιβαλλοντικά προβλήματα και περιβαλλοντική πολιτική στην Κίνα

Τα κυριότερα περιβαλλοντικά προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει η Κίνα θα μπορούσαν να χωριστούν σε τρεις βασικές κατηγορίες: Μόλυνση της ατμόσφαιρας, μόλυνση των υδάτων και απερίμωση. Και τα τρία εξ' αυτών μαστίζουν την Κίνα εδώ και πολλές δεκαετίες και αποτελούν ακόμα και σήμερα κομβικότατο πολιτικό ζήτημα όχι μόνο για την κεντρική κινέζικη κυβέρνηση αλλά και για γειτονικά κράτη που επηρεάζονται από τα περιβαλλοντικά προβλήματα της Κίνας όπως η Ινδία και η Ιαπωνία, τους ακτιβιστές και ενεργά μέλη κοινωνικών κινημάτων, και την παγκόσμια στάση και πολιτική σχετικά με την μόλυνση του περιβάλλοντος και την κλιματική αλλαγή.

Πιο άμεσα επηρεάζεται από αυτά η βόρεια Κίνα και ειδικά από την απερίμωση που μαστίζει τα δυτικά κομμάτια της. Σε γενικές γραμμές η μόλυνση της ατμόσφαιρας επηρεάζει κυρίως τα αστικά κέντρα ενώ η μόλυνση των υδάτων κυρίως την κινέζικη ύπαιθρο χωρίς αυτό φυσικά να σημαίνει αποκλειστικότητα του εκάστοτε προβλήματος στον κάθε τύπο περιοχής.

Μόλυνση της ατμόσφαιρας

Η μόλυνση της ατμόσφαιρας θεωρείται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας πως ετήσια σκοτώνει περίπου 7 εκατομμύρια ανθρώπους σε παγκόσμια κλίμακα, περισσότερους απ' ότι το AIDS, ο καρκίνος του μαστού ή η φυματίωση.⁶ Είναι τόσο θανατηφόρα λόγω των μικροσκοπικών σωματιδιακών ουσιών (PM) που παράγονται κυρίως από την καύση άνθρακα και καυσίμων, οι οποίες όσο πιο μικροσκοπικές είναι τόσο πιο εύκολα μπορούν να διεισδύσουν στο σώμα και στους πνεύμονες. Έτσι οι πιο επικίνδυνες είναι οι PM_{2,5} (ουσίες αυτού του είδους μικρότερες από 2,5 μικρόμετρα) και η εισπνοή τους μπορεί να προκαλέσει άσθμα, βρογχίτη, μεγάλες

---

⁶ World Bank, 2016, Cost of Air pollution, σελ. 11

αναπνευστικές δυσκολίες, καρκίνο των πνευμόνων και καρδιαγγιακά προβλήματα. Επιπλέον μπορεί να προκαλέσει και έμμεσα θάνατο ή σοβαρές παθήσεις μέσω της αποδυνάμωσης του ανοσοποιητικού συστήματος. Οι πιο ευάλωτες ηλικιακές κατηγορίες στις παραπάνω παθήσεις από την μόλυνση της ατμόσφαιρας είναι τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι. Άλλες ουσίες που περιλαμβάνονται σε μολυσμένη ατμόσφαιρα και μπορούν να προκαλέσουν προβλήματα υγείας (αλλά σπάνια θάνατο) είναι το διοξείδιο του θείου (NO₂), το μονοξείδιο του άνθρακα (SO₂), το όζον (O₃) και οι πολυκυκλικοί αρωματικοί υδρογονάνθρακες (PAHs).⁷

Στην Κίνα η μόλυνση της ατμόσφαιρας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την μακρο-πολιτικοοικονομική στρατηγική της των τελευταίων 30 ετών, η οποία χαρακτηρίζεται από μαζική και ταχύτατη εκβιομηχάνιση. Η συνολική κατανάλωση ενέργειας, η παραγωγή ατσαλιού και η καύση άνθρακα, κυρίως σε βαριά βιομηχανικά και θερμικά εργοστάσια ηλεκτρισμού, έχουν αυξηθεί σχεδόν γραμμικά από το 1978, με μια ακόμα περισσότερο ανοδική τάση τα τελευταία 15 χρόνια (ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η κατανάλωση ενέργειας αυξήθηκε κατά 70% την περίοδο 2000-2005 και άνθρακα κατά 75%⁸). Συνεπακόλουθο αυτού, καθώς και της μη συστηματικής εφαρμογής περιβαλλοντικών νόμων όπως και της εκρηκτικής αύξησης του πληθυσμού των αυτοκινήτων (από 59 εκατομμύρια το 2007 σε 172 το 2015⁹ και υπολογίζεται να φτάσει τα 400 το 2030) που παρατηρείται κυρίως στο Πεκίνο, είναι η αύξηση βλαβερών ρύπων στην ατμόσφαιρα. Η Κίνα είναι μακράν η μεγαλύτερη πηγή παραγωγής ρύπων διοξειδίου του θείου στον κόσμο καθώς και ξεπερνάει σε συστηματική βάση το όριο που έχει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας για την συγκέντρωση PM_{2.5} στην ατμόσφαιρα (η συγκέντρωση πάνω από 25 PM_{2.5} ανά κυβικό μέτρο σε καθημερινή βάση ορίζεται ως σημαντικά επιβλαβής για την υγεία). Σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα της Κίνας, με τα μισά εξ αυτών να πάσχουν από συχνά περιστατικά όξινης βροχής, η συγκέντρωση PM_{2.5} είναι σχεδόν κάθε μέρα πάνω από 150, με ετήσιο μέσο όρο 300, ενώ δεν λείπουν και τα περιστατικά με ακόμα πιο δραματικές αυξήσεις: τον Νοέμβριο του 2010 ξεπέρασε για πρώτη φορά τα 500, κάτι που επαναλήφθηκε τον Οκτώβριο, Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 2011¹⁰, τον Ιανουάριο του 2013 ξεπέρασε τα 800 σύμφωνα με μετρήσεις της αμερικάνικης πρεσβείας στο Πεκίνο¹¹ ενώ τον Οκτώβριο του 2013 σημειώθηκε ρεκόρ μόλυνσης (πάνω από 1.000 PM_{2.5} ανά κυβικό μέτρο) σε κάποια μέρη του Harbin, της μεγαλύτερης πόλης του διοικητικού τμήματος Heilongjiang στην βορειοανατολική Κίνα που έχει πληθυσμό περίπου 11 εκατομμύρια.¹²

⁷ <http://www.greenpeace.org/eastasia/campaigns/air-pollution/problems/pollutants/>

⁸ World Bank, February 2007, Cost of pollution in China, σελ. xi

⁹ <https://www.statista.com/statistics/285306/number-of-car-owners-in-china/>

¹⁰ <http://articles.latimes.com/2011/oct/29/world/la-fg-china-air-quality-20111030>

¹¹ <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-20998147>

¹² <http://www.euronews.com/2013/10/21/china-record-smog-levels-shut-down-city-of-harbin>

Οι θάνατοι προκαλούμενοι από την μόλυνση της ατμόσφαιρας στην Κίνα φαίνεται επίσης να αυξάνονται γραμμικά, τουλάχιστον την τελευταία δεκαετία. Μια έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας το 2007 σε συνεργασία με το κινέζικο Υπουργείο Προστασίας του Περιβάλλοντος αποφάνθηκε ότι η μόλυνση της ατμόσφαιρας, μόνο η εκτός σπιτιού (outdoor), κοστίζει την ζωή σε 350-400.000 κατοίκους του κινέζικου κράτους κάθε χρόνο¹³, ενώ το 2010 μια άλλη πηγή (The Lancet, μια βρετανική ιατρική εφημερίδα) εξέδωσε έρευνα σύμφωνα με τα δεδομένα της οποίας η εκτός σπιτιού μόλυνση της ατμόσφαιρας κοστίζει την ζωή σε περίπου 1,2 εκατομμύρια κατοίκους της Κίνας κάθε χρόνο¹⁴. Τον Απρίλιο του 2015 μια νέα έρευνα από το Berkley Earth (ένα μη κερδοσκοπικό επιστημονικό ινστιτούτο) υποστήριξε σε έρευνά του ότι η παρατηρούμενη ατμόσφαιρα σκοτώνει περίπου 1,6 εκατομμύριο ανθρώπους ετήσια στην Κίνα.¹⁵ Ανάλογα την έρευνα οι εκτιμήσεις παρουσιάζουν διαφορές αλλά την τελευταία τριετία είναι γενικά παραδεκτό ότι αυτού του είδους οι θάνατοι στην Κίνα ετησίως υπολογίζονται μεταξύ του εύρους 1,2-2 εκατομμύρια, καθώς και ότι μόνο ένα ποσοστό της τάξης του 1% των συνολικών κατοίκων σε αστικά κέντρα εισπνέει ασφαλή αέρα.

Περισσότερο επηρεασμένα από την μόλυνση της ατμόσφαιρας είναι τα διοικητικά τμήματα της βόρειας Κίνας (Qinghai , Xinjiang , Ningxia, Tianjin, Heilongjiang, Shaanxi και η πρωτεύουσα της Κίνας το Πεκίνο που έχει 60% αύξηση καρκίνου του πνεύμονα την τελευταία δεκαετία) καθώς εκεί είναι εγκατεστημένες οι περισσότερες βιομηχανικές εγκαταστάσεις στην Κίνα. Βρίσκονται συνεχώς κάτω από την απειλή «κόκκινου συναγερμού», ένας τέταρτου βαθμού κρατικός συναγερμός σε μέρες παχιάς ομίχλης και απίστευτα υψηλής συγκέντρωσης PM2.5 στην ατμόσφαιρα. Κατά την διάρκεια του «κόκκινου συναγερμού» τα σχολεία κλείνουν, οι κάτοικοι συμβουλεύονται να παραμείνουν στα σπίτια τους, κλείνονται προσωρινά κάποια εργοστάσια σε βιομηχανικές περιοχές, απαγορεύεται η κυκλοφορία σε χιλιάδες αυτοκίνητα, μαζί με άλλα πρόσθετα κρατικά μέτρα για την ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων της απίστευτα μολυσμένης ατμόσφαιρας. Η τελευταία περίπτωση «κόκκινου συναγερμού», σε εθνική κλίμακα, πραγματοποιήθηκε στην αρχή του έτους, 4 Ιανουαρίου του 2017, έχοντας προηγηθεί λιγότερο από έναν μήνα πριν, στις 16 Δεκεμβρίου του 2016, επίσης «κόκκινος συναγερμός».¹⁶

Η μόλυνση ρεκόρ στην βόρεια Κίνα συνδυαζόμενη με ένα μπαράζ επιπλέον σοβαρών περιστατικών μόλυνσης οδήγησε την κινέζικη κυβέρνηση τον Σεπτέμβριο του 2013 να εκδώσει μια ανακοίνωση με τίτλο «Σχέδιο Δράσης για την Πρόληψη και Έλεγχο της Μόλυνσης της Ατμόσφαιρας», με βασικότερο στόχο την μείωση της

---

¹³ World Bank, February 2007, Cost of pollution in China, σελ.5

¹⁴ The Lancet, December 2010, 2010 Global Burden of Disease Study, σελ. 18

¹⁵ Robert A. Rohde, Richard A. Muller, August 2015, Air Pollution in China: Mapping of Concentrations and Sources

¹⁶ http://shanghaiist.com/2017/01/03/2017_fog_red_alert.php

μόλυνσης της ατμόσφαιρας τουλάχιστον κατά 10% μέχρι το τέλος του 2017. Μεταξύ άλλων, τα μέτρα που προβλέπει το Σχέδιο είναι ενθάρρυνση των ιδιωτικών βιομηχανιών με αλλαγές στην φορολογία και επιδόματα έχοντας ως στόχο να συμμετέχουν στον έλεγχο της μόλυνσης, την βελτίωση και αυστηρή τήρηση της νομοθεσίας σχετικά με τους περιβαλλοντικούς νόμους, την συνεργασία των διοικητικών τμημάτων μεταξύ τους για τον έλεγχο της μόλυνσης, την προώθηση και χρηματοδότηση οικολογικών τεχνολογικών καινοτομιών και την σταδιακή μείωση της καύσης άνθρακα με απώτατο σκοπό την μείωσή της κάτω από 65% ως προς το τέλος του 2017.¹⁷

Την μέρα της «Αεραποκάλυψης» ο Lauri Myllyvirta, κεντρικό πρόσωπο στην εκστρατεία της Greenpeace κατά της παραγωγής άνθρακα, σημείωσε στις 16 Δεκεμβρίου του 2016: «η Κίνα είχε επιτύχει μια πολύ εντυπωσιακή πρόοδο στον στόχο της για καθαρότερη ατμόσφαιρα το 2014 και 2015, αφότου τέθηκε σε εφαρμογή το Σχέδιο Δράσης για την Πρόληψη και Έλεγχο της Μόλυνσης της Ατμόσφαιρας. Όμως δυστυχώς στους τελευταίους εννέα μήνες η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης στράφηκε προς την ανάπτυξη τομέων της βαριάς βιομηχανίας που είναι υπεύθυνοι για την μόλυνση της ατμόσφαιρας στην Κίνα και η κατάσταση επιδεινώθηκε. Αποτέλεσμα αυτού είναι το σημερινό περιστατικό κατά την διάρκεια του οποίου πάνω από 460 εκατομμύρια εκτέθηκαν σε απίστευτα παθογενή αέρα, κάτι που αποτελεί ρεκόρ ακόμα και για την Κίνα».¹⁸

Πράγματι, η χαμηλότερη εγχώρια ζήτηση και η αυξανόμενη εξωτερική ζήτηση για ατσάλι (θεωρείται ο βασικότερος υπαίτιος για την μόλυνση της ατμόσφαιρας στην Κίνα μαζί με την καύση άνθρακα) οδήγησαν στην αύξηση της παραγωγής ατσαλιού στην Κίνα κατά 36.5 εκατομμύρια τόνους το 2016.¹⁹

Η παραγωγή άνθρακα στην Κίνα επίσης συνέχισε να αυξάνεται μετά από την μικρή πτώση που είχε την περίοδο 2008-2012²⁰, και η συνεχώς επιδεινώμενη κατάσταση οδήγησε την κινέζικη κυβέρνηση σε νέα μέτρα, με την Εθνική Διοίκηση Ενέργειας τον Απρίλιο του 2016 να σταματάει δια νόμου τα υπό κατασκευή εργοστάσια άνθρακα, κάτι που συνεχίστηκε τον Ιανουάριο του 2017 με το δια νόμου κλείσιμο άλλων 103 εργοστασίων άνθρακα. Αυτό συνδυαζόμενο με άλλα κρατικά μέτρα όπως η προώθηση ανανεώσιμης ενέργειας καθώς και με τον συνασπισμό 28 πόλεων κυρίως της βόρειας Κίνας κατά της μόλυνσης της ατμόσφαιρας με συντονισμένο σχέδιο και δράσεις,²¹ κάνουν την κεντρική

¹⁷ http://english.mep.gov.cn/News_service/infocus/201309/t20130924_260707.htm

¹⁸ <https://unearthed.greenpeace.org/2016/12/16/return-smog-heavy-industry-threatens-beijings-pollution-fight/>

¹⁹ <https://www.nytimes.com/2015/03/12/business/international/for-chinese-economy-steel-goes-from-strength-to-weakness.html>

²⁰ IEA Key World Energy Statistics 2016

²¹ http://www.chinadaily.com.cn/china/2017-03/31/content_28755668.htm

κυβέρνηση να ευελπιστεί για σημαντικότερη βελτίωση μέχρι το τέλος του 2020. Μάλιστα την 1η Μαρτίου 2016, εκδόθηκε ανακοίνωση από το Εθνικό Γραφείο Στατιστικών της Κίνας, επισημαίνοντας πως η κατανάλωση καυσίμου έπεσε κατά 3,5% συγκριτικά με τον προηγούμενο χρόνο. Σύμφωνα πάντα με το Εθνικό Γραφείο, αυτή ήταν η δεύτερη συνεχόμενη χρονιά πτώσης, καθώς είχε επίσης σημειωθεί πτώση 2,9% το 2014.²² Ο πρόεδρος Χι Jinqing δήλωσε πως η Κίνα σκοπεύει να σταματήσει την αύξηση «θερμοκηπικών» ρύπων μέχρι το 2030.

Μόλυνση των υδάτων

Όπως και με την μόλυνση της ατμόσφαιρας, έτσι και με την μόλυνση των υδάτων τα διοικητικά τμήματα που υποφέρουν περισσότερο βρίσκονται στην βόρεια Κίνα, με αποτέλεσμα κάποια εξ αυτών (Πεκίνο, Σάνξι, Νίνξια, Ζιάνγκσου) να είναι εκτεθειμένα και στις δύο αυτές παθογένειες. Η βόρεια Κίνα έχει επίσης σοβαρά προβλήματα έλλειψης νερού²³. Παρόλο που η Κίνα ως χώρα είναι 5^η στον κόσμο όσον αφορά ανανεώσιμες πηγές νερού²⁴, αυτές είναι κατά συντριπτικό ποσοστό συγκεντρωμένες στο νότιο μέρος της, κάτι που γίνεται ακόμα πιο οξύ όσο ο Κίτρινος ποταμός που αποτελεί βασική πηγή για την βόρεια Κίνα εξακολουθεί να αποξηραίνεται²⁵. Φυσικά το φαινόμενο απειλεί όλη την Κίνα, καθώς η κλιματική αλλαγή, η παρούσα πολιτική στάση ως προς την διαχείριση των υδάτινων πηγών, η τάση προς αστικοποίηση και ο υπερκαταναλωτικός τρόπος ζωής των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων στην Κίνα αναμένεται να προκαλέσουν σοβαρά προβλήματα έλλειψης πόσιμου νερού σε εθνικό επίπεδο στο μέλλον.²⁶

Η μόλυνση των υδάτων στην Κίνα αποτελεί πηγή προβληματισμού τουλάχιστον εδώ και τρεις δεκαετίες και ήταν από τα πρώτα περιβαλλοντικά ζητήματα της μοντέρνας Κίνας. Όπως και με την μόλυνση της ατμόσφαιρας, η ταχύτερη και περιορισμένου ελέγχου εκβιομηχάνιση είναι η βασική αιτία. Ειδικότερα ο μεγάλος αριθμός βυρσοδεψείων, εργοστάσιων παραγωγής χαρτιού αλλά κυρίως χημικών εργοστασίων που χτίστηκαν κοντά στους 7 «θαυμαστούς» ποταμούς (Liao, Κίτρινος, Yangtze, Amur, Hai, Huai, Μαργαριταρένιος) οι οποίοι αποτελούν κρίσιμες πηγές καθαρού νερού. Λυμνίζονται με μεγάλες ποσότητες τοξικών απολυμάτων, κυρίως

²² http://www.stats.gov.cn/english/pressrelease/201702/t20170228_1467503.html

²³ World Bank, February 2007, Cost of pollution in China, σελ. 9

²⁴ *The World Factbook*, 2015-06-20, Total Renewable Water Resources

²⁵ <http://gbtimes.com/china/chinas-yellow-river-hit-drought>

²⁶ National Intelligence Council (NIC), December 2012, Global Trends 2030: Alternative Worlds, σελ. 31-35

με κάδμιο και χρόνιο. Επίσης σημαντικό ρόλο παίζει η αυξανόμενη χρήση των αγροτικών χημικών. Όλα αυτά έχουν αυξήσει κατά ένα μεγάλο βαθμό την ποσότητα ανθρώπινων και βιομηχανικών λυμάτων στις πηγές πόσιμου νερού, επιφανειακές και υπόγειες.²⁷

Περίπου δύο τρίτα του αγροτικού πληθυσμού της Κίνας δεν έχουν προσβάση σε τρεχούμενο νερό²⁸. Αυτό είναι κάτι που πολύ πιθανόν σχετίζεται με τα υψηλά ποσοστά εμφάνισης καρκίνου του πεπτικού συστήματος και ασθένειες διάρροιας και ιογενής υπατιτίδας κυρίως σε παιδιά ηλικίας κάτω των 5 ετών αν και είναι δύσκολο να εκτιμηθεί τι ποσοστό από αυτούς τους θανάτους είναι ευθέως συνδεδεμένο με την μόλυνση των υδάτων.²⁹

Ο Hu Xiyi, αντιπρόεδρος του Υπουργείου Υδάτινων Πηγών, δήλωσε το 2012 πως περίπου 40% των ποταμών της Κίνας είναι απίστευτα μολυσμένοι από 75 δισεκατομμύρια τόνους βιομηχανικών και νοικοκυρικών λυμάτων. Επισημάνει επίσης πως περίπου δύο τρίτα των πόλεων της Κίνας είτε χρειάζονται περισσότερες προμήθειες καθαρού νερού είτε θα τις χρειαστούν στο άμεσο μέλλον, καθώς και ότι σχεδόν 300 εκατομμύρια κατοίκους αγροτικών περιοχών δεν έχουν προσβάση σε ασφαλές πόσιμο νερό. Επίσης δεδομένα του Υπουργείου έδειξαν πως η ποιότητα νερού περίπου του ενός πέμπτου των ποταμών είναι τόσο τοξική σε σημείο που είναι επικίνδυνο ακόμα και να αγγιχτεί (Βαθμός V και τελευταίος σύμφωνα με το σύστημα της κινέζικης κυβέρνησης για την αξιολόγηση της ποιότητας νερού, I-V από καθαρότερο σε πιο τοξικό).³⁰

Η κρατική πολιτική σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα έχει λάβει πολλές μορφές και έχουν ψηφισθεί πολλά σχετικά νομοσχέδια, ένα εκ των τελευταίων και το πιο σημαντικό των τελευταίων χρόνων πραγματοποιήθηκε στις 16 Απριλίου του 2015 και αποτελεί το «Σχέδιο για την πρόληψη της μόλυνσης των υδάτων και συντονισμό της δράσης για την αντιμετώπισή της»³¹ (πιο γνωστό ως «Water Ten Plan») από το Συμβούλιο της Επικρατείας. Αυτό το νέο σχέδιο αποτελεί σύμπραξη 12 Υπουργείων και κυβερνητικών τμημάτων για την μόλυνση των υδάτων και θέτει συγκεκριμένους στόχους και προθεσμίες για την υλοποίησή τους. Σε γενικές γραμμές οι στόχοι και αφορούν έλεγχο της αλλαγής των βιομηχανικών πολιτικών στα πλαίσια νέων νόμων που απαιτούν, την ενίσχυση του διοικητικού ελέγχου σχετικά με την βιομηχανική αυθαιρεσία και ανομία σχετικά με την ρίψη απολυμάτων σε ποταμούς και λίμνες, την ενεργή συμμετοχή πολιτών στις δράσεις και προστασία του περιβάλλοντος, η προώθηση τεχνολογικών και επιστημονικών

²⁷ C Wu, C Maurer, Y Wang, S Xue, D L Davis, April 1999, Water pollution and human health in China, σελ. 52

²⁸ China National Health Services Survey 2003

²⁹ World Bank, February 2007, Cost of pollution in China, σελ. 7

³⁰ http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-02/16/c_131414176.htm

³¹ <http://chinawaterrisk.org/notices/new-water-ten-plan-to-safeguard-chinas-waters/>

τεχνικών για την αντιμετώπιση της μόλυνσης, καθώς και η πιο αυστηρή επιβολή ποινών σχετικά με τους παραβάτες αυτού του είδους.

Πιο συγκεκριμμένα, αυτό το σχέδιο επιδιώκει μέχρι το 2020 τουλάχιστον το 70% του νερού των 7 μεγάλων ποταμών να φτάσει Βαθμό III ή και περισσότερο, βελτιώση του νερού που χρησιμοποιείται στην αγροτική παραγωγή, πάνω από το 93% των αστικών πηγών πόσιμου νερού να φτάσει Βαθμό III ή και περισσότερο, το υπόγειο νερό Βαθμού V μειωθεί στο 15%, τουλάχιστον το 70% του παράκτιου νερού να φτάσει Βαθμό I ή II, μέχρι το 2030 το οικολογικό περιβάλλον της Κίνας να έχει βελτιωθεί δραματικά και μέχρι το 2050 όλα τα οικολογικά ζητήματα να έχουν λυθεί (όπως είναι ευνόητο το συγκεκριμένο σχέδιο εφαρμόζεται παράλληλα με άλλα σχέδια για την ανακούφιση περιβαλλοντικών προβλημάτων στην Κίνα).

Το πιο πρόσφατο μέτρο εφαρμόστηκε στις 24 Μαρτίου του 2017 και προβλέπει την δημοσιοποίηση της ταξινόμησης των κινέζικων πόλεων αναλόγως με τα επίπεδα μόλυνσης των υδάτων τους (το Υπουργείο Προστασίας του Περιβάλλοντος ήδη κατατάσσει και ταξινομεί κατά αυτό τον τρόπο, όμως τα στοιχεία παρέμειναν κρυφά για τους πολίτες). Στόχο έχει να ασκήσει περαιτέρω πίεση στις τοπικές κυβερνήσεις αλλά και την δημιουργία ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων ως μια μορφή κινήτρου για τους διοικούντες.³²

Κάτι τέτοιο πιθανόν και να συνδέεται με την πρόσφατη ανακάλυψη του Λογιστικού γραφείου της Κίνας τον Ιανουάριο του 2017 πως 2.56 δισεκατομμύρια δολάρια που είχαν διατεθεί για την καταπολέμηση της μόλυνσης των υδάτων δεν αξιοποιήθηκαν αποτελεσματικά και ειδικά σε ορισμένα διοικητικά τμήματα υπήρξαν σοβαρές αποτυχίες στην επιβολή των περιβαλλοντικών νόμων και ρυθμίσεων.³³

Σχετικά με την δραματική έλλειψη πηγών νερού στην βόρεια Κίνα, το «Σχέδιο για την μεταφορά νερού από τον Νότο στον Βορρά»³⁴ ανακοινώθηκε επίσημα τον Δεκέμβριο του 2002 από το Συμβούλιο της Επικρατείας και αποτελεί ένα τεράστιο σχέδιο προοπτικής πολλών δεκαετιών με ως απώτατο στόχο την μεταφορά τουλάχιστον 44.8 δισεκατομμύριων κυβικών φρέσκου νερού κάθε χρόνο από τον ποταμό Yangtze στην βόρεια Κίνα (σε πρωτόλειο στάδιο κάτι παρόμοιο είχε προταθεί από τον Mao Zedong το 1952) μέσω τριών βασικών διωρύγων, την Ανατολική, την Κεντρική και την Δυτική.

³² https://news.cgtn.com/news/3d51444e32457a4d/share_p.html

³³ <http://www.businessinsider.com/r-china-auditor-says-176-billion-yuan-of-funds-to-fight-water-pollution-misused-xinhua-2017-1>

³⁴ <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00343404.2016.1265647>

Η κυβέρνηση της Κίνας σκοπεύει στην ολοκλήρωση του Σχεδίου μέχρι το 2050 και αρχικά το συνολικό κόστος υπολογιζόταν στα 62 δισεκατομμύρια δολάρια αλλά μόλις το 2014 είχε ήδη ξεπεράσει τα 79.³⁵

Σχετικά με την δημόσια αποδοχή, το Σχέδιο είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενο καθώς οι ενάντιοί του (κυρίως κάτοικοι που βρίσκονται στο διάβα των έργων, ακτιβιστές, αρχαιολόγοι και αγρότες. Το Σχέδιο απολαμβάνει την υποστήριξη της πολιτικής ηγεσίας και μεγάλου μέρους της επιστημονικής) υποστηρίζουν πως είναι άσκοπη κατασπατάληση δημοσίου χρήματος, πως δημιουργεί ένα μεγάλο αριθμό ενδομεταναστών που αναγκάζονται είτε με την βία είτε για βιοποριστικούς λόγους να εγκαταλείψουν τις κατοικίες τους, πως καταστρέφει τοποθεσίες με τεράστια αρχαιολογική σημασία, πως το τεράστιο κόστος θα ανεβάσει δραματικά την τιμή του νερού και πως θα προκληθούν μεγάλες περιβαλλοντικές καταστροφές ειδικά στο δέλτα του ποταμού Yangtze και στον ποταμό Han.^{36 37}

Απερήμωση

Ως απερήμωση ορίζεται η διαδικασία εξαχρείωσης της γης σε ξηρά, ημίξηρα και περιβαλλόντα υγρασίας. Προκαλείται από έναν συνδυασμό κλιματικής αλλαγής που επηρεάζει την ποιότητα του χώματος και την βλάστηση, και ανθρώπινης δραστηριότητας (ειδικότερα πρακτικές όπως υπερβολική χρήση των βοσκότοπων, αποδάσωση, χρησιμοποίηση βιομάζας για παραγωγή ενέργειας, μόλυνση της στεριάς και των υπόγειων υδάτων κ.ά κυρίως επειδή εξολοθρεύουν την βλάστηση που προστατεύει το έδαφος από αποσάθρωση προκαλούμενη από ύδατα και ισχυρούς ανέμους³⁸) αν και υπάρχουν ακόμα διαφωνίες σχετικά με το κατά πόσο συμβάλλει το καθένα σε αυτήν.

Όπως είναι ευνόητο η απερήμωση οδηγεί στην δημιουργία τεράστιων πεδίων με χαρακτηριστικά φυσικής ερήμου, κάτι που σαφώς έχει τεράστιες συνέπειες στο περιβάλλον, στην τοπική και κρατική οικονομία και φυσικά στην δημόσια υγεία. Ισχυρές αμμοθύελλες σε περιβάλλοντα απερήμωσης επίσης μπορούν να έχουν

---

³⁵ <http://www.worldaffairsjournal.org/blog/gordon-g-chang/china%E2%80%99s-water-crisis-made-worse-policy-failures>

³⁶ <http://www.rfa.org/english/news/china/project-07082013131802.html>

³⁷ <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/12/china-water-diversion-project-beijing-displaced-farmers>

³⁸ J. Arid Environ, 2005, Desertification processes due to heavy grazing in sandy rangeland, Inner Mongolia, σελ. 309-310

καταστρεπτικές συνέπειες στην ανθρώπινη ζωή αλλά και στο γενικότερο οικοσύστημα.³⁹

Η Κίνα πάσχει από σοβαρά προβλήματα απερήμωσης: περισσότερο από το 27% της εδαφικής της επικράτειας, ή 2,5 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα, αποτελείται από ερήμους. Το 28% της συνολικής της γης αποτελείται από λιβάδια, το 24% από δάση και δρυμούς ενώ μόλις το 7,2% της Κίνας είναι καλλιεργήσιμο και μπορούν να παραχθούν προϊόντα που μπορούν να αποτελέσουν τροφή για τους κατοίκους της που αποτελούν περίπου το ¼ του συνολικού παγκόσμιου πληθυσμού.⁴⁰

Οι συνολικές ετήσιες οικονομικές απώλειες που προκαλεί η απερήμωση στην Κίνα υπολογίζονται στα 6,5 δισεκατομμύρια δολάρια. Περίπου 200.000 εκτάρια γης απερημώνονται ενώ πολλά χωράφια κοντά στο Πεκίνο (100 χιλιόμετρα βορειότερα) μετατρέπονται σε αμμόλοφους, με συχνότητα 3,5 χιλιόμετρα κάθε χρόνο. Οι αμμοθύελλες στο Πεκίνο είναι επίσης ένα σχεδόν ετήσιο πρόβλημα από τις αρχές της δεκαετίας του '90, ενώ την περίοδο '70-'90 συνέβαιναν περίπου μια φορά κάθε δύο ή τρία χρόνια.⁴¹

Το βορειοδυτικό κομμάτι της Κίνας (και πιο συγκεκριμένα τα διοικητικά τμήματα Xinjiang, Εσωτερική Μογγολία, Θιβέτ, Gansu, Qinghai) είναι αυτό που υποφέρει περισσότερο από την απερήμωση. Ο συνδυασμός της ήδη ξηρής και ημίξηρης γης, το περιβάλλον απομόνωσης και η γενικά χαμηλή παραγωγικότητα έχουν οδηγήσει σε μαζικές απερημώσεις και διευρημένη φτώχεια. Ήπιες-ακραίες περιπτώσεις υποβάθμισης της γης αποτελούν περίπου το μισό της συνολικής έκτασης του βορειοδυτικού τμήματος (στο οποίο κατοικούν περίπου 350 εκατομμύρια) καθώς το 27% πάσχει από αιολική διάβρωση, το 16% από διάβρωση του νερού και το 10% από προχωρημένη απερήμωση. 30 εκατομμύρια άνθρωποι κατοικούν σε αυτές τις περιοχές εκ των οποίων περίπου το 10% ζουν υπό καθεστώς απόλυτης φτώχειας. Περίπου 178.000 εξ' αυτών αναγκάστηκαν να μετακομίσουν σε περιοχές κοντά στο Πεκίνο και στο Tianjin στη βορειοανατολική Κίνα.⁴²

Η αναγνώριση του προβλήματος της απερήμωσης και ο σχεδιασμός αντιμετώπισής της από την κεντρική κινέζικη κυβέρνηση ξεκίνησε ήδη από το 1978, με την εκκίνηση του «Πράσινου Τείχους της Κίνας», το μεγαλύτερο οικολογικό σχέδιο που δημιουργήθηκε ποτέ από επίσημες κρατικές αρχές, με στόχο την αύξηση δέντρων δημιουργημένων από ανθρώπινη δραστηριότητα, από 5% σε 15% της συνολικής έκτασης της εδαφικής επικράτειας και την συγκράτηση της

³⁹ D'Odorico, 2015, Global desertification: drivers and feedbacks, σελ. 18

⁴⁰ L. Berry, 2010, Land degradation in china: its extent and impact, σελ. 4

⁴¹ Hai, R. and P. Shaolin, 2003, The Practice of Ecological Restoration in China. A brief history and conference report, σελ. 49

⁴² L. Berry, 2010, Land degradation in china: its extent and impact, σελ. 8

εξάπλωσης των ερήμων σε αγροτικές και όχι μόνο περιοχές, και κυρίως της ερήμου Gobi στη νότια Κίνα. Μέχρι στιγμής έχουν εμφυτευτεί 66 δισεκατομμύρια δέντρα στα πλαίσια αυτού του σχεδίου. Η απερήμωση συγκρατήθηκε και μειώθηκε σε πολλές περιοχές αλλά σε άλλες εξακολούθησε να εξαπλώνεται.⁴³ Άλλες, πιο «ανορθόδοξες» πρακτικές για την καταπολέμηση της απερήμωσης περιλαμβάνουν εκτίναξη αμμόλοφων, εμφύτευση χιλιάδων σπόρων με αεροπλάνο, περίφραξη λιβαδιών ώστε να μην καταναλωθούν από κοπάδια κ.ά.⁴⁴

Λόγω των μικτών αποτελεσμάτων του το σχέδιο έχει δεχτεί σοβαρές κριτικές από οικολόγους και από μέλη της επιστημονικής κοινότητας, που υποστηρίζουν ότι όλα τα πρόσφατα δημιουργημένα από ανθρώπινη δραστηριότητα δάση και δέντρα σε ξηρές περιοχές δεν υποστηρίζονται από κατάλληλο σύστημα άρδευσης, κάτι που τα κάνει μη διατηρητέα μακροπρόθεσμα. Επίσης υποστηρίζεται ότι έχουν ακόμα ισχυρότερες αρνητικές επιπτώσεις στα ξηρά και ημίξηρα βόρεια τμήματα της Κίνας που έχουν προβλήματα έλλειψης νερού εφόσον θα απαιτείται επιπλέον άρδευση σε ένα περιβάλλον που πάσχει ήδη από υψηλή έλλειψη νερού, καθώς και το ότι η βιοποικιλότητα σε αυτά τα τεχνητά δάση είναι εξαιρετικά χαμηλή. Μια επίσης βασική κριτική είναι ότι μετατρέποντας λιβάδια ή περιοχές με ήπια βλάστηση σε δάση μειώνει το ποσοστό του άνθρακα που μπορεί να συγκρατήσει το χώμα στις εν λόγω περιοχές.⁴⁵ Η υψηλή θνησιμότητα των εμφυτευμένων δέντρων (μόλις 33% των δέντρων που έχουν εμφυτευτεί από το 1978 και μετά έχουν επιβιώσει έως σήμερα) δείχνει επίσης να δικαιώνει τους επικριτές αυτού του Σχεδίου.⁴⁶

---

⁴³ State Forestry Administration. A Bulletin of Status Quo of Desertification and Sandification in China. Government Report, (2011)

⁴⁴ http://usa.chinadaily.com.cn/epaper/2012-12/05/content_15988303.htm

⁴⁵ Wang X. , 2007, Implications for development of grain-for-green policy based on cropland suitability evaluation in desertification-affected north China, σελ. 24

⁴⁶ Wang, X., Zhang, C., Hasi, E. & Dong, Z., (2010). Has the three norths forest shelterbelt program solved the desertification and dust storm problems in arid and semiarid China?

Το ζήτημα της ευθύνης και των προτεινόμενων λύσεων

Τον Ιούνιο του 2013 ο υφυπουργός Προστασίας του Περιβάλλοντος της Κίνας Γου Ζαοκίγκ τόνισε το πόσο σημαντικό είναι να ελλατωθούν οι ρύποι που προέρχονται από τα οχήματα των πολιτών και έδωσε έμφαση στην «συλλογική προσπάθεια» που απαιτείται για την εξάλειψη, ή έστω βελτίωση, των μεγάλων περιβαλλοντικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η Κίνα.⁴⁷

Μια δήλωση που ευθυγραμμίζεται με την παραγωγή του κυρίαρχου επιστημονικού λόγου στην Κίνα, ο οποίος επίσης επικεντρώνεται στην συλλογική ευθύνη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύμπτωσης των επίσημων και των ακαδημαϊκών θέσεων αποτελεί ο λόγος του Chai Fae, αναπληρωτής επικεφαλής του Κινέζικου Πανεπιστημίου Περιβαλλοντικών Επιστημών, ο οποίος δήλωσε την ίδια εποχή πως οι πηγές της μόλυνσης του αέρα, ειδικά σε αστικά κέντρα όπως το Πεκίνο, σχετίζονται με τις δραστηριότητες του πληθυσμού και πιο συγκεκριμένα με την οδήγηση (ειδικά σε μέρες βαριάς μόλυνσης) και στην κατ' οίκον θέρμανση, η οποία είναι «τεράστια σπατάλη ενέργειας».⁴⁸

Το ζήτημα της ευθύνης στην καταστροφή του περιβάλλοντος είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενο και όπως συμβαίνει με κάθε κοινωνικό ζήτημα που δεν προσλαμβάνεται ως έχον «αντικειμενική» λύση, οι απαντήσεις που δίνει το κάθε άτομο σχετίζονται συχνά με τα συλλογικά μορφώματα στα οποία υπάγεται αφού τα άτομα λειτουργούν πολύ συχνά ως εκπρόσωποι των κατηγοριακών τους υπαγωγών. Σύμφωνα με την θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας του Tajfel, τα άτομα επιζητούν μια θετική κοινωνική ταυτότητα, η οποία αποκτάται από την σύγκριση της ομάδας ή ομάδων που αυτά ανήκουν με τους άλλους που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Τα κριτήρια αυτής της σύγκρισης είναι κοινωνικά καθορισμένα, τις περισσότερες φορές από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες.⁴⁹

Όταν τα άτομα ανήκουν σε ομάδα που χαρακτηρίζεται από θετική κοινωνική ταυτότητα, τονώνεται η αυτοεκτίμησή τους αφού η ομάδα αντανακλάται πάνω τους. Όταν όμως αυτό δεν συμβαίνει, τα άτομα είτε προσπαθούν να επιτύχουν βελτίωση της κοινωνικής θέσης της ομάδας υπαγωγής τους (δηλαδή οικονομική κατάσταση, επάγγελμα, εθνότητα κτλ) είτε ακολουθούν ατομικές στρατηγικές,

---

⁴⁷ http://usa.chinadaily.com.cn/china/2013-01/30/content_16185787_2.htm

⁴⁸ http://usa.chinadaily.com.cn/china/2013-01/30/content_16185787_2.htm

⁴⁹ Σ. Παπαστάμου, 2008, Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία Τόμος Β', σελ. 236-239

κυρίως όταν το άτομο δεν ταυτίζεται με την ομάδα, που στοχεύουν στην εισαγωγή μιας άλλης κοινωνικής ομάδας ή στην γνωστική αποστασιοποίηση από την προηγούμενη ομάδα τους με το να πιστεύουν για παράδειγμα ότι δεν είναι σαν τα υπόλοιπα μέλη αυτής.⁵⁰

Έτσι, οι ερμηνείες στο παγκόσμιο περιβαλλοντικό πρόβλημα των τελευταίων δεκαετιών (κάτι που συνεπώς περιλαμβάνει και το κινέζικο, το οποίο πολλές φορές αποτελεί και κυρίαρχο σημείο αναφοράς για τις βλαβερές συνέπειες της σύγχρονης ανθρώπινης δραστηριότητας στην φύση) ποικίλουν. Ας σημειωθεί σχετικά πως οι πολυπαραγοντικές ερμηνείες ακόμα και από τον «κοινό άνθρωπο» δεν είναι και τόσο σπάνιες, όμως βέβαια αυτό που έχει σημασία είναι η επικέντρωση σε συγκεκριμένους παράγοντες και η ταξινόμησή τους σε περισσότερο ή λιγότερο σημαντικούς, κάτι που υποδηλώνει την υποκειμενικότητα της ερμηνείας.

Από την, τουλάχιστον μερική, υποκειμενικότητα της ερμηνείας ούτε ο επιστήμονας μπορεί να ξεφύγει. Η επιλογή της θεωρητικής προσέγγισης και η μεθοδολογία που θα επιλέξει για να αναλύσει τα περιβαλλοντικά προβλήματα θα καθορίσουν σε σημαντικό βαθμό τα ευρήματά του. Επίσης η τρομερά πολύπλοκη κοινωνική πραγματικότητα θέτει όρια και περιχαρακώσεις στις δυνατότητες που έχει ο ερευνητής για την αναζήτηση της αλήθειας. Τέλος, οι σκοποί των επιστημόνων δεν είναι πάντα ευγενείς αφού μπορεί να εξυπηρετούν συγκεκριμένα οικονομικά ή πολιτικά συμφέροντα για ιδιοτελείς σκοπούς.

Οι ερμηνείες λοιπόν εκτείνονται από τις καθαρά «φυσικές», που ισχυρίζονται πως οι ανθρώπινες δραστηριότητες ελάχιστη σχέση έχουν με τις μεγάλες περιβαλλοντικές αλλαγές (πιο πρόσφατο και πιο προβεβλημένο παράδειγμα η στάση του προέδρου των ΗΠΑ, Donald Trump, απέναντι στην κλιματική αλλαγή), έως τις εξατομικευμένες (κάτι που στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αποτυπώνεται κυρίως με φράσεις όπως «χαλάρωση των ηθών και αδιαφορία των πολιτών») που προβάλλουν μια εξισωτική ερμηνεία της ευθύνης και προτείνουν κυρίως αντίστοιχες εξατομικευμένες λύσεις. Υπάρχουν επίσης οι παγκόσμιες ολιστικές ερμηνείες που δίνουν έμφαση στην κοινωνικοοικονομική καπιταλιστική οργάνωση και καταλήγουν στο ότι η μόλυνση του περιβάλλοντος είναι αναπόφευκτη συνέπεια αυτής. Αυτές οι ερμηνείες προτείνουν και αυτές αντίστοιχες λύσεις. Δηλαδή ανατροπή του συστήματος από κάποιο άλλο που θα προβάλλει την περιβαλλοντική φροντίδα μέσω της κοινωνικής δικαιοσύνης και την κατάρριψη της καταναλωτικής κουλτούρας. Έτσι παρακάμπτουν ως ένα βαθμό τις γεωγραφικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που συμβάλλουν στα περιβαλλοντικά ζητήματα.

Αυτές αποτελούν τις βασικές κατηγορίες των ερμηνειών. Ο πυρήνας των κοινωνικών περιβαλλοντικών κινημάτων της Δύσης τις τελευταίες δεκαετίες

---

⁵⁰ Σ. Παπαστάμου, 2008, Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία Τόμος Β', 240-244

προέβαλλε την ατομική ευθύνη του κάθε πολίτη και την υποχρέωση που έχει ως κάτοικος αυτού του πλανήτη να δράσει με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην επιβαρύνει το περιβάλλον με τις ενέργειές του. Στοχεύει λοιπόν στην «ευαισθητοποίηση» του ατόμου και επικεντρώνεται στην δυνατότητα που αυτός (τουλάχιστον υποθετικά) έχει να αποτρέψει περιβαλλοντικές καταστροφές με ατομικές δράσεις όπως το να καταναλώνει λιγότερο, να ρίχνει συγκεκριμένα σκουπίδια στην ανακύκλωση, να χρησιμοποιεί όσο το δυνατόν λιγότερο το αυτοκίνητό του κ.ά. Επιπλέον προβάλλονται και συμμετοχικές δράσεις, όπως η Ώρα της Γης με την συσκότιση των φώτων σε σπίτια ιδιωτών ή σε δημόσια μνημεία (μέχρι και τηλεοπτικούς σταθμούς...) ⁵¹, έχουν όμως συμβολικό χαρακτήρα που, όπως προαναφέρθηκε, σκοπεύουν στην ενημέρωση και «ευαισθητοποίηση» του ατόμου.

Έτσι χρησιμοποιείται μια εξισωτική αθροιστική λογική σύμφωνα με την οποία όλοι είμαστε σε ίσο βαθμό υπεύθυνοι (για την «απληστία» μας ως άνθρωποι, τον «εγωισμό» μας και άλλα «ολισθήματα» ατομικού επιπέδου), γι' αυτό και όσοι περισσότεροι το συνειδητοποιήσουμε και αρχίσουμε να δρούμε κατάλληλα, τόσο πιο ευεργετικά θα είναι τα αποτελέσματα για το παγκόσμιο περιβάλλον. Αυτή η εξισωτική αθροιστική λογική έρχεται σε αρμονία με την ατομικιστική ιδεολογία, την πεποίθηση της καθολικής αυτονομίας και τον πολιτικό φιλελευθερισμό που κυριαρχεί ειδικά στις Δυτικές κοινωνίες.

Η προηγούμενη στάση ωστόσο δεν είναι αποκλειστική: υπάρχουν και κοινωνικά περιβαλλοντικά κινήματα, κυρίως προερχόμενα από τον χώρο της αριστεράς ή του αναρχισμού, τα οποία επικεντρώνονται στις συνέπειες που έχει για το περιβάλλον το παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό σύστημα και στην ελάχιστη (αν όχι μηδαμινή) ατομική ευθύνη, ειδικά των υποκειμένων που δεν ανήκουν σε κάποια «ελίτ» (κυρίως οικονομική αλλά και πολιτική) ⁵². Αυτή η ερμηνεία προβάλλεται και από τα περισσότερα ρεύματα της ακαδημαϊκής μαρξιστικής σκέψης. Χαρακτηριστικό σχετικά πρόσφατο παράδειγμα το βιβλίο του ανθρωπολόγου και πολιτικού ακτιβιστή Hans A. Baer «Παγκόσμιος καπιταλισμός και κλιματική αλλαγή», όπου αναφέρει πως η καταστροφή του περιβάλλοντος είναι θεμελιώδης στον καπιταλισμό καθώς εκείνος επιδιώκει μόνο την επίτευξη του κέρδους μέσω της συνεχόμενης οικονομικής ανάπτυξης (που κυρίως επιτυγχάνεται με την συνεχή και ανελέητη εκμετάλλευση του περιβάλλοντος) η οποία με την σειρά της οδηγεί σε ακόμα μεγαλύτερα επίπεδα ρυπογόνων και μη αποβλήτων καθώς και καταναλωτισμού. ⁵³ Ένα άλλο παράδειγμα τέτοιου τύπου ερμηνείας αποτελεί το έργο του Fred Magdoff, ο οποίος είναι επίτιμος καθηγητής εδαφολογίας και βοτανολογίας στο Πανεπιστήμιο του Βέρμοντ στις ΗΠΑ. Αναδεικνύεται από το

⁵¹ <http://www.protothema.gr/environment/article/665571/ora-tis-gis-simera-svinoume-ta-fota/>

⁵² Η κατηγοριοποίηση των «ελίτ» σε απόλυτες κατηγορίες από τον γράφοντα είναι φυσικά απλουστευμένη αλλά γίνεται για λόγους αποφυγής εκτροπής από το θέμα

⁵³ Hans A. Baer Global, 2012, Capitalism and Climate Change: The Need for an Alternative World, σελ. 4

βιβλίο του «What Every Environmentalist Needs to Know about Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment» ένα παρόμοιο σκεπτικό, τονίζοντας πως η «καρδιά» του συστήματος και η αέναη ανάγκη του για επέκταση που έχει ως αναπόφευκτη συνέπεια την καταστροφή του περιβάλλοντος καθιστά απίθανη οποιαδήποτε οριστική αναστρεψιμότητα της κατάστασης.

Μακροσυστημικές ερμηνείες προέρχονται όμως και από μη μαρξιστικές ή γενικότερα «αντισυστημικές» πηγές. Ο κορμός αυτών των ερμηνειών είναι η πεποίθηση ότι η περιβαλλοντική καταστροφή μπορεί να αναστραφεί ή να εξαιρεθεί εντελώς με την χρησιμοποίηση «φιλικών προς το περιβάλλον» ενεργειών ή άλλων τεχνολογικών καινοτομιών (ή υπαρχουσών τεχνολογιών που δεν χρησιμοποιούνται στην παρούσα φάση), αλλά και με νομικές ρυθμίσεις και γενικότερες μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν στην προστασία του περιβάλλοντος. Η «αιχμή του δόρατος» αυτών των ερμηνειών είναι η αξιοποίηση της ανανεώσιμης ενέργεια (χρησιμοποιείται στην παραγωγή ηλεκτρισμού, στην θέρμανση του αέρα και του νερού, σε μεταφορές και σε κάποιες αγροτικές υπηρεσίες ενέργειας) που είναι καθαρή στην κατανάλωση καθώς και το ότι ο ηλεκτρισμός στην ανανεώσιμη ενέργεια είναι πολύ πιο αποτελεσματικός και έτσι οδηγεί σε σημαντική μείωση των ενεργειακών απαιτήσεων.

Ένας τέτοιος αναπροσανατολισμός θεωρείται πως θα βοηθήσει σε τεράστιο βαθμό στα περιβαλλοντικά προβλήματα και πως τα κράτη και οι διεθνείς οργανισμοί όλου του κόσμου πρέπει να στοχεύσουν στο να χρησιμοποιείται 100% ανανεώσιμη ενέργεια στο μέλλον. Μέχρι το 2040 ο στόχος που θεωρείται εφικτός είναι η παραγωγή ηλεκτρισμού από ανανεώσιμη ενέργεια να ισοσταθμιστεί με την παραγωγή ηλεκτρισμού από άνθρακα και φυσικό αέριο.⁵⁴

Σε αυτήν την ερμηνεία, οι ομάδες ή άτομα που διακηρύσσουν την αναγκαιότητα ανατροπής του καπιταλισμού χρησιμοποιούν ως επιχείρημα το «παράδοξο του Jevons», βάσει του οποίου η τεχνολογική πρόοδος αυξάνει την αποτελεσματικότητα με την οποία μια πηγή χρησιμοποιείται, αλλά ο βαθμός κατανάλωσης μεγαλώνει λόγω της αυξανόμενης ζήτησης (επειδή η αποτελεσματικότερη χρησιμοποίηση μιας πηγής μειώνει το κόστος της).⁵⁵ Το παράδοξο αυτό χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Άγγλο οικονομολόγο Jevons ο οποίος παρατήρησε πως η τεχνολογική πρόοδος αύξησε δραματικά την αποτελεσματικότητα της χρήσης άνθρακα τον 19^ο αιώνα οδηγώντας σε επίσης δραματική αύξηση της κατανάλωσης του άνθρακα σε

⁵⁴ REN21. "Renewables 2016: Global Status Report"

⁵⁵ York, Richard (2006). Ecological paradoxes: William Stanley Jevons and the paperless office, Research in Human Ecology σελ. 143-144

ένα μεγάλο εύρος βιομηχανιών. Αυτό τον οδήγησε στην πεποίθηση πως «δεν μπορούμε να στηριζόμαστε στην τεχνολογική ανάπτυξη για την προστασία του περιβάλλοντος».

Το «παράδοξο του Jevons» αποτελεί σημείο έντονης αντιπαράθεσης, όπου από την μία πλευρά υποστηρίζεται πως αυτό το φαινόμενο μπορεί να ελεγχθεί με ειδικούς νόμους και πολιτικές⁵⁶ ενώ από την άλλη υποστηρίζεται πως κάτι τέτοιο είναι απίθανο αφού με το υπάρχον σύστημα θα πρέπει να οδηγηθούμε σε μια κατάσταση μηδενικής οικονομικής ανάπτυξης για να μην παρουσιαστούν οι συνέπειες του παραδόξου.⁵⁷

Μια τελευταία σημαντική επισήμανση που πρέπει να γίνει είναι ότι όπως και οι ερμηνείες, έτσι και οι προτεινόμενες λύσεις δεν διακρίνονται πάντοτε από μια σαφή ιδεολογική καθαρότητα. Για παράδειγμα μια ομάδα ή ένα άτομο που αποδίδει την περιβαλλοντική καταστροφή στην «χαλάρωση των ηθών» μπορεί επίσης να υποστηρίζει την αλλαγή νόμων σχετικά με τις περιβαλλοντικές υποχρεώσεις των επιχειρήσεων ή κάποια άλλη ομάδα ή άτομο που θεωρεί αναγκαία την ανατροπή του καπιταλισμού να προασπίζει επίσης και την μεγαλύτερη χρησιμοποίηση ανανεώσιμης ενέργειας, ως μια βραχυπρόθεσμη λύση που θα βοηθήσει στην παροδική ανακούφιση από έντονα και επιτακτικά περιβαλλοντικά προβλήματα.

---

⁵⁶ Freire-González, Jaume; Puig-Ventosa, Ignasi (2015). "Energy Efficiency Policies and the Jevons Paradox", *International Journal of Energy Economics and Policy* Vol. 5, No. 1, σελ. 76

⁵⁷ Hans A. BaerGlobal, 2012, *Capitalism and Climate Change: The Need for an Alternative World*, σελ. 39-57

Αναπαραστάσεις της φύσης στην Αυτοκρατορική Κίνα

Τα διαφορετικά κανονιστικά και αξιακά συστήματα καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την αντίληψη για τα διάφορα πρόσωπα, αντικείμενα ή καταστάσεις και την διαμόρφωση δράσεων ως προς αυτά. Ο πιο συνήθης διαχωρισμός σε πολιτισμικό επίπεδο είναι αυτός των «ατομικιστικών» δυτικών κοινωνιών και των πιο «συλλογικών» κοινωνιών που συναντούμε σε άλλα σημεία του πλανήτη. Σε επίπεδο σχέσης περιβάλλοντος-ανθρώπου (το οποίο ανάλογα τα χωροχρονικά πλαίσια μπορεί να συνδέεται ή όχι με τον ατομοκεντρισμό ή την συλλογική πίστη και συνοχή) ο πιο συνήθης διαχωρισμός στη βιβλιογραφία είναι ανάμεσα σε δύο διαφορετικά αξιακά συστήματα: α) στο ευρωπαϊκό πνεύμα, το οποίο διαχωρίζει απολύτως τον άνθρωπο από τη φύση και του προσδίδει μια έντονη διαφορετικότητα ή/και ανωτερότητα και το ηθικό ή θεϊκό δικαίωμα να επιβληθεί πάνω στη φύση· και β) σε άλλες πολιτισμικές συγκροτήσεις, οι οποίες προβάλλουν μια αντίληψη για τον άνθρωπο σε αρμονική συνύπαρξη με την φύση. Αυτή η ιστορία διαφορετικής αντίληψης περί φύσης μπορεί να οδηγήσει αφενός σε διαφορετική μεταχείρησή της, αφετέρου σε διαφορετικά αίτια και μορφές των δράσεων προς αυτή.

Για την σχέση περιβάλλοντος-ανθρώπου στον δυτικό κόσμο θα μπορούσε κανείς να ξεκινήσει μέχρι και από τους αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους, ιδίως του Πρωταγόρα. Ή από γραπτά της Αναγέννησης ως προγενέστερες μορφές της σύγχρονης αντίληψης και ερμηνείας της σχέσης από τον δυτικό άνθρωπο. Η Αναγέννηση βασισμένη στον ορθολογισμό και στην ερμηνεία της πολιτισμικής κληρονομιάς της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, έφερε στο προσκήνιο τον άνθρωπο ως κυρίαρχο του κόσμου και μέτρο για όλα τα πράγματα. Σαφέστερες συνδέσεις με την σημερινή αντίληψη της σχέσης ανθρώπου-περιβάλλοντος υπάρχουν στην φιλοσοφία του Διαφωτισμού.

Ο άνθρωπος στον Διαφωτισμό αντιλαμβάνεται πλέον τον εαυτό του ως κέντρο του σύμπαντος, αυτονομημένο και ανώτερο από τη φύση. Διακατέχεται από την ακράδαντη πεποίθηση ανωτερότητας που προέρχεται από τα πρωτοφανή πνευματικά, επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα την εποχή του Διαφωτισμού, σε συνδυασμό με τη σταδιακή υποχώρηση της θρησκευτικής και πολιτικής εξουσιαστικής αυθεντίας και την ανάδειξη του ατομικισμού και του φιλελευθερισμού στις δυτικές κοινωνίες. Ο άνθρωπος δεν είναι μέρος της φύσης

αλλά είναι ο ίδιος ο οποίος δίνει αξία στην φύση μέσω των πνευματικών και τεχνικών του ικανοτήτων. Ο ίδιος είναι που οργανώνει και δίνει νόημα στην φύση.

Τα έργα του F. Bacon και του Descartes υπήρξαν θεμελιώδη για την ανάπτυξη αυτής της αντίληψης. Έθεσαν εκ νέου τις αρχές του Λόγου και διαχώρισαν το σώμα με το πνεύμα και την φύση με τον άνθρωπο. Στο *Novum Organum* του Bacon ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως ικανός να καθυποτάξει την φύση με κυριότερο εργαλείο του την επαγωγική λογική και να την θέσει υπό την υπηρεσία του. Αυτή η διαδικασία θα έχει ως αποτέλεσμα την ευημερία του ανθρώπου και την απαλλαγή του από τον μόχθο, αλλά και την εκπλήρωση της ηθικής επιταγής του ως κέντρο του κόσμου.⁵⁸

Ο κόσμος γινόταν λοιπόν αντιληπτός ως ένα αντικείμενο προς εξερεύνηση και εκμετάλλευση. Όπως και τα βιολογικά σώματα, έτσι και η άψυχη φύση ήταν ένας τεράστιος μηχανισμός που καλούταν να «αποκρυπτογραφηθεί» από την γνώση που θα αποκτηθεί μέσω του ορθολογισμού και του πειράματος. Η εκτίμηση πολλών φιλοσόφων του Διαφωτισμού (και ειδικά του Locke) που ακολούθησε, πως η φύση χωρίς την αξιοποίησή της από τον άνθρωπο είναι περιττή και ανούσια, βασίζεται στα παραπάνω αξιώματα.

Η κυρίαρχη τάση που επικρατεί στην ιστορία της Αυτοκρατορικής Κίνας χαρακτηρίζεται από διαφορετική ιστορία σχέσης του ανθρώπου με τη φύση και συνακόλουθα διαφορετικής αντίληψης για τη σχέση αυτή. Αυτή η ιστορία παρουσιάζει διαφέρει ανάλογα την χρονολογία και την τοποθεσία. Χρονολογικά θα μπορούσε να χωριστεί σε δύο βασικές περιόδους, σε αυτήν μετά το τέλος της δυναστείας των Qin που τελείωσε το 206 π.Χ έως το τέλος της δυναστείας των Qing το 1912 μ.Χ και στην περίοδο της νίκης του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας υπό τον Μάο, από το 1949 και μετά. Παρόλο που η Αυτοκρατορική Κίνα άλλαξε σημαντικά πολλές φορές μέσα στους αιώνες, κάποια χαρακτηριστικά της παρέμειναν σχετικά σταθερά για το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της.

Ιστορικά, σοφοί αυτοκράτορες και τοπικοί αρχηγοί θεωρούνταν αυτοί που, μεταξύ άλλων, χειρίζονταν προσεκτικά και κατάλληλα την σχέση ανθρώπου-φύσης. Νομικοί κώδικες από τις δυναστείες των Qin και Qing αντανakλούν περιβαλλοντικές ανησυχίες και ιδιαίτερη προσοχή σε τέτοια ζητήματα όπως ο ορισμός του κυνηγιού νεαρών ζώων και πουλιών την άνοιξη ως λαθροθηρία και η απαγόρευση των αποδασώσεων.⁵⁹

---

⁵⁸ Francis Bacon (1620), *Novum Organum*

⁵⁹ Lester Ross and Mitchell Silk, 1987, *Environmental Law and Policy in the People's Republic of China*, σελ. 13-14

Η πρώτη περίοδος χαρακτηρίζεται πρωτίστως από τις Κομφουκιανές αρχές σε όλους τους τομείς της ζωής όπως φυσικά και στη σχέση φύσης και ανθρώπου. Περιλαμβάνει όλες τις αυτοκρατορικές δυναστείες εκτός από την πρώτη, την δυναστεία των Qin (221 - 206 π.Χ), που απέρριψε την Κομφουκιανή σκέψη και τις διάφορες εκφάνσεις της προς όφελος της Νομικιστικής φιλοσοφίας. Αυτή η φιλοσοφία αγνοούσε σχεδόν ολοκληρωτικά τα ηθικά ζητήματα και προβληματισμούς σχετικά με την ιδεατή κοινωνία και έδινε έμφαση σε μια ρεαλιστική εδραίωση του πλούτου και της δύναμης του αυτοκράτορα και του κράτους, στοχεύοντας με κάθε μέσο στην επίτευξη της τάξης, ασφάλειας και σταθερότητας.⁶⁰

Ο Κομφουκιανισμός ήταν μακράν το πιο κυρίαρχο αξιακό μοντέλο στις υπόλοιπες δυναστείες της Αυτοκρατορικής Κίνας, ασπαζόμενο από το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού της. Πιο συγκεκριμένα, η κομφουκιανή σκέψη ήταν κυρίαρχη στην δυναστεία των Han (206 π.Χ – 220 μ.Χ), στην δυναστεία των Jin (265 – 420 μ.Χ), στις δυναστείες της Βόρειας και Νότιας Κίνας κατά την διάρκεια των διαδοχικών εμφυλίων πολέμων (420 – 589 μ.Χ), των Tang (618 -907 μ.Χ), των Song (960 – 1279 μ.Χ), των Yuan (1271 – 1368 μ.Χ), των Ming (1368 – 1644 μ.Χ) και των Μαντσού (1644 – 1912 μ.Χ με μια ολιγοήμερη αναγέννηση τον Ιούλιο του 1917).

Ο Κομφούκιος ήταν διανοητής και κοινωνικός φιλόσοφος, οι διδασκαλίες και η φιλοσοφία του οποίου επηρέασαν βαθιά τη ζωή και τη σκέψη όχι μόνο της Κίνας αλλά και ολόκληρης της Ανατολικής Ασίας. Οι διδασκαλίες του, όπως διατηρήθηκαν στα Ανάλεκτα, έθεσαν τα θεμέλια πολλών μεταγενέστερων κινέζικων απόψεων για την εκπαίδευση και την συμπεριφορά του ιδανικού ανθρώπου, πώς ένα τέτοιο άτομο θα πρέπει να ζει τη ζωή του και να αλληλεπιδρά με τους άλλους και τη φύση, και τα σχήματα της κοινωνίας και της διακυβέρνησης στα οποία θα πρέπει να συμμετέχει.

Ο Κομφουκιανισμός αντιλαμβάνεται την φύση ως ένα όλο, και όλα τα μέρη της φύσης εξαρτώνται το ένα από το άλλο για να συνθέσουν αυτό το οργανικό όλο. Ο άνθρωπος είναι και αυτός μέρος της φύσης, μια ύπαρξη μέσα της, και μαζί της συγκροτεί μια αρμονική και μη συγκρουσιακή σχέση. Το οργανικό όλο καθορίζεται από την σχέση μεταξύ Ουρανού (στον Κομφουκιανισμό έχει διπλό χαρακτήρα: είναι η θεμελιώδη αρχή του κόσμου της φύσης αλλά και η πηγή της ηθικής τάξης και ιεραρχικής διάρθρωσης του ανθρώπινου κόσμου⁶¹), Γης και Ανθρώπου. Για τον Κομφούκιο αλλά και για τους επόμενους επιφανείς Κομφουκιανιστές, αυτό αποτελούσε την απaráβατη αρχή του κόσμου. «Όλα τα πράγματα υπάρχουν μαζί και δεν έρχονται σε σύγκρουση, όλοι οι δρόμοι υπάρχουν μαζί και δεν έρχονται σε

⁶⁰ Jay L. Garfield, William Edelglass, 2011, *The Oxford Handbook of World Philosophy*, σελ. 59-66

⁶¹ Σωτήρης Χαλικιάς, 2010, *Τα Ανάλεκτα του Κομφούκιου Τόμος Α΄*, σελ. 63

σύγκρουση»⁶². Η αρμονία και η σύγκρουση δεν αναφέρονται μόνο σε φυσικές καταστάσεις αλλά και ηθικές.

Και ενώ ο άνθρωπος σε αυτό το όλο δεν έχει κάποιο εξέχοντα ρόλο, εξακολουθεί να αποτελεί κομμάτι του και μπορεί να το επηρεάσει καταστρέφοντας την αρμονία του, κάτι που θα οδηγήσει στην οργή της φύσης (με την μορφή πλημμυρών ή άλλων καταστροφών), η οποία είναι ανεξάρτητη από τον άνθρωπο.⁶³ Σε τελική ανάλυση, η Κομφουκιανή φιλοσοφία είναι σε μεγάλο μέρος «πρακτική» με την έννοια ότι προσφέρει έναν τρόπο καθημερινής ζωής που μπορεί, και κατ' αυτήν είναι αναγκαίο, να υιοθετηθεί από όλους τους ανθρώπους, αν όχι για κάτι άλλο τότε απλά για την δική τους ευημερία και μακροβιότητα. Αυτό φαίνεται ακόμα πιο ξεκάθαρα στην σχέση με τους πεθαμένους προγόνους που προτείνει ο Κομφουκιανισμός: οι πρόγονοι χρειάζονται προσοχή και θυσίες για να προστατεύουν και να φέρνουν τύχη στους ζωντανούς. Αν μια οικογένεια τους αμελήσει τότε είναι πιθανόν να υποφέρει από κακοτυχία και συμφορές. Όπως είπε ο Κομφούκιος, αν έτσι είναι τα πράγματα τότε δεν είναι σοφό να παραμεληθούν οι πρόγονοι, αλλά ακόμα και αν δεν είναι έτσι τα πράγματα τότε δεν πρόκειται να βγει κανείς σημαντικά ζημιωμένος από αυτήν την πρακτική.⁶⁴

Με αυτόν τον τρόπο σκέψης, ο κυριότερος λόγος που ο άνθρωπος δεν πρέπει να διαταράσσει το όλο και πρέπει να ζει αρμονικά είναι διότι και ο ίδιος αποτελεί μέρος του. Με το να διαταράσσει την αρμονία βλάπτει τον ίδιο του τον εαυτό και τους συγγενείς του. Το κίνητρο είναι και ηθικό αλλά κυρίως πρακτικό.

Ο Κομφουκιανισμός διαφέρει ως προς την στάση και αντίληψη για την φύση από μια άλλη φιλοσοφική παράδοση μικρότερης εμβέλειας (με όρους ασπασμού της από τον πληθυσμό), τον Ταοισμό, ως προς ένα σημείο. Παρ' όλο που και οι δύο παραδόσεις τονίζουν την ανάγκη αρμονίας με την φύση και την συγκρατημένη χρήση των φυσικών πηγών, ο Ταοισμός δίνει έμφαση στον απόλυτο συμβιβασμό με τους κανόνες της φύσης ενώ ο Κομφουκιανισμός δίνει έμφαση στην εκμάθηση της φύσης και στην κατάλληλη χρησιμοποίηση και έλεγχο της για το καλό της ανθρώπινης κοινωνίας.⁶⁵

Αυτός ο ιδιότυπος «ανθρωποκεντρισμός» του Κομφουκιανισμού (πάντα συγκριτικά με τον Ταοισμό) και η μαζική αποδοχή του, θα μπορούσε να ερμηνευτεί από την φυσικής μορφολογία της Κίνας και της ιστορίας της με την φύση. Η Κίνα υπήρξε για πάρα πολλούς αιώνες στο έλεος φυσικών καταστροφών ή φυσικών αλλαγών μη προερχόμενων από ανθρώπινη δραστηριότητα, καθώς και μιας συνεχώς αναδυόμενης ανάγκης για σίτηση ενός αυξανόμενου πληθυσμού. Αυτό

⁶² n.d, Book of Rites, σελ. 42

⁶³ D. Bing, 1975, China: Cultural and Political Perspectives, σελ. 82-93

⁶⁴ Lee, J.Y., 1988, Ancestor worship and Christianity in Korea, σελ. 17

⁶⁵ Joseph Needham, 1971, Science and Civilization in China, vol. 4 σελ. 122-143

αποτυπώνεται σε πολλούς μύθους που αναφέρουν τεράστιες πλημμύρες και στην επίλυσή τους από μυθικές φιγούρες (πιο γνωστή ο φερόμενος ως πρώτος βασιλιάς της Κίνας, ο βασιλιάς Yu) που έχτισαν μεγάλα έργα για τον έλεγχό τους.

Η ευπάθεια ενάντια στις δυνάμεις της φύσης συνέβαλλε στην σημασία που αποδιδόταν σε τέτοιου είδους μαζικά έργα (για παράδειγμα τα έργα για την άρδευση του Dujiangyan κατά την περίοδο της δυναστείας των Qin και το Μεγάλο Κανάλι που χτίστηκε τον 17^ο αιώνα), σε δημιουργίες τάφρων, σε εσωτερικές μεταναστεύσεις που χρηματοδοτούσαν από τον Αυτοκράτορα, αλλά και σε σιταποθήκες για την προνόηση πιθανών λιμών.⁶⁶

Αυτή η στάση προς την φύση αποτυπωνόταν και στις παραδοσιακές συνήθειες της αγροτικής Κίνας που περιλάμβαναν πολύπλοκους ηθικούς κανόνες που απέτρεπαν την άσκοπη σπατάλη του νερού και στόχευαν σε νομαδική, διατηρήσιμη, χρήση των βοσκότοπων και εγκρατής συγκομιδή των φυσικών προϊόντων.⁶⁷

Οι Κομφουκιανές αρχές περί σχέσης ανθρώπου με φύση αποτελούν και έναν από τους λόγους της τεχνολογικής καθυστέρησης της Κίνας αλλά και της ευθυγράμμισής της με τα δυτικά τεχνοκρατικά ιδεώδη «ορθολογικότητας» και οργάνωσης. Η δύσκαμπτη γραφειοκρατική διοίκηση, η προσκόλληση του πληθυσμού αλλά και των διάφορων ελίτ σε Κομφουκιανές αρχές σχετικά με την φύση, την ομαδική ευθύνη (αντίθετα με τον ατομοκεντρισμό της Δύσης), την ηθική και κοινωνική καταδίκη της συστηματικής επιδίωξης για πλούτο, την πολιτική και κοινωνική οργάνωση, αλλά και ίσως πάνω απ' όλα η ακράδαντη πίστη στον «σινοκεντρισμό» δηλαδή πως η Κίνα είναι πολιτισμικά ανώτερη και δεν έχει τίποτα να μάθει από τους «βαρβάρους» (θεωρούμενη ως το «το κέντρο του κόσμου» από τους Κινέζους Χαν αλλά και από άλλες εθνοτικές ομάδες που κυριάρχησαν για αιώνες στην Κίνα όπως οι Μάντσου και οι Μογγόλοι)⁶⁸, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην συντριπτική ήττα της Δυναστείας των Qing από τις δυτικές δυνάμεις στους Πολέμους του Οπίου, τις περιόδους 1839-1842 και 1856-1860.⁶⁹

Μετά τους Πολέμους του Οπίου, τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ της δυναστείας των Qing και του ριζοσπαστικού θρησκευτικού κινήματος των Taiping, και τις εμπορικές και πολιτικές παραχωρήσεις στις δυτικές δυνάμεις, ο φόβος των ανωτέρων κλιμακίων (κυρίως οι υψηλόβαθμοι δημόσιοι υπάλληλοι, οι τοπικοί αρχηγοί και η αυτοκρατορική οικογένεια) για επιδείνωση και ίσως και αφομοίωση ή

⁶⁶ Judith Shapiro, 2001, MAO'S WAR AGAINST NATURE, σελ. 7

⁶⁷ Lester Ross, 1988, Environmental Policy in China, σελ. 35-86

⁶⁸ HARRY GELBER, 2009, KINA, Ο ΔΡΑΚΟΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ

⁶⁹ Kenneth Pletcher, 2010, The history of China, σελ. 231-240

αποικιοποίηση από αυτές ήταν εμφανής. Έτσι ξεκίνησε η πρώτη απόπειρα για τον τεχνολογικό «εκμοντερνισμό» της Κίνας.⁷⁰

Με το επιχείρημα πως η υιοθέτηση δυτικών τεχνολογιών μπορεί να προσφέρει τουλάχιστον υλικά πλεονεκτήματα, ακολούθησαν οι πρώτες κρατικές μεταρρυθμίσεις με το γενικό όνομα «Αυτοενισχυτικό Κίνημα» (1861-1895) που είχε ως σκοπό τον εκμοντερνισμό της Κίνας, κυρίως σε στρατιωτικό αλλά και σε οικονομικό επίπεδο, κάτι που όμως δεν συνοδευόταν από ανάλογες μεταρρυθμίσεις σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο. Αυτό σε συνδυασμό με διεθνείς και πολιτικές εξελίξεις οδήγησε στην κατά μεγάλο μέρος αποτυχία του σχεδίου, κάτι που έγινε ακόμα πιο φανερό στην ήττα της Κίνας από την Ιαπωνική Αυτοκρατορία στον Πρώτο Σινο-Ιαπωνικό Πόλεμο από τον Αύγουστο του 1894 ως τον Απρίλιο του 1895, που είχε ως αίτιο κυρίως την επιδίωξη για πολιτική επιρροή στην Κορέα.

Μετά από αυτήν την ήττα και ειδικά μετά την επανάσταση των Boxer (1899-1901) που είχε εθνικιστικό χαρακτήρα με ισχυρά αντι-δυτικά και αντι-χριστιανικά χαρακτηριστικά και που ο τερματισμός της ακολουθήθηκε από απίστευτες λεηλασίες και σφαγές από τα δυτικά στρατεύματα στο Πεκίνο⁷¹, οι πιέσεις για κοινωνικοπολιτικές μεταρρυθμίσεις αλλά και η πόλωση που επικρατούσε είχε πάρει τεράστιες διαστάσεις, κατά κύριο λόγο στις ανώτερες τάξεις. Αυτή η σύγκρουση μεταξύ του παραδοσιακού τρόπου ζωής και της αναγκαιότητας για αλλαγή (στον τρόπο αντίληψης και δράσης ως προς το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον) θα μπορούσε ίσως να συμπυκνωθεί σε αυτό το απόσπασμα του Zhang Zhidong, ενός από τους πιο γνωστούς Κινέζους υψηλόβαθμους διοικητικούς τον 19^ο αιώνα (ο ίδιος υποστήριζε «ελεγχόμενες μεταρρυθμίσεις»):

«Οι Συντηρητικοί δεν καταλαβαίνουν τι σημαίνει διεθνής επικοινωνία ενώ οι Προοδευτικοί δεν έχουν ιδέα τι σημαίνει ριζοσπαστικό για τα δεδομένα της Κίνας. Οι Συντηρητικοί αποτυγχάνουν να δουν την χρησιμότητα των μοντέρνων στρατιωτικών μεθόδων και τα πλεονεκτήματα της επιτυχούς αλλαγής ενώ οι Προοδευτικοί, γεμάτοι ζήλο και άγνοια, κοιτάζουν με περιφρόνηση τις ευρέως διαδεδομένες μας αρχές του Κομφούκιου.

Έτσι αυτοί που πραγματικά επιδιώκουν να μάθουν είναι σε αμφιβολία σχετικά με ποιον δρόμο να ακολουθήσουν και στο μεταξύ ο φόβος και το σφάλμα εισέρχονται, ο εχθρός εισβάλλει στις ακτές μας και δεν υπάρχει ούτε άμυνα ούτε ειρήνη. Η παρούσα κατάσταση πραγμάτων δεν είναι απόρροια των ξένων εθνών, αλλά απόρροια της ίδιας της Κίνας.»⁷²

⁷⁰ Jonathan D. Spence, 1990, In Search for Modern China,σελ. 197.

⁷¹ Fleming, Peter (1959). The Siege at Peking.

⁷² Chang Chih-tung, 1900, China's Only Hope: An Appeal, σελ. 95-96

Βέβαια στην πολυπολιτισμική Κίνα οι αναπαραστάσεις για την φύση μπορεί να διαφέρουν ανάλογα την εθνοτική ομάδα και έτσι η Κομφουκιανή αντίληψη για την σχέση ανθρώπου-φύσης δεν ήταν η μόνη. Ενδεικτικό παράδειγμα διαφοροποίησης αποτελεί η αυτόνομη περιοχή του Θιβέτ, η οποία μοιράζεται μια συγκρουσιακή σχέση με την Κίνα και αποβλέπει στην πλήρη ανεξαρτησία σε διάφορες περιόδους της ιστορίας (δυναστεία των Yuan, δυναστεία των Qing, Δημοκρατία της Κίνας, Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, σημερινή εποχή).

Οι ζωές των περισσότερων Θιβετιανών (που αποτελούν περίπου το 90% του συνολικού πληθυσμού του Θιβέτ) διέπονται από τις αρχές του Θιβετιανού Βουδισμού από τον 8^ο αιώνα μ.Χ, ενώ μιας μειοψηφίας της τάξης του 15% από τις αρχές της ντόπιας θρησκείας Μπον⁷³ η οποία σήμερα είναι σχεδόν αδιαχώριστη από τον Θιβετιανό Βουδισμό.

Στον Θιβετιανό Βουδισμό, η φύση αποτελεί μια δυναμική διαδικασία. Δεν υπάρχει σταθερότητα ή κάποια απόλυτη «ουσία» των φυσικών αντικειμένων ή φαινομένων. Υπάρχουν μόνο συνεχώς μεταβαλλόμενες διαδικασίες. Η αλλαγή είναι θεμελιώδης και αιώνια στην φύση.⁷⁴

Σε αντίθεση με τον Κονφουκιανισμό στον οποίο ο άνθρωπος αποτελεί μέρος της φύσης, στον Βουδισμό η σχέση ανθρώπου-φύσης χαρακτηρίζεται από αλληλεξάρτηση. Η ηθική κατάπτωση του ανθρώπου επιταχύνει την φυσική αλλαγή, που είναι αιώνια και θεμελιώδης, προς καταστροφική κατεύθυνση. Όταν η σκνηρία, η απληστία, η ζήλια και γενικότερα οι προσλαμβανόμενες ως ηθικά επιλήψιμες αξίες από τον Βουδισμό εξαπλώνονται σε όλο τον πληθυσμό τότε η βροχή δεν πέφτει εγκαίρως, η σοδειά απειλείται από έντομα και φυτικές παθογένειες. Λόγω της έλλειψης θρεπτικού φαγητού, η συχνότητα των ανθρώπινων θανάτων αυξάνεται συνεχώς. Αντίστροφα, οι ηθικές αξίες όπως η αυτοσυγκράτηση, ο σεβασμός, η σύνεση και η γενναιοδωρία καλυτερεύουν το φυσικό περιβάλλον με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να ζει ειρηνικά και γαλήνια.⁷⁵

Αυτή η σύνδεση ποιότητας και διαθεσιμότητας φυσικών πόρων με την ηθική των ανθρώπων μιας περιοχής καταδεικνύει τον κύκλο αλληλεξάρτησης μεταξύ φύσης και ανθρώπου αλλά ένας από τους λόγους που ο Βούδας είπε πως κόσμος οδηγείται από τον νου ή πνεύμα. Ο κόσμος, φύση και άνθρωπος, επιβιώνουν ή καταστρέφονται από την ηθική ανθρώπινη δραστηριότητα. Τα υπάρχοντα ήθη δεν επηρεάζουν μόνο τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων αλλά και το βιολογικό και φυσικό περιβάλλον της περιοχής.⁷⁶

---

⁷³ National Bureau of Statistics of China, 2010, "Communiqué of the National Bureau of Statistics of People's Republic of China on Major Figures of the 2010 Population Census"

⁷⁴ Samyutta Nikaya IV, σελ. 52

⁷⁵ Anguttara Nikaya, II, σελ. 72

⁷⁶ Samyutta Nikaya I, σελ. 39

Αντίστοιχη είναι και η αντίληψη για την στάση του ανθρώπου προς τους φυσικούς πόρους. Ο άνθρωπος βασίζεται στο περιβάλλον για να ικανοποιήσει τις βιολογικές του ανάγκες όπως το φαγητό, την ανάγκη στέγης και ένδυσης, την παραγωγή φαρμάκων κ.ά. Πρέπει λοιπόν αφενός να προσπαθήσει να κατανοήσει τις διαδικασίες που διέπουν την φύση, όπως την ακολουθία των εποχικών βροχοπτώσεων ή τις συνθήκες που απαιτούνται για να αναπτυχθούν συγκεκριμένα είδη φαγητού, για να χρησιμοποιήσει τους φυσικούς πόρους με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο και αφετέρου να είναι συνετός και μετρημένος ώστε να απολαμβάνει τους καρπούς της φύσης για πολύ καιρό, και ο ίδιος και οι απόγονοί του. Η απληστία οδηγεί στην ηθική κατάπτωση, που αντανακλάται στην φύση και στην συνέχεια πάλι στον ίδιο τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος που ζει μια απλή ζωή με λίγες ανάγκες και που ικανοποιείται εύκολα αναγνωρίζεται και εξυψώνεται ως πρότυπο στον Βουδισμό.⁷⁷

Η διαχείριση φυσικών πόρων στον Βουδισμό καταδικάζει απερίφραστα την άσκοπη σπατάλη των φυσικών πόρων. Υπάρχει η παραβολή που περιγράφει έναν άνθρωπο ο οποίος κουνάει το κλαδί ενός δέντρου (wood-apple tree) και τότε τα φρούτα, ώριμα και άγουρα, πέφτουν. Ο εγωιστής και απερίσκεπτος άνθρωπος θα μαζέψει μόνο τα φρούτα που θέλει και θα αφήσει τα υπόλοιπα, που στην συνέχεια θα σαπίσουν. Αυτοί ονομάζονται «wood-apple eaters». Τέτοιες συμπεριφορές στον Βουδισμό δεν θεωρούνται απλά κατακριτέες ή αντι-κοινωνικές αλλά μέχρι και εγκληματικές.⁷⁸

Παρ' όλο λοιπόν που ξεκινούν από διαφορετική αφετηρία και ακολουθούν διαφορετικό τρόπο σκέψης, τα κανονιστικά συστήματα του Θιβητιανού Βουδισμού και του Κομφουκιανισμού καταλήγουν και τα δύο να προωθούν την ανάγκη για αρμονική σχέση μεταξύ ανθρώπου-φύσης που έχει την βάση της στην εγκράτεια και την ταπεινότητα (έστω και αν ο Κομφουκιανισμός προασπίζει επίσης την χρησιμοποίηση της φύσης για κάλυψη κοινωνικών αναγκών). Στην προάσπιση ενός κοινωνικού τρόπου συμπεριφοράς ο οποίος πρέπει να προεκτείνεται και στην φυσική πραγματικότητα.

Ένα άλλο αναπαραστασιακό σύστημα και θρησκεία στην Κίνα που καθόριζε στάσεις και συμπεριφορές ως προς την φύση ήταν ο σαμανισμός. Για μεγάλες περιόδους μεγάλα κομμάτια πληθυσμών της Βορειοανατολικής Κίνας τον είχαν ασπαστεί, με τα πιο πρόδηλα να είναι διάφορες μογγολικές και τούρκικες φυλές καθώς και οι Μαντσού που στην συνέχεια εγκαθίδρυσαν την δυναστεία των Qing

---

⁷⁷ Dhammapada V, σελ. 204

⁷⁸ Anguttara Nikaya, IV, σελ. 283

(1636–1912). Ακόμα και σήμερα εξασκείται από τους Tungus της Μαντσουρίας και Σιβηρίας καθώς και από μογγολικές φυλές της Εσωτερικής Μογγολίας και Κεντρικής Ασίας.⁷⁹

Η λέξη σαμανισμός προήλθε από τους Jurchen, τους απογόνους των Μαντσού. Οι σαμάνοι τους χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: αυτοί που έφταναν σε κατάσταση έκστασης ή καταληψίας αφήνοντας τους εαυτούς τους να κυριευτούν από «πνεύματα» και αυτούς που πραγματοποιούσαν θυσίες προς τον Ουρανό, προς τους απογόνους της φατρίας (clan) και προς τα προστατευτικά πνεύματα της φατρίας.⁸⁰

Οι σαμανικές πρακτικές θεμελιώνονται πάνω στην πεποίθηση της πανταχού παρουσίας των πνευμάτων προερχόμενων σε όλη την φύση. Σε νερό, αέρα, ουρανό, φυτά, ζώα και δέντρα, των οποίων η λατρεία θα επιφέρει εύνοια, υγεία και ευημερία. Η επικοινωνία μαζί τους είναι εφικτή μόνο μέσω ενός διαμεσολαβητή, του σαμάνου. Ο σαμάνος πρέπει να είναι ένα πνευματικά δυνατό άτομο με ειδικές ικανότητες, κυρίως ικανότητες διαφορετικής προοπτικής των πραγμάτων και εύστοχων προβλέψεων.

Μέσω χρησιμοποίησης ειδικών τεχνικών, όπως μέσω μουσικής, ειδικών αμφιέσεων και συγκεκριμένης γλώσσας ο σαμάνος είναι αυτός που μέσω τελετουργιών ή/και θυσιών θα επιτύχει την επικοινωνία με τα πνεύματα, κάνοντας σε αυτά συγκεκριμένες παρακλήσεις. Ο σαμάνος ήταν επίσης υπεύθυνος για την επικοινωνία με τους νεκρούς και όλες αυτές οι ικανότητες του έδιναν υψηλή κοινωνική θέση και τον έκαναν άτομο με μεγάλο κύρος και εξουσία μέσα στην εκάστοτε κοινότητα.⁸¹

Κάθε φατρία είχε τον δικό της σαμάνο (συνήθως γυναικείου φύλου) που θα έκανε στα πνεύματα παρακλήσεις που την αφορούσαν, όπως ζητώντας να φέρουν καλή σοδειά και πλούσιο κυνήγι, να εξασφαλίσουν την επιτυχία μιας στρατιωτικής επιδρομής, να θεραπεύσουν τους αρρώστους.

Το πόσο συνδεδεμένα ήταν η κοινωνική οργάνωση αυτών των φυλών με τους σαμάνους μπορεί να φανεί, εκτός από την κοινωνική θέση που κατείχε ο σαμάνος από την μεταχείριση του σαμάνου μιας φυλής που είχε κυριαρχηθεί από μια άλλη: τον εκτελούσαν ή τον εξόριζαν και οι τελετουργικές πρακτικές του καταστρεφόταν και απαγορευόταν, κάτι που άφηνε τον σαμάνο της κυρίαρχης ομάδας ως τον μόνο πνευματικό ηγέτη.⁸²

---

⁷⁹ Evelyn Rawski, (1998), *The Last Emperors: A Social History of Qing Imperial Institutions* σελ. 231

⁸⁰ Evelyn Rawski, (1998), *The Last Emperors: A Social History of Qing Imperial Institutions*, σελ. 23

⁸¹ Mircea Eliade, 1964, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, σελ. 129-149

⁸² Caroline Humphrey, 1994, *Shamanic Practices and the State in Northern Asia*, σελ. 42

Όταν οι Qing κυρίευσαν την Κίνα και εγκαθιδρύθηκαν ως αυτοκράτορες οι σαμανικές πρακτικές παρέμειναν, όμως άλλαξαν σε κάποιο βαθμό. Οι τελετουργικές πρακτικές χωρίστηκαν σε δύο κύριες κατηγορίες. Την «οικιακή» και την «πρωτόγονη», που με την σειρά τους χωριζόταν σε «κοινές και αυτοκρατορικές». Οι «οικιακές» τελετουργίες αφορούσαν θυσίες προς τον Ουρανό και τους προγόνους και πραγματώνονταν μέσα σε ένα ήρεμο και ειρηνικό κλίμα, οι σαμάνοι των οποίων ήταν περισσότερο κάτι σαν τυπικούς ιερείς χωρίς πραγματικά υπερφυσικές δυνατότητες. Από την άλλη, οι «πρωτόγονες» αφορούσαν κυρίως θυσίες με εξειδικευμένους σκοπούς (για παράδειγμα εξορκισμό κάποιου βλαβερού πνεύματος), προσλαμβάνονταν ως σκοτεινές και μυστήριες από τον γενικό πληθυσμό και επιτελούνταν από «άγριους σαμάνους» που άφηναν τον εαυτό τους να καταληφθεί από ζωικά πνεύματα.⁸³

Στην ηπειρωτική Κίνα της δυναστείας των Qing οι «οικιακές» τελετουργικές πρακτικές ήταν μακράν οι πιο διαδεδομένες, και στο παλάτι αλλά και στην λαϊκή ζωή. Οι «πρωτόγονες» λειτουργίες δεν ευδοκίμησαν κυρίως διότι ήταν απόδειξη για το «βάρβαρο» παρελθόν των Qing.⁸⁴

Στην αυτόνομη περιοχή της Εσωτερική Μογγολίας στην Κίνα, ο σαμανισμός επηρεάστηκε φανερά από τον Βουδισμό κατά τον 16^ο αιώνα, όταν η Εξωτερική Μογγολία προσαρτήθηκε από την δυναστεία των Qing. Κάτι που είχε αποτέλεσμα τον διαχωρισμό του σε «κίτρινο σαμανισμό» (το κίτρινο χρώμα έχει συνδεθεί με τον Θιβετιανό Βουδισμό στην Μογγολία λόγω του ότι οι Βουδιστές εκεί φορούσαν κίτρινα καπέλα κατά την διάρκεια των υπηρεσιών τους) και «μαύρο σαμανισμό», οποίος εναντιώνεται στον πρώτο. Αυτό συντελέστηκε τον 18ο αιώνα λόγω της βίαιης αντίστασης των κυνηγετικών φυλών της Μογγολίας, των Κάλκα, ενάντια στην κυρίαρχη τάξη των Βουδιστών.⁸⁵

Εκτός από την Βορειοανατολική Κίνα, σαμανιστικές πρακτικές ή υβρίδια με Βουδισμό ήταν διαδεδομένα και στην Δυτική Κίνα, στην αυτόνομη περιοχή του Ξινγιάνγκ και στην οροσειρά Αλτάι. Εξασκούμενες από τους Ουιγούρους και τους Κύργους νομάδες αλλά και από άλλες φυλές, κυρίως Τουρκικές.⁸⁶

Συγκριτικά με τα προαναφερομένα συστήματα ερμηνείας της πραγματικότητας και προσανατολισμού, ο σαμανισμός φυσικά και έχει ποικίλες διαφορές. Εξάλλου αποτέλεσε τον πυρήνα των Μαντσού γύρω από τον οποίο στήριζαν την διαφοροποίησή τους με τους Κινέζους Χαν (παρ'όλο που κάποιες σαμανιστικές

⁸³ Mark C. Elliott, 2001, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, σελ. 236-237

⁸⁴ Mark C. Elliott, 2001, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, σελ. 240

⁸⁵ C. Pegg, 2001, *Mongolian music, dance and oral narrative*, σελ. 141 (London: University of Washington Press)

⁸⁶ Juha Pentikainen, 1996, *Shamanism and Northern ecology*, σελ. 151-219

λειτανίες δημοσιεύονταν σε γραπτή μορφή, δεν επετράπηκε ποτέ στους Χαν να παραστούν θεατές όταν αυτές πραγματοποιούνταν) και επιδίωκαν την διαμόρφωση μιας κοινής εθνοτικής ταυτότητας.⁸⁷ Παράδειγμα αυτού, καθώς και της μεγάλης σημασίας που είχε η ομαδική ταυτότητα σε όλη την διάρκεια της Αυτοκρατορικής Κίνας, αποτυπώνεται σε αυτό το απόσπασμα του αυτοκράτορα Yongzheng που υπενθυμίζει στον Sunu (μέλος της Μαντσουριανής ελίτ που είχε προσχωρήσει ως ένα βαθμό στον χριστιανισμό) αλλά και στους υπόλοιπους Μαντσού τις «υποχρεώσεις» τους:

«Στην Αυτοκρατορία έχουμε έναν ναό για να τιμούμε τον Ουρανό και να θυσιάζουμε σε αυτόν. Εμείς οι Μαντσού έχουμε τον Τάο Τσιν. Την πρώτη μέρα κάθε χρόνου καίμε λιβάνι και χαρτί για να τον τιμήσουμε. Εμείς οι Μαντσού έχουμε τις δικές μας τελετές για να τον τιμήσουμε. Οι Μογγόλοι, οι Κινέζοι, οι Ρώσοι και οι Ευρωπαίοι έχουν επίσης τις δικές τους συγκεκριμένες τελετές για να τον τιμούνε. Ποτέ δεν είπα πως αυτός (σ.σ. ο *Sunu*) δεν επιτρέπεται να τιμήσει και αυτός τον Ουρανό όμως ο καθένας έχει τον δικό του τρόπο να το κάνει. Ως ένας Μαντσού, πρέπει να το κάνει όπως εμείς».⁸⁸

Όσον αφορά την σχέση του ανθρώπου με την φύση όμως, ο σαμανισμός κατά κύριο λόγο προτάσσει και αυτός μια σχέση αμοιβαιότητας με αυτήν που στοχεύει στον ίδιο πυρήνα συμπεριφορών: συνετή και μετρημένη διαχείριση των φυσικών πηγών.

Για ορισμένες σαμανιστικές φυλές ο κίνδυνος από την υπερβολική σπατάλη των φυσικών πηγών μπορούσε να γίνει πιο άμεσα αντιληπτός λόγω του υπερβολικού κυνηγιού ή ψαρέματος. Αυτό μπορούσε είτε να οδηγήσει είτε σε εξάλειψη κάποιου βιολογικού είδους είτε σε σοβαρή διαταραχή του τροφικού οικοσυστήματος. Έτσι κάποιες φυλές κατασκεύασαν συγκεκριμένους μύθους με συμβολικό χαρακτήρα για την αποφυγή των παραπάνω φυσικών καταστροφών, στους οποίους το άτομο που επιδιόταν σε υπερβολικό κυνήγι έπεφτε υπό την επήρεια σοβαρών νόσων, γινόταν μισητός από τα πνεύματα των ζώων και θα καταλαμβάνόταν από αυτά, καθώς και άλλες προβλέψεις που λειτουργούσαν ως φόβητρα και προειδοποιήσεις. Ο σαμάνος, έχοντας ηγετικό ρόλο στην διαχείριση των φυσικών πηγών αλλά και στην εκμάθηση των παραπάνω μύθων, απαγόρευε ενεργά το κυνήγι και το ψάρεμα όταν έκρινε πως το οικοσύστημα βρισκόταν σε κίνδυνο.⁸⁹

---

⁸⁷ Mark C. Elliott, 2001, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, σελ. 240-241

⁸⁸ Gaubil, 1722, *Correspondance du Pekin*, σελ. 152-153

⁸⁹ Mirchea Eliade, 1964, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*, σελ. 410-418

Παρ' όλο που όλα τα παραπάνω συστήματα εξυπηρετούσαν αναμφισβήτητα και κοινωνικοπολιτικούς σκοπούς (κυρίως την διατήρηση του status quo και της κοινωνικής ιεραρχίας, ενδοομαδικά αλλά και εξωομαδικά στα εκάστοτε μορφώματα που καταλάμβαναν κάποια εξουσία), εξακολουθούσαν να προβάλλουν την αναγκαιότητα μιας σχέσης με την φύση που στηρίζεται στην εγκράτεια, τουλάχιστον όσον αφορά τον γενικό πληθυσμό.

Βέβαια αυτά από μόνα τους δεν είναι ικανά να εξηγήσουν την στάση και συμπεριφορά των κατοίκων της Αυτοκρατορικής Κίνας προς την φύση, ειδικά αν αναλογιστούμε τις πολυποίκιλες εκφάνσεις του κάθε συστήματος (που είναι αδύνατον να αναφερθούν όλες σε ένα έργο αυτού του μεγέθους) και την διαφορετική ιδιοποίησή τους από την κάθε φυλή ή ομάδα.

Όμως συγκεκριμένοι κοινωνικοί κανόνες και νόμοι (πρέπει να σημειωθεί πως το νομικό σύστημα της Αυτοκρατορικής Κίνας ελάχιστη σχέση έχει με το σημερινό. Βασιζόταν κυρίως σε τοπικούς δικαστές που εφάρμοζαν τις Κομφουκιανές αρχές με τον τρόπο που έκριναν σωστό σε κάθε υπόθεση⁹⁰) που αφορούσαν την φύση αντλούσαν την ισχύ και νομιμότητά τους από αυτά ακριβώς τα αναπαραστασιακά συστήματα σκέψης, πρόσληψης και ερμηνείας. Και αυτό περιλαμβάνει και εκείνους τους κανόνες που αφορούσαν άμεσα τη φύση, όπως φάνηκε ήδη παραπάνω, αλλά και αυτούς που την αφορούσαν έμμεσα. Για παράδειγμα, οι επιδείξεις πλούτου που δεν βασίζονται στην παράδοση εκλαμβάνονται ως ακραίες, αλαζονικές, παράλογες και παρακμιακές, ακριβώς λόγω ενός πολιτισμικού υποβάθρου που καταδικάζει την υπερβολή και επαινεί την μετριοπάθεια και εγκράτεια.

Όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο, οι «νόμοι πολυτελείας» στην Αυτοκρατορική Κίνα που θεσμοθετούσαν την δυνατότητα κατανάλωσης ή αγοράς ανάλογα με την κοινωνική θέση, εκτός των άλλων λειτουργιών τους, αποτελούσαν και ένα μεγάλο ρυθμιστικό μέτρο για το επίπεδο του καταναλωτισμού (μαζί με τις πραγματικές συνθήκες φυσικά). Ο μετριασμός του οποίου σε μαζικό επίπεδο αποτελεί ένα από τα κυριότερα προτάγματα των περισσότερων περιβαλλοντικών οργανώσεων και κινημάτων την σημερινή εποχή.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί και πάλι πως το πολιτισμικό πλαίσιο δεν είναι ο μόνος παράγοντας που καθορίζει την σχέση ανθρώπου φύσης και οποιοσδήποτε πολιτισμικός αναγωγισμός θα ήταν σε κάθε περίπτωση άστοχος. Πολλοί άλλοι παράγοντες, όπως η φυσική μορφολογία, η υπάρχουσα τεχνολογία, τα οικονομικά κίνητρα, η ανάγκη για επιβίωση, οι πόλεμοι, μπορούν επίσης να επηρεάσουν την σχέση αυτή. Οι φυσικές καταστροφές προκαλούμενες από τον άνθρωπο στην Αυτοκρατορική Κίνα δεν ήταν σπάνιες, παρ' όλο που όλες οι κυρίαρχες ιδεολογίες

---

⁹⁰ HARRY GELBER, 2009, ΚΙΝΑ, Ο ΔΡΑΚΟΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ

τόνιζαν συνεχώς την ανάγκη για αρμονική σχέση και συγκρατημένη χρήση των φυσικών πηγών.

Αναπαραστάσεις της φύσης στην Μαιοϊκή Κίνα

Από το 1949, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας νίκησε τον εμφύλιο πόλεμο ενάντια στο Guomindang (το εθνικιστικό κινέζικο κόμμα που κυριαρχούσε, τουλάχιστον σε επίσημο επίπεδο, στο μεγαλύτερο μέρος της Κίνας από το 1928) μέχρι το 1976, όταν πέθανε ο Μάο, το Κομμουνιστικό Κόμμα ανοικοδόμησε την μεταπολεμική κινέζικη πραγματικότητα. Προσπάθησε να ξεπεράσει την φτώχεια και «οπισθοδρομικότητα» που την χαρακτήριζαν, μέσω μια «συνεχούς επανάστασης» που θα πραγματοποιούταν με τον αγώνα για ολοκληρωτική αναδιαμόρφωση του κοινωνικού υποκειμένου αλλά και του φυσικού περιβάλλοντος που το περιτριγύριζε.

Η στάση του Μάο προς την σχέση ανθρώπου-φύσης μπορεί να γίνει κατανοητή ως μια παραλλαγή των Διαφωτιστικών ιδεών προς το θέμα αυτό, υπό την έννοια της αντίληψης της φύσης ως κάτι απόμακρο και εξωτερικό της οποίας ο άνθρωπος δεν αποτελεί μέρος. Αντίθετα, ο άνθρωπος αποτελεί ξεχωριστή ανώτερη οντότητα και έχει την δυνατότητα αλλά και την ευθύνη να καθυποτάξει, να ξεπεράσει τη φύση για να βελτιώσει την ζωή του.

Όμως με μια βασική διαφορά με τις Διαφωτιστικές αρχές: ο τρόπος αυτού του ξεπεράσματος της φύσης δεν θα γινόταν κυρίως μέσω της επιστημονικής μεθόδου και των πρακτικών εφαρμογών της αλλά κυρίως μέσω μιας οργανωμένης ανθρώπινης βούλησης και ενέργειας. Για την κατάκτηση της φύσης χρειαζόταν μαζικές κινητοποιήσεις πολιτικού χαρακτήρα, πολύ συχνά και μιλιταριστικού. Σε ευθύ παραλληλισμό με την πολιτική πάλη, η Μαιοϊκή ιδεολογία αντιλαμβάνονταν τον αγώνα ενάντια στην φύση ως έναν άγριο αγώνα που μπορεί να νικηθεί με τον θρίαμβο της συλλογικής βούλησης και προσπάθειας. Ο επίσημος λόγος ήταν γεμάτος από αναφορές του «πολέμου εναντία στην φύση». Η φύση έπρεπε να κατακτηθεί, τα αγαθά που προερχόταν από αυτή αποκτούσαν ύστερα από σκληρή μάχη εναντίον της. Αυτή η σκληρή μάχη είχε ως ιδεολογικό υπόβαθρο μια βολονταριστικού τύπου φιλοσοφία. Μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η θέληση και η ενέργεια κυριαρχούν συγκριτικά με την σκέψη και αποτελούν το σημαντικότερο όπλο σε έναν τέτοιο αγώνα.⁹¹

Το επίπονο ιστορικό που είχε ο κινέζικος λαός και ειδικά οι κινέζοι αγρότες με την φύση, αποτέλεσμα των πολέμων, της πολιτικής οργάνωσης, της μορφολογίας της

---

⁹¹ Jasper Becker, 1996, *Hungry Ghosts*, σελ. 308-309

Κίνας και του ενίοτε εκρηκτικά αυξανόμενου πληθυσμού, ήταν και μια από τις αιτίες δημιουργίας αυτής της ιδεολογίας (που ασπαζόταν επίσης από κάποιους υψηλόβαθμους αξιωματούχους στα τελευταία χρόνια της Αυτοκρατορίας) αλλά και ένας από τους λόγους αποδοχής της.

Πράγματι, όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα ανέβηκε στην εξουσία πολλές γόνιμες και εύκολα καλλιεργήσιμες περιοχές της Κίνας είχαν ήδη ξεραθεί και διαβρωθεί. Οι πρόσφατοι πόλεμοι επιδείνωσαν εδάφη που ήταν ήδη σε κακή κατάσταση ή στα όρια της καταστροφής λόγω αποδασώσεων και υπερβολικής χρήσης. Αποδασώσεις, απερημώσεις, εξάλειψη βιολογικών ειδών από τον ανθρώπινο παράγοντα, αποσαρθώσεις, αποστραγγίσεις, ήδη εξουθένωναν την κινέζικη γη για αιώνες.⁹²

Θα μπορούσε κανείς να πει πως η Μαιϊκή ιδεολογία περί φύσης υιοθετεί κάποια συγκεκριμένα στοιχεία από την παραδοσιακή Κομφουκιανή φιλοσοφία, κυρίως την ανάγκη για εκμάθηση και χρησιμοποίηση της φύσης, χωρίς όμως να υιοθετεί τον περιορισμό που αυτή έθετε δηλαδή την συγκρατημένη χρήση των φυσικών πηγών και ιδίως την αποφυγή υπέρμετρης σπατάλης τους.

Τέλος, δεν πρέπει να υποτιμηθούν οι ταπεινωτικές στρατιωτικές ήττες και πολιτικές παρεμβάσεις από τις δυτικές δυνάμεις και την Ιαπωνία στην Κίνα τα προηγούμενα 100 χρόνια, που ενίσχυσαν το αίσθημα ανάγκης για σβελτάδα που χαρακτήριζε την πολιτική ηγεσία. Ο φόβος για επανάληψη τέτοιων γεγονότων και φυσικά οι ιδεολογικές αντιπαλότητες με την καπιταλιστική δύση προωθούσαν την ανάγκη μεταμόρφωσης της Κίνας σε ένα ισχυρό κράτος, ισοδύναμο αν όχι δυνατότερο από τα υπόλοιπα ισχυρά κράτη της εποχής (Βρετανία, ΗΠΑ, Σοβιετική Ένωση, Γαλλία).

Η περίοδος του Μάο όσον αφορά το φυσικό περιβάλλον θα μπορούσε να απλοποιηθεί μέσω ενός σύντομου αποφθέγματος, μια τακτική που είναι πολύ διαδομένη μέχρι και σήμερα στην Κίνα. Ενώ η παραδοσιακή Κίνα συμπυκνώνεται με την φράση Tian Ren Heyi («Αρμονία μεταξύ των Ουρανών και του Ανθρώπου»), η περίοδος του Μάο συμπυκνώνεται με την φράση Ren Ding Sheng Tian («ο Άνθρωπος πρέπει να κυριαρχήσει την Φύση»). Στην σημερινή Κίνα και τα δύο παραγκωνίζονται από το δημοφιλές ρητό Yiqie Xiang Qian Kan («κοίτα προς το μέρος των χρημάτων στα πάντα στη ζωή»)⁹³.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα της επαναστατικής Κίνας προήλθαν κύριως από την κατασπατάληση των φυσικών πηγών, την υποβάθμιση της παραγωγικότητας της γης μέσω έντονων μαζικών καλλιεργητικών εκστρατειών, την δραστική και ολοκληρωτική ανοικοδόμηση του φυσικού περιβάλλοντος από τον ανθρώπινο

---

⁹² Robert B. Marks, 1996, Commercialization without Capitalism: Processes of Environmental Change in South China σελ. 89-94

⁹³ Judith Shapiro, 2001, Mao's War Against Nature, σελ. 10

παράγοντα, έναν εκρηκτικά αυξανόμενο πληθυσμό χωρίς τις απαραίτητες υποδομές για την επιβίωσή του, τις μαζικές ανθρώπινες μετακινήσεις στην ύπαιθρο που διατάραξε τα ήδη εύθραστα οικοσυστήματα, μαζικές εκσκαφές κ.ά. Όλα τα παραπάνω οδήγησαν πολλά οικοσυστήματα σε ολοκληρωτική καταστροφή, μη μπορώντας να προσαρμοστούν ή να αναρρώσουν.⁹⁴

Το Μεγάλο Άλμα Μπροστά (Dà yuè jìn), που ακολουθήθηκε από το αντι-δεξιό κίνημα το οποίο είχε ως κύριο σκοπό την εξόντωση πολιτικών αντιπάλων ή αντιφρονούντων σχετικά με την κρατική πολιτική, ήταν η αιχμή του δόρατος στην κύρηξη πολέμου ενάντια στην φύση. Το χρονικό σημείο όπου εκφράστηκε στο έπακρο πως η μαζική κοινωνική κινητοποίηση θα αποτελούσε το κύριο μέσο για την κατάκτησή της (φύσης).

Στοχεύοντας στην προώθηση μιας αυτάρκους οικονομικής ανάπτυξης και στο χτίσιμο ενός εκμοντερνισμένου ανταγωνιστικού κράτους μέσω ταχύτατης εκβιομηχάνισης και κολλεκτιβοποίησης της γεωργίας, κατά τον Μάο αυτή η εκστρατεία επίσης υποδήλωνε την ανάγκη για το «άλμα από τον σοσιαλισμό προς τον κομμουνισμό».

Μέσω μαζικής και ασταμάτητης προσπάθειας, ο λαός της Κίνας προσδοκώταν να ξεπέρασει την Μεγάλη Βρετανία σε παραγωγή ατσαλιού μέσα σε 15 χρόνια, να αυξήσει δραματικά την αγροτική σοδειά και να επιτύχει εν γένει «σοσιαλιστική μεταμόρφωση» σε όλη την αγροτική Κίνα με το να μετατρέψει τις αγροτικές κοινωνίες σε τεράστιες κομμούνες. Οι κομμούνες στόχευαν στην μεγιστοποίηση της παραγωγής και στην κατασκευή εργοστασίων. Ουσιαστικά ο σκοπός τους ήταν να λειτουργήσουν ως συστήματα παροχής τροφής, προϊόντων και κοινωνικής ασφάλισης για τους κατοίκους των πόλεων και τα επιτελεία του Κόμματος. Θεωρητικά, ένα μέρος των παραγόμενων τροφίμων θα επιστρεφόταν στην επαρχιά για την κάλυψη των αναγκών της, με την επαναπώληση ενός μέρους της από το κράτος σε «λογική τιμή».⁹⁵

Η έλλειψη εξειδικευμένης τεχνολογίας και εξοπλισμού θα αναπληρωνόταν φυσικά από την ασυγκράτητη θέληση του λαού, του οποίου οι ιδέες, η φαντασία και η ενέργεια θα αναδιαμόρφωναν το φυσικό περιβάλλον. Η φράση «Το μεγάλο θάρρος φέρνει μεγάλες σοδειές» (Ren You Duo Da Dan, Di You Duo Da Chan) ήταν ενδεικτική του πνεύματος της εκστρατείας, καθώς και ένα τραγούδι που ακουγόταν σε πολλές περιοχές της αγροτικής Κίνας εκείνη την εποχή:

⁹⁴ Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*

⁹⁵ Thaxton, Ralph A. Jr (2008). *Catastrophe and Contention in Rural China: Mao's Great Leap Forward Famine and the Origins of Righteous Resistance in Da Fo Village*, σελ. 3

Στον ουρανό δεν υπάρχει ο Πράσινος Αυτοκράτορας

Στην γη δεν υπάρχει ο Δρακόντιος Βασιλιάς

Εγώ είμαι ο Πράσινος Αυτοκράτορας, εγώ είμαι ο Δρακόντιος Βασιλιάς

Διατάσσω τα τρία βουνά και τις πέντε παρυφές

*Κάντε χώρο για μένα, έρχομαι!*⁹⁶

Φυσικά, τέτοιου τύπου προτροπές δεν έλειπαν ούτε και από τους δημόσιους λόγους του Μάο. Τον Μάη του 1958 δήλωσε: «Κάντε το ψηλό βουνό να σκύψει το κεφάλι του. Κάντε τον μεγάλο ποταμό να ανοίξει τον δρόμο. Αυτό πρέπει να έχετε στο μυαλό σας. Όταν απαιτούμε από το ψηλό βουνό να σκύψει το κεφάλι του πρέπει να το κάνει! Όταν απαιτούμε από τον μεγάλο ποταμό να κάνει στην άκρη, πρέπει να το κάνει!»⁹⁷

Παρομοίως, σε μια κριτική μιας έκθεσης του Στάλιν, η οποία ανέφερε πως ο άνθρωπος δεν θα μπορέσει ποτέ να επηρεάσει την αστρονομία, την γεωλογία, την βροχή και άλλες φυσικές διαδικασίες, ο Μάο αποφάνθηκε: «Η ικανότητα του ανθρώπου να γνωρίζει και να αλλάζει την φύση κατά την βούλησή του είναι απεριόριστη».⁹⁸

Η πολεμική προς την φύση επίσης μορφοποιούνταν μέσω μιας μιλιταριστικής λογικής, η δυναμική σχέση ανθρώπου-φύσης καθοριζόταν και υλοποιούνταν με στρατιωτικούς όρους. Η φύση ήταν ένας ακόμα εχθρός που έπρεπε να νικηθεί όπως και όλοι οι άλλοι εχθροί της Κίνας, πραγματικοί ή φανταστικοί.

Κατά την διάρκεια του Μεγάλου Άλματος, τα εγχειρήματα κατάκτησης της φύσης πραγματοποιούνταν με προσεκτική ταξινόμηση των εργατών-στρατιωτών και κινητοποίησή τους σε μια εκστρατεία που ήταν επείγουσα και επιτακτική. Οι κολλεκτίβες αναδιαμορφώθηκαν σε τεράστιες κοινωνικές μονάδες που σκόπευαν να χρησιμεύσουν ως στρατιώτες και ως μηχανές πραγματοποίησης του «σοσιαλιστικού παραδείσου». Σχεδόν πάντα τα μεγάλα εγχειρήματα πραγματοποιούνταν κάτω από μια Κινέζικη σημαία, σε στρατιωτικό στυλ, και υπό την επίβλεψη των ανωτέρων.⁹⁹

Οι μεγάλες οικογένειες και τα μικρά χωριά διασπάστηκαν και τα μέλη τους μετακινήθηκαν σε στρατώνες, με συλλογικές τραπεζαρίες και κέντρα φροντίδας. Οι εργάτες χωρίζονταν σε διμοιρίες και στοιχίζονταν για να παρελαύσουν προς τα

⁹⁶ Anna Louise Strong, *The Rise of the Chinese People's Communes*, σελ. 1

⁹⁷ Mao Zedong, "Speeches at the Second Session of the Eighth Party Congress (8–23 May 1958), *The First Speech* (8 May 1958)

⁹⁸ Mao Zedong, 1959, *Critique of Stalin's 'Economic Problems of Socialism in the Soviet Union*, σελ. 148

⁹⁹ Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*, σελ. 69

φυσικά πεδία που έπρεπε να αναδιαμορφώσουν. Οι εργατικές στρατιές, όπως λεγόνταν, δρούσαν ως κινητές μονάδες που ήταν διαθέσιμες για να αξιοποιηθούν από τους τοπικούς αρχηγούς. Η στρατιωτικοποίηση επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα και πολύ συχνά οι εργάτες κουβαλούσαν όπλα στα μέρη εργασίας τους. Η πρώτη σημαντική εκστρατεία ξεκίνησε την άνοιξη του 1958, και την μια «μάχη» για το οικοδόμηση μεγάλων αρδευτικών και υδροδυναμικών έργων, όπου ένας τεράστιος αριθμός ανθρώπων δούλευε μέρα και νύχτα. Για τη Διώρυγα της Κόκκινης Σημαίας στο Henan στην κεντρική Κίνα, ένα τέτοιου τύπου τεράστιο έργο, η κινέζικη κυβέρνηση ισχυρίστηκε πως η γη κινήθηκε κατά 12 φορές περισσότερο από ότι κινήθηκε για να χτιστεί ολόκληρη η Διώρυγα του Παναμά.¹⁰⁰

Στο Zhejiang στην νοτιοανατολική Κίνα πραγματοποιήθηκε εξαναγκαστική εσωτερική μετανάστευση για την κατασκευή ενός εργοστασίου ηλεκτρικής ενέργειας και δημιουργήθηκαν «έτοιμες για μάχη στρατιωτικές μονάδες» για να ξεκινήσουν την παρέλαση προς τα εργοτάξια από τα σπίτια τους.¹⁰¹

Τις περισσότερες φορές τέτοιες επιχειρήσεις συναντήθηκαν με ενθουσιασμό από τους ντόπιους κατοίκους. Ευελπιστούσαν για ένα μέλλον καλύτερο από την ακραία φτώχεια και τα βάσανα του πολέμου που είχαν βιώσει στο παρελθόν και εκμοντερνισμό. Επίσης πολλοί ήταν πεπεισμένοι για την αποτελεσματικότητα του εκάστοτε εγχειρήματος από τις πολιτικές εκστρατείες που παρουσίαζαν παρόμοιες επιτυχίες (είτε πλαστές είτε πραγματικές) σε άλλες περιοχές της Κίνας και προπαγάνδιζαν ότι οι τεχνικές προερχόνταν από εξειδικευμένους Σοβιετικούς επιστήμονες.

Η πιο διαδεδομένη από αυτές τις τεχνικές ήταν το «βαθύ σκάψιμο» που βασιζόνταν στις ιδέες του Σοβιετικού αγρονόμου Μάλτσεφ. Αυτή η τεχνική προέτρεπε τους αγρότες να παρατήσουν το συνηθισμένο σκάψιμο των 15-20 εκατοστών και θάβουν πολύ βαθιά μέσα στο έδαφος, στα 1-2 μέτρα. Σύμφωνα με την θεωρία το πιο γόνιμο χώμα ήταν βαθιά μέσα στη γη και θάβοντας βαθιά θα επέτρεπε εξαιρετικά δυνατή και γρήγορη ανάπτυξη των ριζών. Όμως στο βαθύ χώμα, άχρηστες πέτρες άχρηστο χώμα και άμμος εμφανίζονταν και έθαφαν το γόνιμο χώμα, υποδαυλίζοντας έτσι την ανάπτυξη των ριζών.¹⁰²

Τα σλόγκαν των εκστρατειών ήταν σύντομες φράσεις που μπορούσαν να βαφτούν πάνω σε κτίρια και σε εργοτάξια. Οι εκστρατείες είχαν τεράστια έκταση και κύριο χαρακτηριστικό τους ήταν η αναγκαία ταχύτητα: προς την αναδιοργάνωση της κοινωνίας, προς το ξεπέρασμα της Βρετανίας στην βιομηχανική παραγωγή, προς την οικοδόμηση αρδευτικών εγχειρημάτων κτλ. Οι αρχηγοί των διοικητικών

¹⁰⁰ J. Becker, 1998, *Hungry Ghosts*, σελ. 78

¹⁰¹ Dai Qing, 1998, *The River Dragon Has Come!* Σελ. 102

¹⁰² Hinton, William (1984). *Shenfan: The Continuing Revolution in a Chinese Village*, σελ. 236–245

τμημάτων καθώς και οι τοπικοί αρχηγοί επίσης ευελπιστούσαν για επενδύσεις και οικονομική ανάπτυξη στις περιοχές τους.¹⁰³

Φυσικά, ακόμα και στις περιπτώσεις που οι αγρότες ή οι ντόπιοι αρχηγοί διαφωνούσαν ή είχαν σοβαρές αμφιβολίες (κυρίως λόγω του ότι είχαν αναπτύξει συγκεκριμένες στρατηγικές για την αξιοποίηση των φυσικών πηγών της περιοχής τους και οι μέθοδοι και στόχοι της κεντρικής διοίκησης τους φαινόταν είτε απίθανες είτε ακατάλληλες για τις περιοχές τους), σπάνια το εξέφραζαν ανοιχτά. Οι πολιτικές εκστρατείες επέβαλλαν υποταγή και συμμετοχή μέσω φόβου, καθώς και ευκαιρίες για καριεριστική ανέλιξη στο πεδίο της πολιτικής (κυρίως στους τοπικούς αρχηγούς). Οι πολιτικές εκστρατείες κρατούσαν τους ανθρώπους απασχολημένους και διαχωρισμένους σε «δουλευταράδες» και «αργόσχολους».¹⁰⁴

Όλα αυτά αντλούσαν την νομιμοποιητική ισχύ τους από ένα κλίμα τρομερής «βιασύνης», μιας επιτακτικής επείγουσας ανάγκης που δεν άφηνε περιθώριο για «τεμπελιά». Ο Μάο ισχυρίστηκε πως η Κίνα μπορούσε και όφειλε να κάνει γιγαντώδη άλματα, αποφεύγοντας συμβατικά πλάνα ανάπτυξης. Κάτι τέτοιο φυσικά θα επιτυγχανόταν μέσα από μια έκρηξη μαζικής βούλησης και ενέργειας που θα επιτάχυνε την κατασκευή αυτού του σοσιαλιστικού παραδείσου. Η απάντησή του σχετικά με το γιατί η Κίνα μπορεί να αναπτυχθεί τόσο γρήγορα είναι χαρακτηριστική:

«Γιατί είναι η ταχύτητα της ανάπτυξής μας πιο γρήγορη από την Σοβιετική Ένωση; Επειδή οι συνθήκες μας είναι διαφορετικές. Έχουμε 600 εκατομμύρια ανθρώπους πρόθυμους να εργαστούν. Βαδίζουμε όχι προς την αβεβαιότητα, αλλά στον σίγουρο δρόμο που χάραξε η Σοβιετική Ένωση. Έχουμε επίσης την υλική της υποστήριξη. Άρα πρέπει να αναπτυχθούμε γρηγορότερα από ότι αυτή.»¹⁰⁵

Στα πλαίσια όλης αυτής της πυρετώδους βιασύνης και ανάγκης για ταχύτητα, πολύ γρήγορα εγκαταλείφθηκε το αρχικό πλάνο του κινέζικου κράτους που στόχευε να φτάσει η Κίνα την Βρετανία σε παραγωγή ατσαλιού σε δεκαπέντε χρόνια, και μειώθηκε στα επτά:

«Με 11 εκατομμύρια τόνους ατσάλι τον επόμενο χρόνο, θα τραντάξουμε τον κόσμο. Αν μπορούμε να φτάσουμε τα σαράντα εκατομμύρια τόνους ατσάλι σε 5 χρόνια,

¹⁰³ E. Friedman et al., 1991, Chinese Village

¹⁰⁴ Judith Shapiro, 2001, Mao's War Against Nature, σελ. 78

¹⁰⁵ Mao Zedong, 8-23 May 1958 "Speeches at the Second Session of the Eighth Party Congress" Second Speech, 17 May 1958

μπορούμε να φτάσουμε την Βρετανία σε επτά χρόνια. Από κει και πέρα, σε οκτώ χρόνια θα φτάσουμε και τις ΗΠΑ.»¹⁰⁶

Το καλοκαίρι του 1958, ο ανταγωνισμός μεταξύ των τοπικών αρχηγών για επείδειξη όσο το δυνατόν μεγαλύτερης προόδου στην παραγωγή σοδειάς οδήγησε σε πολλούς απίστευτα μεγάλους ισχυρισμούς και ψεύτικα στατιστικά στοιχεία. Πολλοί αρχηγοί ισχυρίζονταν πως τα πλεονάσματα ήταν τόσο υψηλά ώστε μόνο το ένα τρίτο όλης της καλλιεργήσιμης γης χρειαζόταν να θεριστεί για να φτάσουν τους ζητούμενους στόχους. Η Κινέζικη Αρχή Στατιστικών συμμετείχε στην όλη διαδικασία για να δημιουργηθεί ενθουσιασμός και ενθάρρυνση και έτσι κάθε προσπάθεια για ακριβή στοιχεία εγκαταλείφθηκε.¹⁰⁷

Διακινήθηκαν πολλές φωτογραφίες ενός χωραφιού στο Hunan που έδειχναν το σιτάρι να είναι τόσο παχύ που παιδιά καθόντουσαν πάνω του, που χρησιμοποιήθηκαν σε αφίσες και σε εφημερίδες τοίχου για να προτρέψουν και τους υπόλοιπους να προσπαθήσουν για τα ίδια αποτελέσματα. Αργότερα αποκαλύφθηκε πως τα παιδιά στηρίζονταν σε ένα κρυμμένο πάγκο.¹⁰⁸

Για να επιτευχθεί αυτή η ανήκουστη ανάπτυξη σε όλη την Κίνα, δινόταν όλο και περισσότερο ανήκουστες οδηγίες. Για παράδειγμα στο Guangzhou, την πρωτεύουσα του διοικητικού τμήματος του Guangdong στην νοτιοανατολική Κίνα, δώθηκε διαταγή στους εργάτες να φυτέψουν 10 φορές τον κανονικό αριθμό των φιντανιών στα χωράφια. Παρόμοιες διαταγές δώθηκαν και στην κομητεία Wugong στο Shaanxi (κεντρική Κίνα) και στα περισσότερα χωράφια γλυκοπατάτας και καλαμποκιού.¹⁰⁹

Κάποια γράμματα που περιέγραφαν την κατάσταση όπως πραγματικά ήταν έφτασαν και στα ανώτατα κλιμάκια, αλλά αγνοήθηκαν. Για παράδειγμα τον Αύγουστο του 1958 στάλθηκε μια καταγγελία στον Tan Zhenlin, ο οποίος είχε παλέψει στο πλευρό του Μάο στο Hunan κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και που ο Μάο του είχε αναθέσει να προωθήσει τις αγροτικές πολιτικές κατά τη διάρκεια του Άλματος. Η καταγγελία ανέφερε πως κάποια τοπικά επιτελεία του κόμματος δίνουν ψεύτικες, τρομερά διογκωμένες αναφορές για την συγκομιδή ώστε να φανούν ικανοί στα μάτια των ανωτέρων τους.¹¹⁰

---

¹⁰⁶ Mao, Zedong, 8-23 May 1958 "Speeches at the Second Session of the Eighth Party Congress", "Speech at the Conference of Heads of Delegations to the Second Session of the Eighth Party Congress," 18 May 1958

¹⁰⁷ Li Choh-ming, 1962, *The Statistical System of Communist China*, σελ. 69-83

¹⁰⁸ Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*, σελ. 76-77

¹⁰⁹ E. Friedman et al., 1991, *Chinese Village*, σελ. 229

¹¹⁰ MacFarquhar, 1974, *Origins of the Cultural Revolution*, σελ. 60-61

Μια καταγγελία έφτασε και στα χέρια του ίδιου του Μάο, αναφέροντας πως οι τοπικοί αρχηγοί παραβίαζαν τον νόμο χτυπώντας σοβαρά αγρότες που δεν υπακούγαν στις διαταγές τους και στόχευαν ειδικά αυτούς που ανήγγειλαν με ακρίβεια τα αληθινά στοιχεία της συγκομιδής. Ο Μάο απάντησε στην επιστολή στις 29 Νοέμβρη του 1958 όμως δεν ερεύνησε για τα αίτια της συμπεριφοράς των επιτελείων στα διοικητικά τμήματα ή στους κυβερνητικούς θεσμούς, καθότι θεώρησε πως τέτοια συμβάντα αποτελούσαν μεμονωμένα περιστατικά και δεν συνέβαιναν σε πάνω από το 10% των κινέζικων αγροτικών περιοχών. Θεωρήθηκαν αποτέλεσμα λίγων τοπικών εξουσιών που έπεσαν στα χέρια «αντεπαναστατών». Αγνόησε την παράκληση του μυνήματος για μια ανεξάρτητη, κεντρικά κατευθυνόμενη έρευνα και απλά έστειλε κάποια μέλη του Κομμουνιστικού Επιτελείου του Henan για να προσέξουν και να λύσουν το πρόβλημα.¹¹¹

Όσο εξουθενωτική και καταστρεπτική για το φυσικό περιβάλλον ήταν η μαζική προσπάθεια για υπερπαραγωγή, άλλο τόσο ήταν και η μαζική προσπάθεια για παραγωγή ατσαλιού στους «φούρνους της πίσω αυλής» σε περιοχές που το κάρβουνο δεν ήταν διαθέσιμο. Σε αυτήν την προσπάθεια κόπηκε ένας τεράστιος αριθμός δέντρων σε μια εθνικής εμβέλειας αποδάσωση που έμεινε στην ιστορία ως ένα μέρος των «Τριών Μεγάλων Κοψιμάτων» (τα άλλα δύο είναι η Πολιτισμική Επανάσταση και η αναδιανομή της γης στις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν μετά το θάνατο του Μάο).¹¹²

Ο ενθουσιασμός των αγροτών για την παραγωγή ατσαλιού ήταν σχετικά έκδηλος λόγω της πεποίθησης πως ένα μέρος της θα χρησιμοποιηθεί για να εκσυγχρονίσει την γεωργία (και φυσικά λόγω την ελπίδας για οικονομική ανάπτυξη και ξεπερασμό της μακροχρόνιας φτώχειας). Αυτό ενισχύθηκε και από τις τοπικές εφημερίδες που ανακοίνωναν πως ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός ήταν πολύ κοντά: «Πριονοστήρια σύντομα θα αναπτυχθούν στην περιοχή μας, καθώς και σιδηρόδρομος, και τα δέντρα μας σύντομα θα ραντίζονται με εντομοκτόνο από αεροπλάνα».¹¹³

Οι φούρνοι ατσαλιού κατασκευάζονταν κυρίως από πήλινα μπρίκια ενώ οι αγρότες αναζητούσαν καύσιμα παντού και δεν δίσταζαν να ρίξουν δοχεία, κουτάλια, μαχαίρια, τηγάνια και άλλα σιδερένια οικιακά αντικείμενα (ακόμα και ποδήλατα) στις φλόγες. Προς το τέλος του 1958, περίπου 100 εκατομμύρια άνθρωποι συμμετείχαν σε αυτήν την ιδιότυπη παραγωγή ατσαλιού, δηλαδή το 1/6 του τότε κινέζικου πληθυσμού. Χιλιάδες χρήσιμα αντικείμενα θυσιαζόνταν

¹¹¹ Thaxton, Ralph A. Jr (2008). Catastrophe and Contention in Rural China: Mao's Great Leap Forward Famine and the Origins of Righteous Resistance in Da Fo Village, σελ. 1-2

¹¹² S. D. Richardson, 1990, Forests and Forestry in China, σελ. 253-256

¹¹³ Judith Shapiro, 2001, Mao's War Against Nature, σελ. 81

ουσιαστικά για να μεταλλαχθούν σε πρώτες ύλες που αργότερα θα χρησίμευαν για την παραγωγή παρόμοιων αντικειμένων. Οι συνέπειες αυτής της ευρείας τακτικής ήταν πολύ οδυνηρές και για τους ανθρώπους και για την φύση. Όσον αφορά τους ανθρώπους, τα ατυχήματα ήταν συχνά και η εργασία επίπονη και εξουθενωτική. Όσον αφορά την φύση, πολλά δάση της Κίνας εξολοθρεύτηκαν για να προμηθεύσουν με καύσιμα το εγχείρημα και πολλά από αυτά χωρίς ελπίδα για αναζωογόνηση.¹¹⁴

Βέβαια οι φούρνοι ατσαλιού δεν ήταν οι μόνοι που συνέβαλλαν στις αποδασώσεις. Οι μεγάλες συναντήσεις στα κεντρικά γραφεία του κόμματος σε κάθε διοικητικό τμήμα συχνά περιλάμβαναν τεράστιες εορταστικές φωτιές οι οποίες φυσικά απαιτούσαν πολλά και μεγάλα ξύλα δέντρων για άναμμα. Επιπρόσθετη αποδάσωση μεγάλης κλίμακας υπήρξε και όταν γινόταν απόπειρες για να μεταλλαχθούν κάποιες περιοχές από άγρια φύση σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις για δημητριακά.¹¹⁵

Τα αποτελέσματα ήταν στο μεγαλύτερο μέρος αρνητικά καθώς το περισσότερο ατσάλι που παράχθηκε ήταν είτε εντελώς άχρηστο είτε χειρότερης ποιότητα από κανονικά επίπεδα. Εξαιρέση αποτέλεσαν συγκεκριμένες περιοχές με παράδοση στην παραγωγή ατσαλιού όπου υπήρχε η τεχνογνωσία αλλά και τα απαραίτητα υλικά για την κατασκευή ατσαλιού καλής ποιότητας.

Το σημείο στο οποίο η милитарιστική επιθετικότητα προς την φύση και η επιτακτικότητα της καθυπόταξής της έγινε πιο άμεση και εμφανής από ποτέ στο Μεγάλο Άλμα δεν ήταν άλλο από την ευρεία οργανωμένη επίθεση προς τα σπουργίτια, τα οποία κάποιες φορές τρεφόταν από τις καλλιέργειες. Τα σπουργίτια, μαζί με τις μύγες, τους αρουραίους και τα κουνούπια, ονομάστηκαν ως «παράσιτα» που έπρεπε να εξοντωθούν (τα σπουργίτια επειδή θεωρούνταν βλαβερές για τις καλλιέργειες, τα υπόλοιπα επειδή θεωρούνται βλαβερά για την καθαριότητα και υγεία). Με το σλόγκαν «Εξοντώστε τα Τέσσερα Παράσιτα» (Chu Si Hai) και με αφίσες σαν τις παρακάτω, μια συγχρονισμένη εκστρατεία ξεκίνησε για τον βιολογικό αφανισμό τους σε όλη την χώρα.

---

¹¹⁴ Friedman et al., 1991, Chinese Village, σελ. 227-228

¹¹⁵ Judith Shapiro, 2001, Mao's War Against Nature, σελ. 83

Πολλά παιδιά στα σχολεία έβλεπαν την εκστρατεία ως έναν καλό τρόπο αποφυγής της σχολικής αίθουσας. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση ενός πρώην μαθητή στο Sichuan στην κεντρική Κίνα επί του θέματος:

«Αισθανόμασταν υπέροχα όταν φεύγαμε από την αίθουσα για να εξολοθρεύσουμε τα Τέσσερα Παράσιτα. Όλο το σχολείο έβγαινε έξω για να

σκοτώσει σπουργίτια. Φτιάχναμε σκάλες για να ρίξουμε κάτω τις φωλιές τους και σπάγαμε τα αυγά ή σκοτώναμε τα νεογέννητα. Επίσης χτύπουσαμε gongs¹¹⁶ τα απογεύματα, δηλαδή όταν γυρνούσαν στις φωλιές τους για να κλωσθήσουν. Μετά από πολλά χρόνια μάθαμε για τα οφέλη των σπουργιτιών, τότε ξέραμε μόνο πως έτρωγαν δημητριακά». ¹¹⁷

Όπως και μια στρατιωτική επιχείρηση ενάντια σε ανθρώπους, η συνεργασία και ο συγχρονισμός ήταν απαραίτητα. Οι συμμετέχοντες στην εκστρατεία έπρεπε να επιτεθούν στα σπουργίτια την ίδια χρονική στιγμή αλλιώς αυτά απλά θα πετούσαν σε πιο ήσυχα μέρη της Κίνας.

Δύο περίπου χρόνια αργότερα, τα σπουργίτια αντικατάστηκαν από τους κοριούς ως ένα εκ των «Τεσσάρων Παρασίτων». Η κινέζικη Εθνική Ακαδημία των Επιστημών έστειλε αναφορές πως τα σπουργίτια επίσης είναι χρήσιμα για τις καλλιέργειες επειδή τρώνε έντομα τα οποία έχουν πολύ πιο βλαβερές συνέπειες σε αυτές από ότι τα σπουργίτια. Επίσης γινόταν φανερό και από τα αποτελέσματα, αφού μετά την εκστρατεία οι σοδειές ήταν εμφανώς μειωμένες σε σύγκριση με πριν την εκκίνησή της. ¹¹⁸

Πρέπει να σημειωθεί πως εκστρατείες ενάντια σε ζωικές «ενοχλήσεις» δεν ήταν κάτι που συναντάται μόνο στην Κίνα του Μάο. Είναι μια πρακτική που έχει εφαρμοστεί και σε άλλες αγροτικές περιοχές. Αυτό όμως που έκανε την εκστρατεία των «Τεσσάρων Παρασίτων» μοναδική ήταν η τεράστια της κλίμακα και η προσεγμένη μιλιταριστικού τύπου οργάνωση που την χαρακτήριζε και περιλάμβανε ακόμα και παιδιά ηλικίας πέντε χρονών.

Τα αποτελέσματα του Μεγάλου Άλματος για την φύση ήταν καταστρεπτικά. Οι μαζικές προσπάθειες για την παραγωγή δημητριακών οδηγούσαν πολύ συχνά στην εξασθένιση των καλλιεργήσιμων εδαφών. Και εκτός από τον μαζικό χαρακτήρα της «επίθεσης», πολλές καινοτομίες που παρουσιάστηκαν ως επιστημονικές όπως το βαθύ φύτεμα ή οι αλλόκοτες τεχνικές λιπάσματος, είχαν επίσης αντίστροφα αποτελέσματα στην αγροτική παραγωγή.

Επίσης οι προσπάθειες επέκτασης της διαθέσιμης γης για παραγωγή σιταριού ήταν αιτία του ξεριζώματος πάρα πολλών καρποφόρων δέντρων και το βαθύ σκάψιμο σε τεράστια κλίμακα προκάλεσε τα επίπεδα νερού να πέσουν και το έδαφος να γίνει αλατούχο και ξερό, μια συνέπεια του Μεγάλου Άλματος που

---

¹¹⁶ Τύπος τυμπάνου στην Ανατολική Ασία

¹¹⁷ Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*, σελ. 87

¹¹⁸ Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*, σελ. 88

επηρεάζει την διαθεσιμότητα του νερού και ποιότητα του εδάφους στις αγροτικές περιοχές της Κίνας ακόμα και σήμερα.¹¹⁹

Όσον αφορά τους ανθρώπους, το Άλμα ήταν ένας βασικός, αν όχι ο βασικότερος, λόγος του Μεγάλου Κινέζικου Λιμού (Great Chinese Famine) το 1959-1961, τον πιο καταστροφικό λιμό στην μοντέρνα ιστορία που προκάλεσε εκατομμύρια θανάτους (οι ποσοτικές εκτιμήσεις ποικίλουν, αλλά οι περισσότερες βρίσκονται στο εύρος μεταξύ 20-45 εκατομμυρίων). Ο άλλος βασικός λόγος ήταν οι δυσχερείς καιρικές συνθήκες, τις οποίες η κυβέρνηση προέβαλλε και χρησιμοποίησε ως δικαιολογία, αποκρύπτωντας τα πολιτικά αίτια. Μέχρι περίπου το 1980, ο λιμός αναφερόταν ως «Τα 3 χρόνια των Μεγάλων Φυσικών Καταστροφών».

Κατά την διάρκεια του λιμού, η κυβέρνηση εισήγαγε ακόμα περισσότερη σοδειά από τις αγροτικές αποθήκες λόγω φόβου για επιδείνωση του λιμού στις πόλεις. Σε κάποιες περιπτώσεις υπήρξε μέχρι και ολοκληρωτική δήμευση της παραγωγής λόγω προσπάθειας συγκάλυψης της ευθύνης του Άλματος. Πολλοί αγρότες κατηγορήθηκαν ως πλεονέκτες, αντεπαναστάτες και απατεώνες, με βασική πηγή τα αλλοιωμένα στατιστικά στοιχεία για την παραγωγή. Οι αγρότες επίσης απαγορευόταν να εγκαταλείψουν τα χωριά τους.¹²⁰

Το τέλος του Μεγάλου Λιμού ακολουθήθηκε από μια πιο μετριοπαθή στάση της κυβέρνησης σχετικά με τις παρεμβάσεις στην φύση μέσω μαζικών πολιτικών εκστρατειών. Δεν άργησε όμως να εμφανιστεί λίγα χρόνια μετά η εκστρατεία «Στην γεωργία, ας μάθουμε από το Dazhai» (nongye xue Dazhai).

Αυτή η εκστρατεία εμφανίστηκε το 1963 από τον Μάο και προέτρεπε τους αγρότες το παράδειγμα των αγροτών του Dazhai, χωριό στο τμήμα του Shanxi στην βορειοανατολική Κίνα, οι οποίοι έφτιαξαν μεγάλα αρδευτικά έργα και τεράστιες καλλιέργειες, υποθετικά μόνοι τους (αποκαλύφθηκε μετά πως είχαν λάβει μεγάλα επιδόματα και εργατικό δυναμικό από την κυβέρνηση). Η εκστρατεία έφτασε στο απόγειό της κατά την Πολιτισμική Επανάσταση. Όλοι οι αγρότες έπρεπε να παραδειγματιστούν από τον ζήλο και την σκληρή δουλειά των αγροτών των Dazhai και έτσι οι μαζικές τακτικές παρέμβασης που είχαν εμφανιστεί στο Άλμα έκαναν ξανά την επανεμφάνισή τους. Επανεμφάνιση έκαναν και παρόμοια σλόγκαν που τόνιζαν τις τρομερές δυνατότητες της ανθρώπινης θέλησης: «Μετακινήστε τα βουνά για να δημιουργήσετε φάρμες», «Αλλάξτε τον ουρανό και την γη», «Δουλέψτε

---

¹¹⁹ E. Friedman et al., 1991, Chinese Village, σελ. 163

¹²⁰ Peng Xizhe, 1987, Demographic Consequences of the Great Leap Forward in China's Provinces, Population and Development Review, σελ. 645-660

σκληρά και με αφοσίωση και μετατρέψτε το χωριό μας σαν το Dazhai σε τρία μόνο χρόνια».¹²¹

Τα αποτελέσματα ήταν παρόμοια με αυτά του Άλματος, αν και υπήρξαν και κάποιες περιπτώσεις όπου η εφαρμογή του μοντέλου ήταν επιτυχής (γιατί προφανώς η επιτυχία του εξαρτώνταν από τις τοπογραφικές και κλιματικές συνθήκες). Τεράστιες εκτάσεις εξαχρειώθηκαν, και από την ασταμάτητη και μη μεθοδική επέμβαση στο έδαφος και από τις λάθος τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν. Η φράση «Στην γεωργία, ας μάθουμε από το Dazhai» ήταν εντελώς κυριολεκτική από άποψη τεχνικών. Οι τοπικές ιδιαιτερότητες παραμερίστηκαν εντελώς, είτε με την βία των τοπικών αρχηγών είτε όχι, και σε όλα τα μέρη της αγροτικής Κίνας ακολουθήθηκαν ακριβώς οι ίδιες τεχνικές (πραγματικές ή φανταστικές) που εφαρμόστηκαν στο Dazhai. Παρακινητικές φράσεις όπως «να παράγετε δημητριακά από τις κορυφές των βουνών, να παράγετε δημητριακά από τις λίμνες» (xiang shan yao liang, xiang huro yao liang) είναι ενδεικτικές. Η καταπάτηση και καταστροφή για την δημιουργία καλλιεργειών στις λίμνες οδήγησε σε ανισορροπία του οικοσυστήματος, αλλαγές στο μικρόκλιμα και συχνότερες πλυμμήρες ενώ σε απότομες πλαγιές με λεπτή καλλιεργήσιμη γη οδήγησε σε αποδάσωση και αποσάρθρωση του εδάφους.¹²²

Οι εμπειρίες των αγροτών από τις εκστρατείες και πολιτικές της κινέζικης κυβέρνησης στα χρόνια του Μάο οδήγησε σε αυξανόμενη δυσπιστία και απέχθεια ως προς αυτή. Η αρχική πίστη στα λόγια του Μάο, που διαβεβαίωναν πως οι αγροτικές κολλεκτίβες και εκστρατείες θα διορθώσουν τις οικονομικές ανισότητες μεταξύ αγροτικής και αστικής Κίνας και θα καταπατήσουν τις κοινωνικές και πολιτικές διακρίσεις ως προς τους αγρότες, ματαιώθηκε σε ακραίο βαθμό από τα αποτελέσματα. Πολλές φορές η δυσπιστία κατέληγε σε άρνηση του οτιδήποτε τους παρουσιαζόταν ως «επιστημονικό» και σε μια μεγάλη αβεβαιότητα και καχυποψία ως προς τον εκμοντερνισμό. Ως ένα μέρος αυτή η δυσπιστία και απροθυμία για συνεργασία κρατιέται μέχρι και σήμερα. Αφορά τις «αποστολές επιστημόνων» της κινέζικης κυβέρνησης τις τελευταίες δεκαετίες σε αγροτικές περιοχές (κυρίως σε μεγάλα βοσκοτόπια και καλλιεργήσιμες εκτάσεις), για να καταγράψουν τα οικολογικά προβλήματα και να προτείνουν λύσεις.¹²³

Βέβαια σε καμία περίπτωση δεν πρέπει η Μαιοϊκή ιδεολογία να αποσυνδεθεί από το παγκόσμιο πλαίσιο επιρροής. Οι δυνάμεις μεταμόρφωσης της φύσης στην Κίνα

¹²¹ Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*, σελ. 95-99

¹²² Judith Shapiro, 2001, *Mao's War Against Nature*, σελ. 106-114

¹²³ DEE MACK WILLIAMS, 2000, *Representations of Nature on the Mongolian Steppe: An Investigation of Scientific Knowledge Construction*, *AMERICAN ANTHROPOLOGIST* Vol. 102, σελ. 512-513

του Μάο ήταν μαζικές πολιτικές εκστρατείες και όχι ιδιωτικές επενδύσεις, και το μέσο ήταν κυρίως η ανθρώπινη βούληση και όχι επιστημονικές αρχές, αλλά ο σκοπός ήταν ο ίδιος με κάθε καπιταλιστική δυτική δύναμη: ανελέητη καθυπόταξη της φύσης για το συμφέρον του ανθρώπου, ένας σκοπός που υποβασταζόταν από μια ιδεολογία που διαχώριζε τον άνθρωπο από την φύση και του έδινε το ηθικό ή θεϊκό δικαίωμα να την εκμεταλλεύεται στο έπακρο.

Και ενώ οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις και γενικότερη πολιτική που ακολούθησε τον θάνατο του Μάο δεν άλλαξε αυτό τον σκοπό στον γενικό πληθυσμό, παρουσίασε επίσης το οικολογικό πρόβλημα του υπερκαταναλωτισμού. Φαινόμενο πρωτόγνωρο για την Κίνα καθώς ο ασυγκράτητος καταναλωτισμός ελέγχεται ικανοποιητικά, με διαφορετικές πρακτικές και για διαφορετικούς λόγους, και στην Αυτοκρατορική και στην Μασοϊκή Κίνα.

Η στάση προς τον καταναλωτισμό στην Κίνα

Μια σύντομη αναφορά στην ιστορία της εξέλιξης του καταναλωτισμού

Ο μαζικός και χωρίς όρια καταναλωτισμός αποτελεί μία από τις κυριότερες πηγές των περιβαλλοντικών προβλημάτων και σημαντικό πεδίο αναφοράς για τις προτεινόμενες περιβαλλοντικές λύσεις..

Ο μαζικός καταναλωτισμός δεν υπήρξε χαρακτηριστικό των προνεωτερικών κοινωνιών για αρκετούς λόγους. Εκτός από την μεγάλη φτώχεια που μάστιζε την πλειοψηφία του πληθυσμού πριν από τους μοντέρνους καιρούς και τα αυστηρά ιεραρχικά συστήματα που απαγόρευαν δια νόμου την κατοχή και επίδειξη συγκεκριμένων υλικών αγαθών στις μη προνομιούχες τάξεις, η απώλεια του καταναλωτισμού ως μαζικό φαινόμενο (γιατί σαφώς και υπήρχαν εξαιρέσεις) στις προνεωτερικές κοινωνίες έχει και πολιτισμικά αίτια. Εξάλλου, μια συνετή ζωή που δεν ήταν επικεντρωμένη στα υλικά αγαθά χαρακτήριζε και τις ανώτερες τάξεις των ευγενών, των φεουδαρχών ή ακόμα και τις «μεσαίες» τάξεις κάποιων τεχνιτών σε συντεχνίες αστικών περιοχών και των εύπορων αγροτών (υπήρχε ένα χαλαρό-μετριοπαθές ιεραρχικό σύστημα στα περισσότερα χωριά, αφού κάποιες οικογένειες κατείχαν περισσότερη γη από τους υπόλοιπους κατοίκους και έτσι είχαν πλεόνασμα που διοχέτευαν στις αγορές των πόλεων). Παρ' όλο που διαβίωναν σε καλύτερες υλικές συνθήκες από τους φτωχούς, δεν χρησιμοποιούσαν το μεγαλύτερο εισόδημά τους για καταλωτικούς σκοπούς. Αποθάρρυναν την επιδίωξη της μεγιστοποίησης του κέρδους και την επίδειξη και προέτασσαν την συνοχή και αλληλεγγύης της ομάδας.¹²⁴

Τα πολιτισμικά πλαίσια και συστήματα αξιών πριν τον 18^ο αιώνα δεν ήταν κατάλληλα για την ανάπτυξη μιας καταναλωτικής κουλτούρας. Οι μεγάλες θρησκείες, που αποτελούσαν κυρίαρχα συστήματα αξιών, αποκύρησαν το κυνήγι πλουτισμού σαν αυτοσκοπό ως ανήθικο και επικίνδυνο για την καλλιέργεια του πνεύματος. Οι ανώτατες αξίες ήταν οι πνευματικές, όχι οι υλικές. Αυτή η πεποίθηση

---

¹²⁴ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 3-4

ήταν ιδιαίτερα δυνατή στον Βουδισμό, αλλά χαρακτήριζε και τον Ινδουισμό και τον Χριστιανισμό. Ο Ισλαμισμός ήταν πιο ανεκτικός στην κατάκτηση υλικών αγαθών από τις άλλες μεγάλες θρησκείες. Οι θρησκευτικοί ηγέτες δεν καταδίκαζαν την επιδίωξη του κέρδους καθεαυτή, αλλά έθεταν ισχυρούς περιορισμούς. Οι πλούσιοι έπρεπε να πραγματοποιούν φιλανθρωπικά έργα δίνοντας άμεσα ή έμμεσα μέρος του πλούτου τους στους φτωχούς, μια βασική υποχρέωση του Ισλάμ. Επίσης, απαγορευόταν να δίνει κάποιος προτεραιότητα στο κυνήγι του κέρδους όταν αυτό τραβούσε την προσοχή από θρησκευτικές υποχρεώσεις όπως η καθημερινή προσευχή. Στην Κίνα που θα αναφερθεί αναλυτικά παρακάτω, εμπόδιο στον καταναλωτισμό ήταν το κομφουκιανό σύστημα αξιών (εκτός από κάποιες νοτιοανατολικές περιοχές της και το Θιβέτ όπου κυρίαρχο σύστημα αξιών ήταν η βουδιστική θρησκεία).¹²⁵

Βέβαια, όπως και με την πιο άμεση παρέμβαση στο περιβάλλον, έτσι και στο ζήτημα του καταναλωτισμού ο ρόλος της θρησκείας και του Κομφουκιανισμού δεν πρέπει να θεωρηθεί καθολικός. Όλες οι θρησκείες έκαναν κάποιους συμβιβασμούς με το κυνήγι του κέρδους (πολύ λιγότερο με την καταναλωτική υπερβολή και την υλική επίδειξη). Για παράδειγμα οι έμποροι στην Ινδία ήταν μια κάστα που ενέπνεε σεβασμό και η μεγιστοποίηση του κέρδους είναι κάτι που επιδιώκεται από την εμπορική νοοτροπία¹²⁶. Παρ' όλα αυτά το γεγονός παραμένει ότι αποτελούσαν πολύ ισχυρά συστήματα αξιών τα οποία είτε ασπάζονταν είτε επιβίωναν στα μεγαλύτερα κομμάτια των πληθυσμών.

Ο καταναλωτισμός εδραιώθηκε με ευκρίνεια ως μαζικό φαινόμενο την περίοδο μεταξύ 1880 – 1920 λόγω συνδυασμού ποίκιλων παραγόντων.

Η αυξανόμενη δημοτικότητα των πολυκαταστημάτων υπήρξε σημαντικό κομμάτι σε αυτήν την διαδικασία. Τα πρώτα πολυκαταστήματα εμφανίστηκαν στο Παρίσι και στην συνέχεια εξαπλώθηκαν σε άλλες μεγάλες πόλεις της Δυτικής Ευρώπης και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Το κλειδί της επιτυχίας τους ήταν η επίδειξη στις βιτρίνες τους και η αφθονία των προϊόντων τους. Ουσιαστικά ήταν η λιανική εκδοχή του εργοστασίου. Επίσης υπόσχονταν «ιδιαιτερότητα»¹²⁷ και πρωτοτυπία. Ανήγγειλαν συνεχώς τον ερχομό νέων, «επαναστατικών» προϊόντων ώστε να πείσουν τους αγοραστές πως ακόμα και αν έχουν ή μόλις απέκτησαν κάτι, να ξαναπεράσουν για περαιτέρω ενδιαφέροντα και καινοτόμα υλικά αγαθά. Επίσης άλλαζαν συχνά την διακόσμηση των βιτρινών έτσι ώστε οι πελάτες να συσχετίσουν τα προϊόντα με ευχάριστες σκέψεις και καταστάσεις όπως διακοπές, ομορφιά, νεότητα κ.ά. Φυσικά

¹²⁵ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 8-10

¹²⁶ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 12

¹²⁷ Η αγγλική λέξη novelty είναι ίσως πιο κατατοπιστική

δεν έλειπε και η διαφήμιση σε τοπικό επίπεδο με ειδικές προσφορές, οργάνωση εκδηλώσεων ή φιλανθρωπικές χρηματοδοτήσεις.¹²⁸

Τα «dime stores» (καταστήματα με φθηνά προϊόντα που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό ακόμα περισσότερο από τα πολυκαταστήματα) επίσης υπήρξαν καταλυτικά στην εξάπλωση του καταναλωτισμού στην Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, αν και δεν βρήκαν μεγάλη ανταπόκριση σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης.¹²⁹

Ακόμα πιο σημαντικό γεγονός στην εξάπλωσή του μαζικού καταναλωτισμού ήταν η αλλαγή στον τρόπο διαφήμισης. Αρχικά δημιουργήθηκαν εξειδικευμένα διαφημιστικά πρακτορεία στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1880 και μετά από λίγες δεκαετίες έκαναν την εμφάνισή της και στο Παρίσι και σε άλλα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα. Επίσης καινούργιες τεχνικές εκτύπωσης έκαναν τις διαφημιστικές αφίσες πιο έντονες και πιο χρωματιστές. Συνοδευόμενες από μικρές παραγράφους με απλουστευμένο λόγο που απευθυνόταν στο συναίσθημα και όχι στην λογική, ξεκίνησαν να καταλαμβάνουν όλο και περισσότερο χώρο στα περιοδικά και στις εφημερίδες μαζικής κυκλοφορίας. Η επίκληση στο συναίσθημα αποτυπώνεται με την αλλαγή στις περιγραφές των προϊόντων, αλλαγή που διατηρείται μέχρι και στις μέρες μας. Οι περιγραφές σταμάτησαν να παρουσιάζουν τις χρηστικές ιδιότητες των προϊόντων και ξεκίνησαν να τα περιγράφουν με πιασάρικες φράσεις και, όπως προαναφέρθηκε, να τα συσχετίζουν με ευχάριστες σκέψεις και καταστάσεις. Για παράδειγμα, οι διαφημίσεις των αγαθών από μετάξι μέχρι περίπου το 1900 αναφέρονταν στην τιμή, ανθεκτικότητα και ποιότητά τους, ενώ από το 1900 και μετά αναφέρονταν στην «μαγευτική τους δύναμη» στην «αίσθηση φρεσκάδας και νεότητας που αποπνέουν» κτλ.

Οι διαφημίσεις δεν περιοριζόνταν μόνο στις εφημερίδες και στα περιοδικά αλλά εμφανίζονταν και σε καμπάνιες σε σχολεία, στον στρατό ή μέσω του ραδιοφώνου. Αρχικά η πληθυσμιακή ομάδα που κυρίως στόχευαν οι διαφημίσεις ήταν οι γυναίκες και στην συνέχεια τα παιδιά. Οι σχολικές καμπάνιες και το ραδιόφωνο που διείσδυε στο σπίτι μπορούσαν να καλλιεργήσουν μια βαθιά αίσθηση πως ο καταναλωτισμός είναι ο βασικός τρόπος ικανοποίησης.¹³⁰

Εκτός από την δημιουργία αναγκών με την διαφήμιση συγκεκριμένων προϊόντων που στόχευε στην σύγκλιση προσφοράς και ζήτησης (δηλαδή στην επίτευξη της πώλησης όλων των παραγόμενων εμπορευμάτων), πολύ σημαντική υπήρξε και η σύνδεση του ελεύθερου χρόνου (χρόνος που δεν αφιερώνεται στην εργασία ή στον ύπνο) με την κατανάλωση. Στις παραδοσιακές κοινωνίες ο ελεύθερος χρόνος αξιοποιούταν κυρίως με εθιμικές ομαδικές εκδηλώσεις ή πιο αυθόρμητες

¹²⁸ Michael Shuman, 2007, *The Small-mart Revolution*, σελ.274

¹²⁹ Matthew Hilton (2003). *Consumerism in 20th century Britain*, σελ. 142-144

¹³⁰ James, Paul; Szeman, Imre (2010). *Globalization and Culture*, Vol. 3: *Global-Local Consumption*, σελ. 30-38

δραστηριότητες όπως τραγούδι ή χορό, όμως στις βιομηχανικές κοινωνίες αυτές οι δραστηριότητες παρέμβαιναν με αρνητικό τρόπο στην εργοστασιακή ζωή. Έτσι αναπτύχθηκαν δραστηριότητες που απαιτούσαν καταναλωτικά προϊόντα όπως μπάλες, μαγιώ, δείπνο σε εστιατόρια. Αναπτύχθηκε επίσης μια κουλτούρα του θεάματος. Θέατρα, χορευτικά κέντρα, τσίρκα, αθλητικοί αγώνες σημείωσαν μια αυξητική πορεία δημοτικότητας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα. Προς τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, λίγοι δυτικοί Ευρωπαίοι ή Αμερικάνοι δεν περνούσαν ένα σημαντικό μέρος του ελεύθερου τους χρόνου με κάποιο εμπόρευμα που σχεδιάστηκε για να τους διασκεδάσει.¹³¹

Η κατανάλωση στον καπιταλισμό αποτελεί πηγή όχι μόνο αναγκαίας προσωπικής ευχαρίστησης αλλά και κοινωνικής αναγνώρισης και αυτοπροσδιορισμού. Οι ανάγκες κυρίως δημιουργούνται μέσω της μαζικής διαφήμισης, παρά καλύπτονται. Τα πιο «ποθητά» προϊόντα εναλλάσσονται συνεχώς μέσω της διαφήμισης (άμεσης ή έμμεσης) και η αγορά προϊόντων αποτελεί μια σημαντική δραστηριότητα για την αυτοεκτίμηση, την κοινωνική αποδοχή και τον πνευματικό εφησυχασμό. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στη διαδεδομένη δραστηριότητα του «shopping therapy» αλλά και στην διαμόρφωση των απόψεων για άλλα άτομα με βάση τα προϊόντα που έχουν στην διάθεσή τους ή την γενικότερη αγοραστική τους δυνατότητα.

Η προέλευση της χωρίς όρια κατανάλωσης για την προσωπική ικανοποίηση έχει αποδοθεί στην «ανθρώπινη φύση» από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, στην ανάγκη του ατόμου να κυνηγά και να ικανοποιεί τις ατέλειωτες επιθυμίες του. Κάτι τέτοιο, σύμφωνα πάντα με τους νεοκλασικούς οικονομολόγους, ελέγχεται από το Αόρατο Χέρι της αγοράς και έτσι δεν είναι βλαβερό για την κοινωνία στο σύνολό της. Και όχι μόνο δεν είναι βλαβερό αλλά υπό προϋποθέσεις μπορεί να επιφέρει και μεγαλύτερα οφέλη από τις προσπάθειες που στοχεύουν να επωφεληθούν άμεσα το κοινωνικό σύνολο. Η ατομική επιθυμία εξάλλου, σε συνδυασμό με τον ορθολογισμό, είναι η κινητήριος δύναμη της οικονομίας που οδηγεί στην ανάπτυξη και πρόοδο. Η καταπίεση αυτής της επιθυμίας μέσω ηθικιστικών ή θρησκευτικών πρακτικών δεν έχει θέση στις μοντέρνες κοινωνίες.¹³²

Εκτός από τις κοινωνικές προεκτάσεις και πηγές μιας τέτοιας αντίληψης, ο ασυγκράτητος και μαζικός καταναλωτισμός οδηγεί σε μη διατηρήσιμα επίπεδα εκμετάλλευσης των φυσικών πηγών και σε καταστροφές του περιβάλλοντος. Για την ικανοποίηση των δημιουργούμενων αναγκών παράγονται παρόμοιες ή ακόμα μεγαλύτερες ποσότητες εμπορευμάτων και η αφθονία της παραγωγής έχει φυσικά βαρύ αντίτιμο. Η δημοσιότητα που πήρε το φαινόμενο του θερμοκηπίου αύξησε τον προβληματισμό για το αν τα επίπεδα καταναλωτισμού είναι επιβλαβή,

¹³¹ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 53-60

¹³² Slater, D. & Tonkiss, F. (2001). Market Society: Markets and Modern Social Theory. Cambridge: Polity Press, σελ. 54-55

βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, για το περιβάλλον. Οι προτεινόμενες λύσεις ξεκινούν από την θέσπιση νομικών ορίων στην υπερκατανάλωση μέχρι την αμφισβήτηση για το αν το καπιταλιστικό σύστημα στον πυρήνα του είναι μη διατηρήσιμο.¹³³

Στην Κίνα, ιστορικά η αλόγιστη κατανάλωση ελεγχόταν με δύο κύριους τρόπους στο παρελθόν. Με τους «νόμους ενάντια στην πολυτέλεια» (sumptuary laws) στην αυτοκρατορική Κίνα και στις έμπρακτες κοινωνικοπολιτικές πιέσεις ενάντια στην «απληστία» στην Κίνα του Μάο. Λίγο μετά τον θάνατο του Μάο, ο υπερκαταναλωτισμός παραγκώνισε όλες τις πολιτικές και ηθικές επιταγές για μετριοπάθεια και επίδειξη.

Η επιρροή των «νόμων ενάντια στην πολυτέλεια» και οι ηθικές απαγορεύσεις στον καταναλωτισμό στην Αυτοκρατορική Κίνα

Οι περιοριστικοί νόμοι ως προς την κατανάλωση είναι γνωστοί ως «νόμοι ενάντια στην πολυτέλεια» (sumptuary laws). Ορίζονται ως ρυθμίσεις που θέτουν όρια στις δαπάνες ή στις κραυγαλέες επιδείξεις πλούτου.¹³⁴ Η κοινωνική τους λειτουργία έγκειται σε έναν συνδυασμό κοινωνικών, οικονομικών και ηθικών σκοπιμοτήτων και η δικαιολόγησή τους είχε κυρίως ηθικό πρόσημο: τον περιορισμό της απληστίας και της εγωκεντρικής υπερβολής. Μέσω αυτών ήταν εύκολη η αναγνώριση της κοινωνικής θέσης και προνομίων καθώς και ο στιγματισμός συγκεκριμένων μειονοτήτων. Χρησιμοποιούνταν κατά κύριο λόγο για την νομιμοποίηση των κοινωνικών διακρίσεων.¹³⁵

Αυτοί οι νόμοι έχουν θεσπιστεί σε πολλές κοινωνίες ανά τους αιώνες. Στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία για παράδειγμα, οι Sumptuariae Leges όριζαν ότι μόνο ο Αυτοκράτορας μπορούσε να φορέσει έναν μωβ χιτώνα ραμμένο με χρυσό και μόνο οι Γερουσιαστές μπορούσαν να φορέσουν έναν τήβεννο με μία μωβ γραμμή ραμμένη πάνω του, ως σύμβολα της κοινωνικής τους θέσης. Επίσης έχουν βρεθεί

---

¹³³ Diamond, J. (2005). *Collapse: How societies choose to fail or survive.*, σελ. 40-46 London: Penguin.

¹³⁴ Liu, Xinru., 1998, *Silk and Religion: An Exploration of Material Life and the Thought of People*, σελ.

14

¹³⁵ Ribeiro, Aileen (2003). *Dress and Morality.* σελ. 91

καταστατικά (*nota censorial*) που περιγράφουν πολλές περιπτώσεις πολιτών που βρέθηκαν ένοχοι για έναν «πολυτελή και εκχυδαισμένο τρόπο ζωής».¹³⁶

Στην μεσαιωνική Αγγλία, από την εποχή του Εδουάρδου του Τρίτου (1312 – 1377) μέχρι περίπου τον 17^ο αιώνα, αυτοί οι νόμοι καθόριζαν τι χρώμα, υλικά, τύπο και κάποιες φορές τι κατασκευής (στα εισαγόμενα αγαθά τίθενταν πολύ ισχυρότερες απαγορεύσεις για προφανείς λόγους οικονομικής πολιτικής) ύφασμα επιτρεπόταν να φορεθεί από άτομα ποίκιλων θέσεων και εισοδημάτων. Παρόμοιες απαγορεύσεις υπήρχαν στο μεγαλύτερο μέρος της μεσαιωνικής Ευρώπης και ειδικά στην Ιταλία και στην Γαλλία.

Εντάθηκαν ακόμα περισσότερο στον ύστερο Μεσαίωνα, όπου αποτέλεσαν εργαλείο για τον περιορισμό της επιδεικτικής κατανάλωσης των αναδυόμενων αστικών στρωμάτων. Η έντονη παρουσία τους ως πολύ πλούσιους στον δημόσιο χώρο μπορούσε να υποδαυλίσει την αντίληψη για την τάξη των ευγενών ως ισχυρούς και νόμιμους ηγέτες.¹³⁷

Στην Αυτοκρατορική Κίνα οι νόμοι ενάντια στην πολυτέλεια ήταν καλά εδραιωμένοι παρά την συχνή επαφή με δυτικούς εμπόρους και προϊόντα. Οι κυριότεροι λόγοι ήταν η φτώχεια του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού ειδικά στις αγροτικές περιοχές, η αυτάρκεια της Κίνας όσον αφορά προϊόντα που έκρινε αναγκαία και η έλλειψη ενδιαφέροντός της για την αγορά Δυτικών εμπορευμάτων (ένα από τα κυριότερα αίτια για τους πολέμους του Οπίου) και οι Κομφουκιανές αξίες που καταδίκάζαν κάθε επίδειξη πλούτου και υπερβολικής κατανάλωσης ως ματαιόδοξο και παρακμιακό τρόπο ζωής.¹³⁸

Αξίζει να σημειωθεί πως η Ταϊβάν, η οποία ενσωματώθηκε στην Αυτοκρατορία των Qing το 1683, αποτελούσε κατά κύριο λόγο εξαίρεση στην τήρηση αυτών των νόμων και διακατεχόταν από ένα πνεύμα χλιδής και υπερβολής. Οι βασικές αιτίες ήταν ο γενικός πλούτος του νησιού, η εμπορική του κουλτούρα και η πιο αδύναμη επιτήρηση από την κεντρική κυβέρνηση.¹³⁹

Η κοινωνική διαστρωμάτωση της Αυτοκρατορικής Κίνας δομούταν από τρία κύρια συλλογικά μορφώματα. Οι «επίσημοι», οι λαϊκές τάξεις και οι «μιασμένοι» (*jianmin*).¹⁴⁰

Οι επίσημοι ήταν τα άτομα που είχαν περάσει τις δημόσιες αυτοκρατορικές εξετάσεις σε πο και σχημάτιζαν την κυρίαρχη τάξη (πλην της βασιλικής οικογένειας

¹³⁶ Vol. II. Bryan, William Jennings, 1906, In Support of the Oppian Law by Cato the Censor. Rome (218 BC–84 AD). The World's Famous Orations

¹³⁷ Ribeiro, Aileen (2003). Dress and Morality., σελ. 134-140

¹³⁸ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 85

¹³⁹ Wu, (2005). The atmosphere of extravagance in Qing Taiwan. (Taiwan Historical Research), σελ. 35-74

¹⁴⁰ Ch'ü, T.-t. (1961). Law and society in traditional China, σελ. 152-153

φυσικά). Τους παρέχονταν προνόμια και παρά την διαφορά στο αξίωμα μεταξύ τους, διέκριναν συλλογικά τους εαυτούς ως ένα ξεχωριστό, ανώτερο και έχον κύρος μόρφωμα. Διατηρούσαν την αίγλη των αξιωμάτων τους για όλη τους ζωή, ακόμα και μετά το τέλος των υπηρεσιών τους. Το κύρος του επισήμου και δικαιώματα πολυτελείας που το συνόδευαν προεκτεινόταν στους γονείς και στην γυναίκα του, ενώ τα παιδιά και τα εγγόνια επιτρεπόταν να συνεχίζουν να ζουν στο σπίτι του και να φοράνε τα ενδύματα που προοριζόνταν αποκλειστικά για τα μέλη των οικογενειών των επισήμων. Το Κομφουκιανό σύστημα αξιών, όντας αυστηρά ιεραρχικό, επέτρεπε την κατοχή πλούτου από τους επισήμους αλλά τον υπό τον όρο ότι αυτοί δεν επιδίδονται στο κυνήγι του. Αυτό θεωρούταν ακατάλληλο και απεχθές για ένα άτομο του οποίου η θέση συνδεόταν με την μόρφωση, την εκπαίδευση και τις κοινωνικές υποχρεώσεις. Οι δαπάνες που ταίριαζαν στην θέση του επισήμου ήταν κάτι αναμενόμενο αλλά οι επιδεικτικές δαπάνες καταδικαζόνταν από πολιτισμικά και θεσμικά. Η υπερβολή στην υλική ικανοποίηση δημιουργούσε αντιφάσεις με την κοινωνική τους θέση.¹⁴¹

Ενδεικτική των παράπανω είναι μια φράση από έναν Κομφουκιανό μύθο: «Οι σοφοί βασιλιάδες και αυτοκράτορες δεν είχαν σε εκτίμηση τα υλικά αγαθά που είναι δύσκολο να αποκτηθούν», δηλαδή έδιναν σημασία στα απαραίτητα και χρήσιμα για αυτούς αγαθά χωρίς να καταπιάνονται στο κυνήγι των υπολοίπων, κάτι που θα είχε συνέπειες στις κοινωνικές τους υποχρεώσεις.

Οι λαϊκές τάξεις περιλάμβαναν λόγιους που είχαν την δυνατότητα να γίνουν επίσημοι στο μέλλον, τεχνίτες, εμπόρους, αγρότες. Οι λόγιοι απολάμβαναν την μεγαλύτερη κοινωνική αναγνώριση ανάμεσα στις λαϊκές τάξεις, με τους αγρότες να ακολουθούν. Οι διαφορές εισοδήματος ανάμεσα στις λαϊκές τάξεις ήταν σημαντικές και η κοινωνική κινητικότητα ήταν αποδεκτή και νομικά και πρακτικά.

Όμως οι επίσημοι στην πλειοψηφία τους και οι νόμοι ενάντια στην πολυτέλεια εκλάμβαναν τις λαϊκές τάξεις ως μία κατηγορία, με εξαίρεση κάποιους τεχνίτες και έμπορους που διαφοροποιούνταν λόγω ειδικών περιορισμών που εφαρμοζόνταν σε αυτούς.¹⁴²

Οι «μιασμένοι» ήταν οι σκλάβοι, οι θεατρίνοι και άλλων ειδών διασκεδαστές, οι εκδιδόμενες, οι καταδικωμένοι από την κεντρική κυβέρνηση και οι χαμηλόβαθμοι βοηθοί των γραφειοκρατών. Όπως υποδηλώνει η ονομασία που συναντάται και σε πολλές άλλες ιεραρχικές κοινωνίες, θεωρούνταν τελετουργικά μολυσμένοι και ότι αυτή η μόλυνση θα παρέμενε για τρεις γενιές. Αυτό πρακτικά σήμαινε πως τα παιδιά και τα εγγόνια τους δεν θεωρούνταν έγκυροι για τις αυτοκρατορικές εξετάσεις. Τα μέλη αυτής της κατηγορίας κάποιες φορές απαιτούνταν να φορούν

¹⁴¹ Ch'ü, T.-t. (1961). Law and society in traditional China, σελ. 128-130

¹⁴² Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 97-99

ειδικά σκουφιά ή συγκεκριμένα χρώματα ρούχα έτσι ώστε να ξεχωρίζουν από τα μέλη των άλλων κατηγοριών.¹⁴³

Οι νόμοι για την πολυτέλεια εξέφραζαν την επιθυμία ευκρινούς διαχωρισμού αυτών των τριών κατηγοριών. Επιπρόσθετα, τα διαφορετικά αξιώματα στην τάξη των επισήμων επίσης ήταν ευκρινώς ξεχωριστά παρά την γενική αντίληψη των επισήμων που προέβαλλε την κατηγοριοποίησή τους ως ένα συνεκτικό συλλογικό μόρφωμα.¹⁴⁴

Αυτό το κοινωνικό μοντέλο εναρμονιζόταν σε μεγάλο βαθμό με τις ηθικές επιταγές του Κομφουκιανισμού για μια ιδεατή κοινωνία στην Αυτοκρατορική Κίνα, όπου ο καθένας ακολουθούσε τον κατάλληλο ρόλο που του αξίζει και αυτός ο ρόλος επεκτεινόταν και στην αμφίεση και στις καταναλωτικές συνήθειες του.

Οι διαφορετικοί τρόποι ζωής λογιζόταν αναγκαίο να έρχονται σε συμφωνία με τα διαφορετικά κοινωνικά αξιώματα, καθώς αυτό ήταν ένα προαπαιτούμενο για την διατήρηση της κοινωνικής και πολιτικής τάξης στο συλλογικό συνειδητό. Κατά ένα μεγάλο μέρος, η εκάστοτε διοίκηση αξιολογούταν ως ικανή ή ανίκανη από την επιτυχία που είχε στην διατήρηση αυτών των διαφορών. Και νόμοι για την πολυτέλεια δεν αφορούσαν μόνο την ένδυση αλλά και πολλά άλλα σημεία της ανθρώπινης δραστηριότητας.¹⁴⁵

Πράγματι, η κύρια διαφορά της νομοθεσίας σχετικά με την πολυτέλεια στην Κίνα με την Δυτική Ευρώπη ήταν το εύρος τους. Στην Δυτική Ευρώπη αυτοί οι νόμοι αφορούσαν κυρίως το φαγητό και την ενδυμασία. Στην Κίνα κάλυπταν σχεδόν κάθε κομμάτι του τρόπου ζωής: έθεταν όρια για το φαγητό την ενδυμασία, την αρχιτεκτονική της οικείας, τα οικιακά ζώα, τα μεταφορικά μέσα, τα έπιπλα, τα οικιακά σκεύη (μαχαιροπίρουνα, κατσαρόλες κτλ) και μετά τον θάνατο, το φέρετρο, τα ρούχα του νεκρού και τον τάφο του. Η ρύθμιση της αρχιτεκτονικής των σπιτιών ήταν η πιο προσεγμένη και ακριβής. Αφορούσε το μέγεθός τους, συγκεκριμένα τον αριθμό και το μέγεθος των κήπων και της αυλής, τις αναλογίες των πορτών και άλλων εισόδων και τα πόμολά τους, τις τραπεζαρίες, την διακόσμησή τους κ.ά.¹⁴⁶

Συνοπτικά, οι νόμοι για την πολυτέλεια στην Κίνα σχεδιάστηκαν αφενός για να συμμορφώσουν τυχόν αντιφρονούντες (προφανώς δεν αποδέχονταν όλοι την φυσική ανωτερότητα των κυρίαρχων τάξεων, διαφορετικά δεν θα υπήρχαν ούτε επαναστάσεις στην Κίνα ούτε οι συγκεκριμένοι νόμοι) και αφετέρου για να κάνουν πιο εμφανή την κοινωνική θέση και ρόλο του καθενός. Το κύρος, για τα άτομα που

---

¹⁴³ Ch'ü, T.-t. (1961). *Law and society in traditional China*, σελ. 136-145

¹⁴⁴ Ch'ü, T.-t. (1961). *Law and society in traditional China*, σελ. 160

¹⁴⁵ Ch'ü, T.-t. (1961). *Law and society in traditional China*, σελ. 164

¹⁴⁶ Hunt, A. (1996). *Sumptuary laws.*, σελ.23

δεν άνηκαν στην βασιλική οικογένεια, αποκτώταν κυρίως με την επιτυχία στις αυτοκρατορικές εξετάσεις που ήταν εκπληκτικά προσεγμένες για μια προβιομηχανική κοινωνία. Ο πλούτος δεν αποτελούσε σημαντική πηγή κύρους και επίσημα αλλά και στην καθημερινή ζωή (τουλάχιστον όχι τόσο σημαντική όσο η θέση των επισήμων). Θεωρούταν ευπρόσδεκτος, όταν δεν επιδιώκοταν ως αυτοσκοπός, όχι επειδή επέτρεπε την απόκτηση πολλών υλικών αγαθών αλλά επειδή έδινε την ευκαιρία για την απόλαυση περισσότερου ελεύθερου χρόνου και ενασχόλησης με τις τέχνες και την ποίηση.¹⁴⁷

Προς το τέλος της δυναστείας των Qing στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε κάποια παραθαλάσσια εμπορικά κέντρα που βρισκόταν κάτω από δυτική επιρροή (όπως το Hong Kong και η Shanghai) έκαναν την εμφάνισή τους κάποια καταστήματα που εξειδικεύονταν σε δυτικά προϊόντα και υπήρξε μια άνοδος του καταναλωτισμού αλλά σε μικρά επίπεδα και δεν εξαπλώθηκε στην υπόλοιπη Κίνα. Όχι μόνο αυτό, αλλά ξεσήκωσαν και αντιδράσεις. Στην επανάσταση των Boxer για παράδειγμα (1899-1901) ένα από τα βασικά προτάγματα ήταν η επίθεση στα «ξένα προϊόντα», πρόταγμα που φυσικά εντασσόταν στην συνολική τους στάση κατά των Ευρωπαίων και Αμερικάνων και των παρεμβάσεών τους στην Κίνα.¹⁴⁸

Την επόμενη δεκαετία τα πρώτα πολυκαταστήματα δυτικού τύπου ξεκίνησαν να κάνουν την εμφάνισή τους στην Κίνα, και πάλι στις πόλεις που βρισκόταν κάτω από δυτική επιρροή. Σε αυτό συνέβαλλαν και Κινέζοι επιχειρηματίες με εμπειρία σε εμπορικά μέρη όπως η Χαβάη και Αυστραλία. Στο Hong Kong που βρισκόταν κάτω από Βρετανικό έλεγχο αυτά τα πολυκαταστήματα έκαναν για πρώτη φορά την εμφάνισή τους και έθεταν προς πώληση μια μεγάλη γκάμα δυτικών προϊόντων και σε χαμηλότερες τιμές από τα παραδοσιακά καστήματα. Μερικοί μετανάστες Κινέζοι έμποροι από την Αυστραλία ακολούθησαν το παράδειγμα του Hong Kong, χτίζοντας πολυκαταστήματα στο Guangzhou (νοτιοανατολική Κίνα) και στη Shanghai. Οι διαφημίσεις και οι πωλητές των πολυκαταστημάτων ενημέρωναν τους πελάτες από όλες τις κοινωνικές τάξεις (και ειδικά τις γυναίκες, σε εναρμόνιση με τον δυτικό κόσμο) για τις ανάγκες της «μοντέρνας ζωής», όπως η Κινέζικη και Ευρωπαϊκή μόδα στον ρουχισμό ή για ειδικά εδέσματα. Εκτός από τα πολυκαταστήματα, εμφανίστηκαν και κέντρα διασκέδασης όπως γαλλικής αισθητικής καφετέριες, κέντρα χορού και τραγουδιού, κινηματογράφοι κ.ά. Όπως και στην δύση την ίδια εποχή, έτσι και στην Κίνα όλα τα παραπάνω συνοδεύτηκαν από μεγάλες εκστρατείες διαφήμισης και προώθησης.¹⁴⁹

Όμως ακόμα και στα εμπορικά αστικά κέντρα με δυτική επιρροή η εξάπλωση του καταναλωτισμού ήταν περιορισμένη. Στην Shanghai αναδυόταν η συλλογική

¹⁴⁷ Ribeiro, Aileen (2003). *Dress and Morality.*, σελ. 203

¹⁴⁸ Robert A. Bickers and R. G. Tiedemann, 2007, *The Boxers, China, and the World*, σελ. 166-168

¹⁴⁹ Stearns, P. N. (2001). *Consumerism in world history: The global transformation of desire*, σελ. 95-96

πεποίθηση πως η πόλη «απο-κινεζοποιούταν» και οι διαφημιστικές εκστρατείες την ενδυνάμωναν ακόμα περισσότερο. Οι περισσότεροι Κινέζοι συνέχιζαν να αγοράζουν από συνοικιακά μικροκαταστήματα και σπάνια, αν όχι ποτέ, επισκέπτονταν τα πολυκαταστήματα ή τα κέντρα διασκέδασης. Η αβεβαιότητα ή ακόμα και απέχθεια προς τον καταναλωτισμό που ήταν βαθιά ριζωμένη στο σύστημα αξιών τους παρέμενε. Η πικρία ή οργή τους για τα δυτικά κράτη που είχαν προβεί σε πολλές στρατιωτικές και μη παρεμβάσεις και αντιπροσώπευαν την αδικία και εκμετάλλευση εις βάρος της χώρας τους ήταν ένα ακόμα εμπόδιο. Κάποια δυτικά προϊόντα, π.χ διαφημιστικά ημερολόγια, μιμούνταν την Κινέζικη αισθητική σε μια προσπάθεια να ξεπεράσουν αυτά τα εμπόδια αλλά με μικρή επιτυχία.¹⁵⁰

Η γενική δυσπιστία ή και εχθρική στάση προς τον καταναλωτισμό παρέμεινε και στα χρόνια του Μάο, με διαφορετικό όμως πρόσημο.

Καταναλωτισμός στην Κίνα του Μάο

Η γενική φτώχεια εξακολουθούσε να αποτελεί τροχόπεδη στον μαζικό καταναλωτισμό στην Κίνα, αλλά οι κυριότεροι λόγοι έλλειψής του ήταν μάλλον πολιτικοί και πολιτισμικοί. Ο στόχος και το πρόταγμα της κομμουνιστικής κυβέρνησης του Μάο ήταν η επικέντρωση στην παραγωγή και στην εδραίωση μιας ισότιμης κοινωνίας, όχι στον καταναλωτισμό. Πιο συγκεκριμένα, αντί για την κατασκευή οικονομικών θεμελίων που αργότερα θα παρήγαγαν καταναλωτικά αγαθά, το κοινωνικό καθήκον ήταν η παραγωγή για το κοινό καλό. Και η αίσθηση της προσωπικής συνδρομής στο κοινωνικό σύνολο ήταν από μόνη της η ανταμοιβή της εργασίας. Αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα νομικών ρυθμίσεων αλλά αποτέλεσμα αφοσίωσης σε ένα ήθος που προέτασσε την λιτότητα, την απλότητα και την λειτουργικότητα, καθώς και ένας φόβος για στιγματισμό του εαυτού ως πολιτικά ανορθόδοξος ή δεξιός.¹⁵¹

Αμέσως μετά την εδραίωση του Κομμουνιστικού Κόμματος, το 1949, η κυβέρνηση απέκτησε τον έλεγχο των υπάρχοντων πολυκαταστημάτων και ίδρυσε και ένα καινούργιο, το Emporium, στην πρωτεύουσα της Κίνας, το Πεκίνο. Αν και κάποια από αυτά συνέχισαν να λειτουργούν και να πωλούν προϊόντα κατασκευασμένα στην Κίνα, δεν υπήρχε αγοραστική δύναμη και θέληση και έτσι τα

¹⁵⁰ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 93

¹⁵¹ Cambridge History of China, The People's Republic, Part 1: Emergence of Revolutionary China, 1949–1965

πολυκαταστήματα μπορούσαν να επιβιώσουν μόνο με κρατικές επιχορηγήσεις και με την προμήθεια λίγων και συγκεκριμένων προϊόντων.¹⁵²

Η εναντίωση στην πολυτέλεια και στην «κουλτούρα των ανώτερων τάξεων», καθώς και η επιθυμία της της ανεξαρτητοποίησης από τις ξένες εισαγωγές ήταν επίσης άλλοι δύο βασικοί πυλώνες ενάντια στον καταναλωτισμό. Η παραγωγή καταναλωτικών αγαθών που ξεπερνούσε τις βασικές ανάγκες συνήθως προοριζόταν για εξαγωγές για την αποκόμιση ξένου συναλλάγματος. Ήταν μια στρατηγική που ακολουθήθηκε σε μεγάλο βαθμό και στην αυτοκρατορική Κίνα.¹⁵³

Οι πολιτικές, επιθέσεις και ταμποϊκοτάζ (κυβερνητικά σχεδιασμένα ή μη) στα εισαγωγικά προϊόντα είχαν μεγάλες οικονομικές συνέπειες στην Κίνα του Μάο και όπως είναι ευνόητο συνέβαλλαν με την σειρά τους στον περιορισμό της κατανάλωσης. Κάποια πολυκαταστήματα, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που λάμβαναν κρατικές επιχορηγήσεις, έπρεπε να προχωρήσουν σε παράνομες συμφωνίες για να μπορέσουν να προμηθευτούν οποιαδήποτε προϊόντα. Η μεγάλη έλλειψη εισαγωγικών αγαθών, σε συνδυασμό με την αδύναμη εσωτερική παραγωγή αλλά και η γενική αδιαφορία ή εχθρότητα προς τον καταναλωτισμό, οδήγησαν σε μια πραγματικότητα στην οποία λίγα προϊόντα ήταν διαθέσιμα και αυτά ήταν συχνά κακής ποιότητας, όπως διαλυμένα οικιακά σκεύη.¹⁵⁴

Η γενική αντίληψη και στάση προς τον καταναλωτισμό είναι ακόμα πιο εμφανείς στην ενδυμασία του πληθυσμού. Όλοι ήταν ντυμένοι με τον ίδιο τρόπο, πέραν κάποιων μικρών αλλαγών σε μερικούς κατοίκους των πόλεων.

Στις απαρχές της κομμουνιστικής κυβέρνησης ως επίσημης κυβέρνησης του κινέζικου κράτους (1949), ο πληθυσμός των προαστικών πόλεων με δυτική επιρροή που αναφέρθηκαν προηγουμένως, περιλάμβανε κάποιες μικρές, πλούσιες μειοψηφίες. Σε αυτές, οι άντρες ντύνονταν κυρίως με δυτικά ρούχα (σακάκια, γραβάτες, δερμάτινα παπούτσια κ.ά) και οι γυναίκες μια τουαλέτα με γιακά παρόμοιο με των Μανδρινών και κοψίματα στα πλαινά, την *qirao* (η κυριολεκτική μετάφραση είναι «Μαντσουικού εμβλήματος τουαλέτα»). Σύντομα αυτό το στυλ ντυσίματος στιγματίστηκε ως «μπουρζουαστικός» και αποικιακός. Παρόμοια, στην κεντρική Κίνα πολλά άτομα φορούσαν μανδρινικού τύπου ζακέτες και μακριές ρόμπες, ένδυση που επίσης στιγματίστηκε, ως παραδοσιακή αυτοκρατορική ή φεουδαλική. Έτσι εγκαταλείφθηκαν γρήγορα και ένας άλλου τύπου ομοιογενποιημένος ρουχισμός πήρε την θέση τους, ένας επαναστατικού τύπου ρουχισμός που έπαιρνε στοιχεία από τον ρουχισμό αγροτών και εργατών.¹⁵⁵

¹⁵² M. Shuman, *The Small-mart Revolution* (San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, 2007), σελ. 230

¹⁵³ Stearns, P. N. (2001). *Consumerism in world history: The global transformation of desire*, σελ. 98

¹⁵⁴ Stearns, P. N. (2001). *Consumerism in world history: The global transformation of desire*, σελ. 99

¹⁵⁵ Hua, M. (2004). *Chinese clothing*. (Y. Hong & Z. Lei, Trans.), σελ. 95

Την 1^η Οκτωβρίου του 1949, όταν ο Μάο μαζί με άλλα υψηλόβαθμα μέλη του Κόμματος ανακοίνωσε την ίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας στην πλατεία Tiananmen στο Πεκίνο, όλοι οι άντρες φορούσαν Sun Yat-sen κοστούμια και οι γυναίκες φορούσαν μπλε ή κίτρινα «κοστούμια του Λένιν».

Τα Sun Yat-sen δημιουργήθηκαν το 1929 όταν η Εθνικιστική κυβέρνηση, με αρχηγό τον Chiang Kai-shek, προσπάθησε να ασκήσει έλεγχο στην ένδυση του πληθυσμού με το πέρασμα μιας ρύθμισης που όριζε πως αυτό το κοστούμι θα έπρεπε να φοριέται ως επίσημο ένδυμα από όλους τους κρατικούς εργαζόμενους και μέλη του κόμματος. Σιγά σιγά υιοθετήθηκε και από την κομμουνιστική πλευρά και εξαπλώθηκε σε όλο τον πληθυσμό. Το κοστούμι φορέθηκε και από τον Μάο και από τον Chiang Kai-shek όταν φωτογραφήθηκαν μαζί στο Chungking (νοτιοδυτική Κίνα) το 1945, την πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Κίνας κατά την διάρκεια του δεύτερου Σινο-Ιαπωνικού πολέμου (1937-1945). Ο σκοπός του Sun Yat-sen ήταν να συμβάλει στην στρατιωτικοποίηση του πληθυσμού μέσω μιας милитарιστικής ενδυμασίας.¹⁵⁶

Το «κοστούμι του Μάο» (*zhifu*) που εδραιώθηκε λίγο αργότερα είχε κάποιες διαφορές από το Sun Yat-sen. Πιο συγκεκριμένα είχε ανοιχτό γιακά, «κρυμμένες» τσέπες αντί για εμφανείς κολλημένες τσέπες, και έλλειψη ενός κουμπιού που κάλυπτε την τσέπη όπως το Sun Yat-sen. Πολλές γυναίκες την δεκαετία του '50 φορούσαν το «κοστούμι του Λένιν», ένα γυναικείο κοστούμι Σοβιετικού τύπου με ίσιο γιακά και ζώνη. Το *zhifu* και το «κοστούμι του Λένιν» συμβόλιζαν την αγροτική και βιομηχανική μαζική εργασία για την κοινωνική ευημερία και την εθνική ανάπτυξη, μέχρι που το «κοστούμι του Λένιν» ειδώθηκε ως πολιτικά ακατάλληλο και αντιδραστικό λόγω της διακοπής της συνεργασίας και αλληλεγγύης μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Κίνας (1960-1989).¹⁵⁷

Τα χρώματα όλων των ρούχων ήταν κυρίως μπλε και γκριζα, με την μπλε εκδοχή να απευθύνεται κυρίως σε εργάτες και αγρότες. Η γκριζα εκδοχή φοριόταν κυρίως από υψηλόβαθμα μέλη του κόμματος, με κάποιες διαφορές μεταξύ τους ανάλογα τον βαθμό. Τα υλικά του κοστούμιού ήταν διαφορετικά: τραχύ ύφασμα για τους χαμηλότερους επισήμους, πολυεστερικό για τα μέλη μεσαίου αξιώματος και μάλλινο για τους κορυφαίους αρχηγούς. Διαφορετικός ήταν επίσης και ο αριθμός των τσεπών, με τους υψηλότερα μέλη να έχουν 4 τσέπες αντί για 1 ή 2. Η ειρωνία ήταν εμφανής, αφού μια στολή που συμβόλιζε ισότητα (κάτι που όντως ίσχυε για την συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού) επιδείκνυε και βαθμό, τουλάχιστον σε όσους ήξεραν να το διακρίνουν.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Roberts, C. (1997). *The way of dress*, σελ. 18

¹⁵⁷ Hua, M. (2004). *Chinese clothing*. (Y. Hong & Z. Lei, Trans.), σελ. 102-103

¹⁵⁸ Sang, Y. (1997). *From rags to revolution: Behind the seams of social change*, *Evolution and Revolution. Chinese Dress 1700s – 1990s* σελ. 43

Το Μαοϊκό κοστούμι φοριόταν από άνδρες και γυναίκες όλων των κοινωνικών αξιωματών, καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου. Παρέμεινε το εθνικό κοστούμι μέχρι που ο Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος την περίοδο 1981-1987, Hu Yaobang, παρουσιάστηκε στην εθνική τηλεόραση στις 21 Οκτωβρίου το 1984, όταν προέδρευε την Τρίτη Σύνοδο της 12^{ης} Κεντρικής Επιτροπής στο Μεγάλο Λαϊκό Μέγαρο (κρατικό κτίριο στην πλατεία Tiananmen για νομοθετικές και τελετουργικές δραστηριότητες), φορώντας ένα σκούρο μπλε κοστούμι δυτικού τύπου.¹⁵⁹

Εκτός από το Μαοϊκό κοστούμι, πολύ δημοφιλές ήταν επίσης και οι κιτρινωπές-πράσινες στρατιωτικές στολές ειδικά ανάμεσα στις νέες γενιές που επιδιώκαν να μοιάζουν με στρατιώτες. Όμως αν και ήταν πολύ δημοφιλές ήταν δύσκολο να αποκτηθεί και έτσι πολλά άτομα προσπαθούσαν να φτιάξουν από μόνα τους παρόμοια κοστούμια.¹⁶⁰

Κατά την διάρκεια της Πολιτισμικής Επανάστασης (1966-1976), τον Δεκέμβριο του 1966, οι Κόκκινοι Φρουροί (φοιτητικό-παραστρατιωτικό κοινωνικό κίνημα που κινητοποιήθηκε από τον Μάο) είχαν μια εκδήλωση στην οποία επέδειξαν πάνω από 2 εκατομμύρια «απαράδεκτα ρούχα» που είχαν αποσπαστεί με την βία από τους κατοίκους του Πεκίνου τους προηγούμενους τέσσερις μήνες. Οι μόνες ενδυμασίες που παρέμειναν ως αποδεκτές για τους άντρες ήταν τα κοστούμια του Μάο, τα κοστούμια Sun Yat-sen και οι στρατιωτικές στολές.¹⁶¹

Την περίοδο 1949-1979 παρατηρήθηκαν επίσης «περιπολικές» δραστηριότητες για την «προώθηση του κομμουνισμού και την εξολόθρευση της ιδεολογίας της μπουρζουαζίας». Οι πεζοί που κυκλοφορούσαν με «μπουρζουαζιστικά» ρούχα ξαπλώνονταν με τη βία στον δρόμο και τα ρούχα τους σκίζονταν αμέσως. Επίσης πραγματοποιούνταν πορείες στα σπίτια των υπόπτων για κατοχή «φεουδαλικών και καπιταλιστικών προϊόντων από την μαύρη αγορά». Τα σπίτια λεηλατούνταν και τυχόν «μαύρα αγαθά» καιγόταν ή καταστρεφόταν.¹⁶²

Αυτή η εμφανέστατη ομοιογένεια στον ρουχισμό, αλλά και στον καταναλωτισμό γενικότερα, ήταν αποτέλεσμα φυσικά των κοινωνικών επιταγών και της πολιτικής αφοσίωσης, αλλά και αποτέλεσμα της αποτυχίας της βιομηχανίας στην Κίνα του Μάο (κάποιες σημαντικές αιτίες αυτής της αποτυχίας αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο).

Το ύφασμα ήταν ποσοτικά ελάχιστο και ερχόταν μόνο σε λίγα χρώματα (μπλε, γκριζο, άσπρο και πράσινο) για στολές και κοστούμια. Επίσης το κράτος απέτυχε στην εδραίωση μιας δυνατής ελαφριάς βιομηχανίας που θα παρήχε με

¹⁵⁹ Finnane, A. (2008). *Changing clothes in China: Fashion, modernity, nation*, σελ.207.

¹⁶⁰ Finnane, A. (2008). *Changing clothes in China: Fashion, modernity, nation*, σελ. 75-77

¹⁶¹ Sang, Y. (1997). *From rags to revolution: Behind the seams of social change, Evolution and Revolution*. σελ. 67

¹⁶² Steele and Major (1999). *China chic: East meets West*, σελ. 59-61

σταθερότητα προϊόντα για «μικρές» και βασικές καταναλωτικές ανάγκες (που εξάλλου χαρακτηρίζαν και το κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι). Το κράτος είχε αναλάβει την παραγωγή όλων των υφασματικών υλικών το 1951, με την ίδρυση της Εθνικής Εταιρίας Παραγωγής Βαμβακερών Υφασμάτων που είχε μονοπώλιο στο βαμβάκι, είτε όσον αφορά την προμήθεια βαμβακιού είτε την κατασκευή προϊόντων με αυτό.¹⁶³

Από το 1961 και μετά, οι κάτοικοι του Πεκίνου έπρεπε να χρησιμοποιήσουν κουπόνια για να αποκτήσουν βαμβακερά προϊόντα. Εφόσον ο στόχος εξαρχής δεν ήταν η δυνατότητα για απόκτηση καταναλωτικών αγαθών αλλά ο εξισωτισμός και η καταπολέμηση της απόλυτης φτώχειας, τα συχνά «στραβοπατήματα» της βιομηχανίας δεν ξεσήκωναν πολλές αντιδράσεις. Έτσι η λιτότητα που χαρακτηρίζει την αγροτική Κίνα (δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος της) εξαπλώθηκε σε όλο τον πληθυσμό.¹⁶⁴

Το μέγεθος του υφάσματος που δικαιούταν κάθε άτομο σε ετήσια βάση άλλαζε ανάλογα τις περιστάσεις αλλά πάντα παρέμενε χαμηλό, περίπου 2,5 με 4 μέτρα υφάσματος. Επίσης ούτως ή άλλως τα ρούχα χρειαζόταν να φορεθούν για τουλάχιστον 3 χρόνια (επαναλαμβάνουμε πως αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα νομικών ρυθμίσεων αλλά κοινωνικού ήθους και οικονομικής κατάστασης). Αυτό αποτυπώνεται σε μια γνωστή κινέζικη φράση τον καιρό του Μάο «Καινούργια τρία χρόνια, παλιά τρία χρόνια, επισκευή τους ώστε να χρησιμοποιηθούν για άλλα τρία χρόνια» και στα ευρέως διαδομένα παράπονα των μικρότερων παιδιών σε μια κινέζικη οικογένεια της εποχής, τα οποία δεν μπορούσαν ποτέ να φορέσουν καινούργια ρούχα επειδή οι οικογένειες μπορούσαν μόνο να τους δώσουν τα μεταχειρισμένα, παλιά δικά τους ρούχα.¹⁶⁵

Εκτός από τον καταναλωτισμό ελαφριών προϊόντων, η ομοιογένεια ήταν εμφανής επίσης και στην κατασκευή σπιτιών, καθώς όλα τους ήταν λιτά και γκριζα (η ανάληψη από το κράτος πάντως ήταν υπεύθυνη για την αναβάθμιση αρκετών παραγκουπόλεων στις μεγάλες πόλεις). Διενεργούταν εξ'ολοκλήρου από το κράτος, με τις ιδιωτικές κατασκευαστικές εταιρίες να έχουν εξαφανιστεί λόγω υποχρεωτικού τερματισμού.¹⁶⁶

Η πολιτική προπαγάνδα και κρατική τρομοκρατία επίσης συνέβαλλαν στον περιορισμό του καταναλωτισμού. Ο τύπος καλούσε πολύ συχνά για «μάχη ενάντια στο ιδιωτικό συμφέρον», το οποίο ιδιωτικό συμφέρον φανερωνόταν κυρίως με την

---

¹⁶³ Sang, Y. (1997). From rags to revolution: Behind the seams of social change, σελ. 43

¹⁶⁴ Finnane, A. (2008). Changing clothes in China: Fashion, modernity, nation, σελ. 92-94

¹⁶⁵ Sang, Y. (1997). From rags to revolution: Behind the seams of social change, σελ. 42-43

¹⁶⁶ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 100

κατοχή καταναλωτικών αγαθών πέραν των αναγκαίων, ή με την κατοχή ύποπτης ποσότητας των βασικών προϊόντων.¹⁶⁷

Γίνεται εμφανές λοιπόν ότι παρά τις όποιες καταστρεπτικές συνέπειες για την φύση είχαν οι πολιτικές της Μαικικής κυβέρνησης που πρότασαν την «κατάκτησή της», ο υπερβολικός και ασυγκράτητος μαζικός καταναλωτισμός δεν είχε παρουσία στην Κίνα εκείνη την εποχή. Αυτό συνέβη λόγω ενός συνδυασμού πολιτικών, πολιτισμικών και οικονομικών αιτιών. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως η έλλειψη του καταναλωτισμού στην Κίνα του Μάο εξέφραζε έναν εναλλακτικό, σχετικά εξισωτικό -πάντα όσον αφορά τον καταναλωτισμό και όχι π.χ την λήψη δημοσίων αποφάσεων- τρόπο οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης παρά τις όποιες υπερβολές και τις λιτές συνθήκες ζωής που τον συνόδευαν. Αν και οι πιθανότητες βιωσιμότητας και μακροβιότητας μιας τέτοιας κρατικής οργάνωσης είναι βέβαια αμφισβητήσιμες.

Βέβαια η «καταναλωτική επανάσταση» που ακολούθησε στην Κίνα ήταν εν μέρει και αποτέλεσμα των αυστηρών κοινωνικοοικονομικών περιορισμών και πολιτικών απαγορεύσεων της Μαικικής Κίνας. Από ένα σοσιαλιστικό κράτος που στόχευε στην παραγωγή αλλά όχι στην κατανάλωση, η Κίνα εξελίχθηκε με ταχύτατους ρυθμούς σε ένα καθοδηγούμενο από την κυβέρνηση καπιταλιστικό κράτος .

Η καταναλωτική επανάσταση στην Κίνα

Οι οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις του 1978 ακολουθήθηκαν από μια τεράστια έκτασης καταναλωτική επανάσταση.

Η οικονομική ανάπτυξη υπολογίστηκε σε περίπου 10% κάθε χρόνο, και υπολογίζεται ως η ταχύτερη στην ιστορία. Εκατομμύρια άνθρωποι ξεπέρασαν το όριο της φτώχειας, περισσότεροι από κάθε άλλη εποχή στην Κίνα.¹⁶⁸

Τα κυριότερα εργαλεία για αυτήν την οικονομική βελτίωση ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού ήταν ο περιορισμός του κρατικού ελέγχου, η προσέλκυση ξένων επενδύσεων με πολύ ευνοϊκούς όρους για τις επιχειρήσεις και η άρση

¹⁶⁷ Hua, M. (2004). Chinese clothing, σελ. 122

¹⁶⁸ Hu, Z., & Khan, M. S. (1997). Why is China growing so fast?, σελ. 80

απαγορεύσεων σχετικά με τις μετακινήσεις κατοίκων αγροτικών περιοχών (τους επιτράπηκε να μετακινούνται αν θέλουν στα αστικά κέντρα και στις βιομηχανικές ζώνες για εργασία). Το σύνολο αυτών των πολιτικών, που ονομάστηκε το «Μοντέλο του Πεκίνου», χρησιμοποίησε στοιχεία του νεοφιλελεύθερου μοντέλου και προώθησε την ιδιωτική πρωτοβουλία. Επίσης όμως διατήρησε και τον ισχυρή κρατική ηγεσία και τον αυστηρό πολιτικό έλεγχο που επέβλεπαν την ροή αυτών των πολιτικών και τις ρύθμιζαν ανάλογα.¹⁶⁹

Όλα αυτά οδήγησαν επίσης στην δημιουργία μιας ανθούσας μεσαίας τάξης στην Κίνα. Η μεσαία τάξη ορίζεται ως ένα μόρφωμα που κερδίζει αρκετά χρήματα ώστε να ικανοποιήσει τις βασικές ανάγκες (φαγητό, στέγαση, ρουχισμός), με επίσης λίγα εναπομείναντα χρήματα για κατανάλωση ή αποταμίευση. Το 2000 η μεσαία τάξη της Κίνας υπολογίζοταν να είναι περίπου το 4% του πληθυσμού (πριν το 1978 η μεσαία τάξη στην Κίνα ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη) ενώ μια δεκαετία αργότερα αυτός ο αριθμός σκαρφάλωσε στο 31%, περιλαμβάνοντας 420 εκατομμύρια ανθρώπους.^{170 171}

Η άνοδος της μεσαίας τάξης είναι κυρίως φαινόμενο των αστικών κέντρων, καθ'ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα στις πόλεις της Κίνας είναι 3 φορές μεγαλύτερο απ' ό,τι στις αγροτικές της περιοχές. Όσον αφορά την άνω μεσαία τάξη (καθορισμένη από το ετήσιο εισόδημα, που απαιτείται να είναι διπλάσιο του μέσου όρου), αυτή τον Οκτώβριο του 2015 ξεπέρασε σε απόλυτο αριθμό την άνω μεσαία τάξη των Ηνωμένων Πολιτειών (109 εκατομμύρια έναντι 92).^{172 173}

Από την άνω μεσαία τάξη περίπου ένα εκατομμύριο είναι πολύ ενεργοί αγοραστές προϊόντων πολυτελείας που ξοδεύουν συνολικά πάνω από 7 δισεκατομμύρια δολάρια κάθε χρόνο. Όσον αφορά την κάτω μεσαία τάξη, αποτελείται κυρίως από εσωτερικούς μετανάστες. Από την έναρξη των οικονομικών μεταρρυθμίσεων έως τώρα, περίπου 230 εκατομμύρια Κινέζοι έχουν εγκαταλείψει τις αγροτικές περιοχές στις οποίες μεγάλωσαν. Πολλοί εξ' αυτών αφήνουν τα παιδιά ή τις οικογένειές τους πίσω στην επαρχία και τους στέλνουν χρήματα ενώ δουλεύουν στις αστικές περιοχές. Κερδίζουν και καταναλώνουν περισσότερο, και βελτιώνουν την οικονομική ζωή όλης της οικογένειας, αλλά οι ίδιοι ζούνε πολύ λιτά και σε γενικές γραμμές δεν αποτελούν ουσιαστικό κομμάτι της καταναλωτικής επανάστασης.¹⁷⁴ Τέλος, η Κίνα από το 2015 είναι η χώρα με τους περισσότερους

---

¹⁶⁹ Hu, Z., & Khan, M. S. (1997). Why is China growing so fast?, σ. 88

¹⁷⁰ <http://thediplomat.com/2013/05/half-a-billion-chinas-middle-class-consumers/>

¹⁷¹ <https://chinapower.csis.org/china-middle-class/>

¹⁷² <http://www.telegraph.co.uk/finance/china-business/11929794/Chinas-middle-class-overtakes-US-as-largest-in-the-world.html>

¹⁷³ <http://money.cnn.com/2015/10/14/news/economy/china-middle-class-growing/index.html>

¹⁷⁴ Hu, Z., & Khan, M. S. (1997). Why is China growing so fast?, σελ. 139

ανθρώπους που έχουν περιουσία τουλάχιστον ενός δισεκατομμυρίου, οι οποίοι είναι πάνω από 200.¹⁷⁵

Η νέα καταναλωτική βάση της Κίνας αναζητά ποίκιλα προϊόντα, από τα λειτουργικά που παρέχουν μια πιο άνετη ζωή, όπως ηλεκτρονικές σκούπες ή πλυντήρια πιάτων, έως τα επιδεικτικά που αποτελούν δείγμα κοινωνικού ή επαγγελματικού status, όπως τα κοσμήματα ή τα κοστούμια. Όσον αφορά την αγορά προϊόντων πολυτελείας και μόδας, συνολικά οι Κινέζοι καταναλωτές αγοράζουν περίπου το 1/3 όλων των πωλήσεων. Με την πλειοψηφία αυτών των αγορών να λαμβάνει μέρος έξω από την Κίνα, κάτι που δείχνει την προτίμησή τους σε ξένες μάρκες αλλά και την στρατηγική εξαγωγής μαύρου χρήματος από διεφθαρμένους δημόσιους αξιωματούχους (το δεύτερο έγινε πιο εμφανές με την κυβερνητική απόπειρα για καταστολή της διαφθοράς το 2012).¹⁷⁶

Οι εμπορικές πόλεις όπως η Shanghai, στις οποίες είχαν γίνει απόπειρες για την δημιουργία μιας καταναλωτικής κουλτούρας από τις αρχές του αιώνα, ήταν οι πρώτες που συμμετείχαν στην καταναλωτική επανάσταση. Όσον αφορά άλλα κυβερνητικά μέτρα, οι αυστηροί νόμοι αναφορικά με τις γεννήσεις που συνόδευσαν την οικονομική μεταρρύθμιση πιθανόν έπαιξαν σημαντικό ρόλο. Οι γονείς παρείχαν περισσότερα καταναλωτικά αγαθά στο κάθε παιδί και αυτό ενισχύοταν με κάθε νέα γενιά. Επίσης στα μέσα της δεκαετίας του '80 οι εισαγωγές προς κατανάλωση τέθηκαν στην διάθεση του ευρέως κοινού, κυρίως παιδικά παιχνίδια και ρουχισμός. Το αγοραστικό κοινό που αυτές σκόπευαν ήταν φυσικά η ανερχόμενη μεσαία τάξη των αστικών κέντρων.¹⁷⁷

Τα πολυκαταστήματα εμφανίστηκαν και πάλι, ακολουθώντας ξανά τα δυτικά πρότυπα. Σουπερμάρκετ, κομμωτήρια, καταστήματα ηλεκτρικών, κάρτες «εκτίμησης» που ήταν τυλιγμένες σε σελοφάν ώστε να εκπέμπουν μια αρωματική μυρωδιά μόλις ανοίγονταν, bars, clubs, αλυσίδες fast food και εκατοντάδες άλλοι τύποι καταστημάτων ξεκίνησαν να χτίζονται με ταχύτατους ρυθμούς. Τα ποδήλατα, οι τηλεοράσεις και τα τηλέφωνα πολλαπλασιάστηκαν με επίσης ταχύτατους ρυθμούς. Ο βασικός στόχος των καταναλωτών εκτός από την ικανοποίηση λειτουργικών αναγκών ήταν η επίδειξη αφθονίας, κύρους και μιας «προσωπικής» ιδιαιτερότητας.¹⁷⁸

Φυσικά η βελτίωση της οικονομικής ζωής για μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού, αν και σημαντικός παράγοντας, δεν οδήγησε νομοτελειακά στην μαζική κατανάλωση. Χρειάστηκε να συνδυαστεί αφενός με την στερητικό παρελθόν της

¹⁷⁵ <https://www.forbes.com/sites/kerryadolan/2015/03/02/inside-the-2015-forbes-billionaires-list-facts-and-figures/#9ac325a30ca5>

¹⁷⁶ <https://www.forbes.com/sites/kerryadolan/2015/03/02/inside-the-2015-forbes-billionaires-list-facts-and-figures/#9ac325a30ca5>

¹⁷⁷ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 99

¹⁷⁸ Sang, Y. (1997). From rags to revolution: Behind the seams of social change, σελ. 56-57

Κίνας και αφετέρου με τον ακρογωνιαίο λίθο του καπιταλισμού της μαζικής κατανάλωσης: την διαφήμιση.

Οι διαφημίσεις πολλαπλασιάστηκαν για σχεδόν κάθε διαθέσιμο προϊόν. Η Αμερικανική εταιρία Marlboro προώθησε μια καμπάνια η οποία αποτελούνταν από δίλεπτα βίντεο πολύ υψηλού budget στα οποία πραγματοποιούνταν παραδοσιακές χορογραφίες από ηθοποιούς με στολές της δυναστείας των Qing και με φόντο το Σινικό Τείχος. Τα βίντεο τελείωναν με τη φράση «ένας καινούργιος χρόνος φέρνει ένα καινούργιο πνεύμα που εξαπλώνεται στη γη», προσπαθώντας να συσχετίσει το προϊόν με τον μοντερνισμό και την ανανέωση.¹⁷⁹

Ο μοντερνισμός και η ανανέωση ήταν ένα από τα πιο συνηθισμένα θέματα των διαφημίσεων και συχνά συνδεόταν και με άλλα θέματα όπως η ομορφιά, κυρίως η θηλυκή. Η παραγόμενη από τις διαφημίσεις αντίληψη του μοντερνισμού και της ομορφιάς στην Κίνα του '90 ήταν διαφορετική από την αντίληψη που επικρατούσε στην Κίνα του Μάο. Τότε ο μοντερνισμός σήμαινε οικονομική και έμφυλη ισότητα, καταπάτηση της διαφθοράς και συλλογικές θυσίες για το καλό του έθνους και την προάσπιση του κομμουνισμού. Στην Κίνα μετά την μεγάλη οικονομική μεταρρύθμιση, μοντερνισμός σήμαινε ατομική ολοκλήρωση και επικέντρωση στην (πυρηνική) οικογένεια. Και αντί για ισότητα των φύλων, προασπιζόνταν οι έμφυλες ταυτότητες και η «θηλυκότητα». Οι σοσιαλιστικές εικόνες εργατριών με κοντά μαλλιά δεμένα σε πλεξούδες αντικαταστάθηκαν από διαφημίσεις οι οποίες αποτύπωναν την γυναικεία ομορφιά μέσω γυναικών με μακριά, κυματιστά μαύρα μαλλιά και βαμμένα μάτια.¹⁸⁰

Ένα άλλο κοινό θέμα των διαφημίσεων της εποχής στην Κίνα ήταν η αίσθηση της ευζωίας και αφθονίας. Οι γυναίκες που θεωρούνταν όμορφες ήταν τοποθετημένες σε ένα οικιακό περιβάλλον μεγάλης αφθονίας. Οι γυναίκες, στο πλαίσιο του καθορισμού των ρόλων του φύλου, ήταν συνήθως οι νοικοκυρές και συχνά παρουσιαζόνταν να φροντίζουν τα παιδιά της οικόγενειας. Η μεγάλη αφθονία για τα δεδομένα της τότε Κίνας γινόταν φανερή μέσα από τις μεγάλες τηλεοράσεις, τα ακριβά έπιπλα, τα πολυτελή οικιακά σκεύη και τις μεγάλες αυλές με γκαζόν (αυλές με γκαζόν ήταν κάτι που δεν υπήρχε σχεδόν πουθενά στην Κίνα). Ο χώρος εργασίας στις διαφημίσεις επίσης παρουσιάζοταν ως κάτι χλιδάτο και εντυπωσιακά φωτισμένο (είτε τρομερά λαμπερό είτε μυστηριωδώς μισοφωτισμένο).¹⁸¹

Τέλος η ιδέα της επιστήμης προσφερόταν στις διαφημίσεις για να ενισχύσει την αληθοφάνειά τους. Πολλά διαφημιστικά περιείχαν ψευδο-επιστημονικές εξηγήσεις που υποστήριζαν πως το εκάστοτε προϊόν είναι καλό για τους Χ και Ψ λόγους.

¹⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=dFWofdU76TI>

¹⁸⁰ Rofel, L. (1999). *Other modernities*, σελ. 71

¹⁸¹ Rofel, L. (1999). *Other modernities*, σελ. 30-33

Συνήθως αυτές οι εξηγήσεις ήταν κάποιοι συγκεχυμένοι επιστημονικοί όροι μαζί με κάποια «επιστημονικά» σχεδιαγράμματα.¹⁸²

Με την αγοραστική δύναμη και την καταναλωτική κουλτούρα να γίνονται ολοένα και πιο δυνατές, αυξήθηκε και η επισκεψιμότητα στα εστιατόρια. Αυτά ήταν ένας βασικός τρόπος για να ορίζουν τους εαυτούς τους οι επιτυχημένοι νεαροί εργαζόμενοι, αφού αφενός επιδείκνυαν τους ίδιους σε μέρη πολυτελείας και αφετέρου ικανοποιούσαν τις φαντασιώσεις τους για μοντερνισμό και αφθονία. Οι αλυσίδες fast food από την άλλη συσχετιζόνταν κυρίως με την υγιεινή και την καλή εξυπηρέτηση, καθώς και με την παροχή της φαντασίωσης πως ο πελάτης βρίσκεται κάπου στη Νέα Υόρκη, κυρίως λόγω της διακόσμησης.¹⁸³

Όπως γίνεται αντιληπτό, καμία από τις διαφημίσεις και κανένας από τα καταστήματα σύγχρονης κατανάλωσης δεν διακρίνεται από τα ίδια θέματα που διακρινόταν τα σλόγκαν και οι αφίσες τοίχου την περίοδο του Μάο. Όλα επικεντρώνονται στην άνεση και στην εδραίωση μιας κοινωνικά θαυμαστής ατομικής ταυτότητας.

Ο υπερκαταναλωτισμός μετά τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις κατέρριψε όλες τις πολιτισμικά καθορισμένες ψυχικές και κοινωνικές απαγορεύσεις στην επίδειξη πλούτου και στη μανιώδη κατανάλωση. Αυτό που μια Κομφουκιανή κοινωνία μάλλον θα ονόμαζε απληστία και ανευθυνότητα, και που η Κίνα του Μάο θα το αποκύρησε ως αντεπαναστατικό και εγωιστικό, στην σημερινή Κίνα ονομάζεται μοντερνισμός. Βέβαια αυτό δεν αναιρεί τα προβλήματα των προηγούμενων δύο κοινωνικοπολιτικών σχηματισμών, ούτε αναιρεί κάποια κοινωνικά οφέλη των οικονομικών μεταρρυθμίσεων.

Αν και ο αχαλίνωτος καταναλωτισμός αφήνει ως ένα βαθμό το περιθώριο της ατομικής επιλογής και αυτοκαθορισμού, δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι είναι περισσότερο προϊόν χειραγώγησης παρά ελεύθερης επιλογής. Και όχι μόνο αυτό αλλά θα μπορούσαν να γίνουν και υποθέσεις πέραν της εμφανούς χειραγώγησης από τις διαφημίσεις. Σύμφωνα για παράδειγμα με την μαρξιστική σκέψη ο καταναλωτισμός, ειδικά στις φρενήρεις μορφές του, αποτελεί αντιστάθμισμα κατά την διαδικασία της πραγματοποίησης, όπου οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων είναι υλικές και οι σχέσεις μεταξύ πραγμάτων είναι κοινωνικές. Επίσης δεν μπορούν να αγνοηθούν τα τρομερά οικολογικά του κόστη.

Γιατί εκτός από την συσχέτιση που γίνεται μεταξύ διαφήμισης και θετικών καταστάσεων ή εννοιών πρέπει να ληφθεί υπόψη και η δυναμική της μάρκας. Πολλές και συχνές διαφημίσεις προϊόντων της ίδιας μάρκας (π.χ BMW, Dior, Axe κτλ) διαμορφώνουν αυτό που λέγεται «brand awareness», δηλαδή το κατά πόσο οι

¹⁸² Finnane, A. (2008). Changing clothes in China: Fashion, modernity, nation, σελ. 90-93

¹⁸³ Stearns, P. N. (2001). Consumerism in world history: The global transformation of desire, σελ. 100

καταναλωτές θυμούνται ή αναγνωρίζουν το όνομα ή το λογότυπο ή ειδικά χαρακτηριστικά που προέρχονται από τις διαφημίσεις (π.χ ιδιαίτερο χρώμα, μοντέλο κ.ά) της εκάστοτε μάρκας. Η αναγνώριση μάρκας θεωρείται κλειδί στην λήψη της αγοραστικής απόφασης, αφού ένας καταναλωτής πρέπει πρώτα από όλα να είναι ενήμερος για μια κατηγορία προϊόντος αλλά και για μια μάρκα που βρίσκεται σε αυτήν την κατηγορία (υπάρχουν και περιπτώσεις όπου κάποιος μπορεί να ζητήσει κάποιο προϊόν «οποιασδήποτε» μάρκας αλλά αυτές δεν είναι και τόσο συχνές).¹⁸⁴

Η δημιουργούμενη επιθυμία, από τη μία για ένα προϊόν που συσχετίζεται με την ομορφιά, την επιτυχία, τον μοντερνισμό κτλ και από την άλλη για την μάρκα του που διευρύνει αυτήν την συσχέτιση, απαιτεί τεράστια επενδυτικά εγχειρήματα μεγάλου οικονομικού και περιβαλλοντικού κόστους. Οι επιχειρήσεις πρέπει είτε να ακολουθήσουν το μοντέλο των μεγάλων διαφημιστικών εκστρατειών είτε να δημιουργήσουν φτηνές απομιμήσεις των προϊόντων μιας άλλης γνωστής μάρκας. Και τα δύο μοντέλα επιβαρύνουν το περιβάλλον και παράγουν απόβλητα: το ένα μοντέλο χρησιμοποιώντας τεράστια ποσότητα πόρους για τις διαφημιστικές εκστρατείες και το άλλο με τα κακής ποιότητας προϊόντα του.¹⁸⁵

Ο μαζικός καταναλωτισμός επιβαρύνει το περιβάλλον από τη μία λόγω της τεράστιας σπατάλης φυσικών πόρων για τα προϊόντα που πρέπει να παραχθούν, και από την άλλη λόγω της επίσης τεράστιας σπατάλης φυσικών πόρων για τις ανάγκες του marketing.

---

¹⁸⁴ Aaker, D.A. (1991), *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*, σελ. 102

¹⁸⁵ Gilbert Van Kerckhove (2012). *Toxic Capitalism: The Orgy of Consumerism and Waste*, σελ. 207-210

Επίλογος

Σε αυτό το εγχείρημα παρουσιάστηκαν κατ' αρχήν τα περιβαλλοντικά ζητήματα της Κίνας που αποτελούν σημείο προβληματισμού πρωτίστως για την ίδια την Κίνα αλλά και για όλη την ανθρωπότητα. Στην συνέχεια παρουσιάστηκαν, μέσω ενός θεωρητικού διαχωρισμού της κινέζικης ιστορίας σε τρεις βασικές περιόδους (Αυτοκρατορική Κίνα, Μαιοϊκή Κίνα, Κίνα μετά τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν το 1979) οι πολιτισμικοί παράγοντες που συνέβαλλαν στην δημιουργία και διαιώνισή τους.

Αν θεωρήσουμε πως ο μαζικός καταναλωτισμός και ο ανθρωποκεντρισμός αποτελούν δύο κεντρικούς άξονες κάθε σύγχρονου *ανθρωπογενούς* περιβαλλοντικού προβλήματος (που μπορεί να αλληλοσυμπληρώνονται όμως δεν είναι απαραίτητο να συνυπάρχουν), τότε αυτοί έχουν ξεκινήσει να συνυπάρχουν στην ιστορία της Κίνας για πρώτη φορά τις τελευταίες δεκαετίες.

Η επιστροφή σε «νόμους πολυτελείας» για την μείωση του καταναλωτισμού ή η εκ νέου υιοθέτηση ενός κομφουκιανού ή βουδιστικού τρόπου ζωής από τον πληθυσμό της Κίνας μάλλον δεν αποτελούν παραδείγματα ρεαλιστικών λύσεων. Εξάλλου δεν είναι τυχαίο που η περιβαλλοντική λύση που φαίνεται να συγκεντρώνει την περισσότερη δημοτικότητα και προβολή από τα μέσα, όχι μόνο στην Κίνα αλλά και παντού, είναι αυτή που δεν απαιτεί από τους καταναλωτές να αλλάξουν τις συνήθειές τους, είτε άμεσα είτε έμμεσα (στην περίπτωση μαζικών αλλαγών στον τρόπο και μέγεθος παραγωγής): την λύση μέσα από την ανάπτυξη της τεχνολογίας, των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο περίπλοκα αν αναλογιστεί κανείς πως η βελτίωση της αγοραστικής δύναμης στις τελευταίες δεκαετίες αποτελεί ίσως τον κυριότερο λόγο της λαϊκής νομιμοποίησης και αποδοχής της κινέζικης κυβέρνησης. Επίσης πρέπει να ληφθεί υπόψη και η θέση της Κίνας στο παγκόσμιο οικονομικό στερέωμα. Το να μπουν σημαντικοί εξωτερικοί οικονομικοί περιορισμοί στην ανάπτυξη της Κίνας είναι μάλλον απίθανο.

Επίσης μη πρακτική φαίνεται η πεποίθηση πως η ατομική δράση μπορεί να αποτελέσει λύση. Παρά τις όποιες συστηματικές προσπάθειες για ενημέρωση των καταναλωτών ώστε να προχωρούν σε δράσεις φιλικές προς το περιβάλλον, εκατομμύρια «πρότυποι» καταναλωτές εμφανίζονται κάθε χρόνο και φυσικά το μοντέλο του καταναλωτικού καπιταλισμού (consumer capitalism) εξακολουθεί να είναι κυρίαρχο στον αναπτυσσόμενο κόσμο.

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα του αν είναι εφικτό να δωθούν ουσιαστικές λύσεις στα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα χωρίς ολοκληρωτικές κοινωνικοπολιτικές αλλαγές. Αν είναι όμως εφικτό αυτές οι λύσεις να βρεθούν μέσω κυβερνητικών-νομικών παρεμβάσεων (ακόμα και αν αυτές είναι αρκετά μεγάλες), τότε το πιθανότερο είναι να αναπτυχθούν πρώτα στις χώρες της ανατολικής Ασίας λόγω της τεράστιας πληθυσμιακής πυκνότητας και των υψηλών επιπέδων μόλυνσης. Ειδικότερα η Κίνα, που έχει αφενός ένα μεγάλο βαθμό ανεξαρτησίας από τις δυτικές δυνάμεις αφετέρου μια μακρά παράδοση στον ηγετικό ρόλο του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία, ίσως προσαρμοστεί πιο εύκολα σε μια τέτοια περίπτωση.

Αν κάτι τέτοιο αποδειχτεί επίσης μάταιο, επιβεβαιώνοντας ακόμα πιο πολύ τις αντικαπιταλιστικές θεωρίες για το περιβάλλον, τότε τα κοινωνικά κινήματα μαζικών διεκδικήσεων αποτελούν μονόδρομο. Παρ' όλο που αυτά στην Κίνα είναι πολύ περιορισμένα σε σχέση με τα αντίστοιχα δυτικά (κυρίως ευρωπαϊκά) όσον αφορά το εύρος διεκδικήσεων, δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτα όσον αφορά το μέγεθος συμμετοχής και την (αρνητική ή θετική) προβολή τους στα μέσα ενημέρωσης. Τα επομένα χρόνια θα αποδειχτούν κομβικά για την ανάπτυξή τους.

Οι βαθύς ιστορικός και πολιτισμικός τους χαρακτήρας, αλλά και η ειδική γεωγραφική και πολιτική μορφολογία της Κίνας, κατά πάσα πιθανότητα θα τα διαφοροποιήσει σημαντικά από τα μαζικά κινήματα της Δύσης όσον αφορά την μορφή των διεκδικήσεων και τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν για την ικανοποίησή τους. Το μονοκομματικό ημι-απολυταρχικό πολιτικό καθεστώς, η πολιτισμική της πολυμορφία και διακριτότητα, και τα περιβαλλοντικά προβλήματα ακραίου βαθμού (φυσικά και ανθρωπογενή) που μαστίζουν την Κίνα θα είναι κρίσιμοι παράγοντες στον καθορισμό αυτής της μορφής και μέσων.

Σε κάθε περίπτωση όμως, αν και όταν αυτά τα κινήματα αναπτυχθούν θα συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη μιας παγκόσμιας οικολογικής συνείδησης με ευαισθησίες και ισχυρό λόγο για την προστασία του περιβάλλοντος. Αν όχι για κάτι άλλο, απλά και μόνο λόγω του τεράστιου μεγέθους και επιρροής της Κίνας στο παγκόσμιο στερέωμα, καθώς και λόγω της τεράστιας σημασίας που έχει η κατάσταση του κινέζικου περιβάλλοντος για το περιβάλλον ολόκληρου του πλανήτη.

Διαδικτυακές πηγές

<http://articles.latimes.com/2011/oct/29/world/la-fg-china-air-quality-20111030>

http://www.chinadaily.com.cn/china/2017-03/31/content_28755668.htm

<https://chinapower.csis.org/china-middle-class/>

<http://chinawaterrisk.org/notices/new-water-ten-plan-to-safeguard-chinas-waters/>

http://english.mep.gov.cn/News_service/infocus/201309/t20130924_260707.htm

<http://www.euronews.com/2013/10/21/china-record-smog-levels-shut-down-city-of-harbin>

<http://gbtimes.com/china/chinas-yellow-river-hit-drought>

<http://money.cnn.com/2015/10/14/news/economy/china-middle-class-growing/index.htm>

https://news.cgtn.com/news/3d51444e32457a4d/share_p.html

http://news.xinhuanet.com/english/china/2012-02/16/c_131414176.htm

http://shanghaiist.com/2017/01/03/2017_fog_red_alert.php

<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00343404.2016.1265647>

<http://thediplomat.com/2013/05/half-a-billion-chinas-middle-class-consumers>

<https://unearthed.greenpeace.org/2016/12/16/return-smog-heavy-industry-threatens-beijings-pollution-fight/>

http://usa.chinadaily.com.cn/china/2013-01/30/content_16185787_2.htm

http://usa.chinadaily.com.cn/epaper/2012-12/05/content_15988303.htm

<http://www.bbc.com/news/world-asia-china-20998147>

<http://www.businessinsider.com/r-china-auditor-says-176-billion-yuan-of-funds-to-fight-water-pollution-misused-xinhua-2017-1>

<https://www.forbes.com/sites/kerryadolan/2015/03/02/inside-the-2015-forbes-billionaires-list-facts-and-figures/#9ac325a30ca5>

<http://www.protothema.gr/environment/article/665571/ora-tis-gis-simera-svinoume-ta-fota/>

<http://www.rfa.org/english/news/china/project-07082013131802.html>

http://www.stats.gov.cn/english/pressrelease/201702/t20170228_1467503.html

<http://www.telegraph.co.uk/finance/china-business/11929794/Chinas-middle-class-overtakes-US-as-largest-in-the-world.html>

<https://www.theguardian.com/world/2014/dec/12/china-water-diversion-project-beijing-displaced-farmers>

<http://www.worldaffairsjournal.org/blog/gordon-g-chang/china%E2%80%99s-water-crisis-made-worse-policy-failures>

<https://www.youtube.com/watch?v=dFWofdU76TI>

Βιβλιογραφία

- Analects of Confucius*, n.d
- Anna Louise Strong ,1959, *The Rise of the Chinese People's Communes* (Beijing: New World Press)
- Anguttara Nikaya*, n.d
- J. Becker, 1998, *Hungry Ghosts* (UK: Holt Paperbacks)
- Cambridge History of China, *The People's Republic, Part 1: Emergence of Revolutionary China, 1949–1965* (Cambridge: Cambridge University Press)
- C. Pegg, 2001, *Mongolian music, dance and oral narrative* (London: University of Washington Press)
- Caroline Humphrey, 1994, *Shamanic Practices and the State in Northern Asia* (Michigan: University of Michigan Press)
- Chang Chih-tung, 1900, *China's Only Hope: An Appeal* (New York: Revell)
- China Ministry of Health, *China National Health Services Survey 2003*
- Ch'ü, T.-t. (1961). *Law and society in traditional China* (Florida: Mouton and Company)
- Confucius, n.d, *Book of Rites*
- C Wu, C Maurer, Y Wang, S Xue, D L Davis, April 1999, *Water pollution and human health in China* (Environmental Health Perspective)
- David B. Barrett, George Thomas Kurian, Todd M. Johnson, 2001, *World Christian Encyclopedia: The world by segments : religions, peoples, languages, cities, topics* (Oxford: Oxford University Press)
- Dai Qing, 1998, *The River Dragon Has Come!* (London: Routledge)

Aaker, D.A. (1991) *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name* (New York: The Free Press)

DEE MACK WILLIAMS, 2000, Representations of Nature on the Mongolian Steppe: An Investigation of Scientific Knowledge Construction, *AMERICAN ANTHROPOLOGIST Vol. 102* (North Carolina)

Dhammapada, n.d

Diamond, J. (2005). *Collapse: How societies choose to fail or survive* (London: Penguin)

D'Odorico, 2015, *Global desertification: drivers and feedbacks* (ResearchGate)

E. Friedman et al., 1991, *Chinese Village* (New Haven: Yale)

Evelyn Rawski, (1998), *The Last Emperors: A Social History of Qing Imperial Institutions* (Berkeley: University California Press)

Freire-González, Jaume; Puig-Ventosa, Ignasi (2015). "Energy Efficiency Policies and the Jevons Paradox", *International Journal of Energy Economics and Policy Vol. 5, No. 1*

Finnane, A. (2008). *Changing clothes in China: Fashion, modernity, nation* (New York: Columbia University Press)

Fleming, Peter (1959) *The Siege at Peking* (Mishawaka: Better World Books)

Gaubil, 1722, *Correspondance du Pekin*

Gilbert Van Kerckhove (2012). *Toxic Capitalism: The Orgy of Consumerism and Waste* (Bloomington: AuthorHouse)

Hans A. BaerGlobal, 2012, *Capitalism and Climate Change: The Need for an Alternative World System* (Maryland: AltaMira Press)

Harry Gelber, 2009, *KINA, Ο ΔΡΑΚΟΣ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ* (Αθήνα: Ψυχογιός)

Hesse Klaus (1987), *On the History of Mongolian Shamanism in Anthropological Perspective* (Berlin: Anthropos)

Hinton, William (1984), *Shenfan: The Continuing Revolution in a Chinese Village*. (New York: Vintage Books)

Hua, M. (2004). *Chinese clothing*. (Beijing: China International Press)

Hunt, A. (1996). *Sumptuary laws* (London: McMillan Press LTD)

International Energy Agency, *IEA Key World Energy Statistics 2016*

Jang Zhao, X.-Y. Zhao, R.-L. Zhou, T.-H. Zhang, S. Drake, 2005, *Desertification processes due to heavy grazing in sandy rangeland, Inner Mongolia* (Journal of Arid Environments)

Jay L. Garfield, William Edelglass, 2011, *The Oxford Handbook of World Philosophy* (Oxford: Oxford University Press)

Jim Harkness, 1998, *Forestry and Conservation of Biodiversity in China* (Cambridge: Cambridge University Press)

Jonathan D. Spence, 1990, *In Search for Modern China* (New York: W.W. Norton)

Joseph Needham, 1971, *Science and Civilisation in China, vol. 4* (Cambridge: Cambridge University Press)

Judith Shapiro , 2001, *MAO'S WAR AGAINST NATURE* (Cambridge: Cambridge University Press)

Juha Pentikainen, 1996, *Shamanism and Northern ecology* (Berlin: Mouton De Groyter)

Jurgen Domes, 1985, *The government and politics of the PRC: a time of transition* (Colorado: Westview Press)

Kenneth Pletcher, 2010, *The history of China* (New York: Britannica Educational Publishing)

Lee, J.Y., 1988, *Ancestor worship and Christianity in Korea* (Wales: Mellen House)

Lester Ross, 1988, *Environmental Policy in China* (Indiana: Indiana University Press)

L. Berry, 2010, *Land degradation in china: its extent and impact* (Global Mechanism)

Li Choh-ming, 1962, *The Statistical System of Communist China* (Berkeley: University of California Press)

Liu, Xinru., 1998, *Silk and Religion: An Exploration of Material Life and the Thought of People* (Oxford: Oxford University Press)

Lynch, Michael (2008). *The People's Republic of China, 1949–76* (London: Hodder Education)

Mircea Eliade, 1964, *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press)

Mao Zedong, 8-23 May 1958, *Speeches at the Second Session of the Eighth Party Congress, The First Speech (8 May 1958)*

Mao Zedong, 8-23 May 1958, *“Speeches at the Second Session of the Eighth Party Congress” Second Speech, 17 May 1958*

Mao Zedong, 8-23 May 1958, *“Speeches at the Second Session of the Eighth Party Congress”, Speech at the Conference of Heads of Delegations to the Second Session of the Eighth Party Congress, 18 May 1958*

Mark C. Elliott, 2001, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China* (Stanford: Stanford University Press)

Mathew Burrows, December 2012, *Global Trends 2030: Alternative Worlds* (National Intelligence Council (NIC))

Matthew Hilton (2003). *Consumerism in 20th century Britain* (Cambridge: Cambridge University Press)

Michael Shuman, 2007, *The Small-mart Revolution* (San Francisco: Berrett-Koehler Publishers)

Michael Stausberg, 2010, *Religion and Tourism: Crossroads, Destinations and Encounters* (Berlin: Verlag)

Neil Gough (March 11, 2015), *For Chinese Economy, Steel Goes From Strength to Weakness* (The New York Times)

Peng Xizhe, 1987, Demographic Consequences of the Great Leap Forward in China's Provinces, *Population and Development Review* (Population Council)

Pines Yuri, "Legalism in Chinese Philosophy", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Stanford: Stanford University Press)

Robert A. Rohde, Richard A. Muller, August 2015, *Air Pollution in China: Mapping of Concentrations and Sources* (Plos One)

Robert B. Marks, 1996, *Commercialization without Capitalism: Processes of Environmental Change in South China* (Oxford: Oxford University Press)

Rofel, L. (1999) *Other modernities* (Berkeley: University of California Press)

Ribeiro, Aileen (2003). *Dress and Morality*. (Oxford: Berg Publishers)

R. MacFarquhar, 1974, *Origins of the Cultural Revolution* (New York: Columbia University Press)

Robert A. Bickers and R. G. Tiedemann, 2007, *The Boxers, China, and the World* (Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers)

Samyutta Nikaya, n.d

Sang, Y. (1997). From rags to revolution: Behind the seams of social change, *Evolution and Revolution. Chinese Dress 1700s – 1990s* (Sydney: Powerhouse Publishing).

S. D. Richardson, 1990, *Forests and Forestry in China* (Washington: Island Press)

Slater, D. & Tonkiss, F. (2001). *Market Society: Markets and Modern Social Theory*. (Cambridge: Polity Press)

S. M. Shirokogoroff, 1935, *Psychomental Complex of the Northern Tungus* (London: Routledge and Kegan Paul)

Steele and Major (1999). *China chic: East meets West* (New Haven: Yale University Press)

Stearns, P. N. (2001). *Consumerism in world history: The global transformation of desire* (New York: Routledge)

Summers-Smith, J. Denis (1992). *In Search of Sparrows* (London: T&D Poyser)

Thaxton, Ralph A. Jr (2008) *Catastrophe and Contention in Rural China: Mao's Great Leap Forward Famine and the Origins of Righteous Resistance in Da Fo Village* (Cambridge: Cambridge University Press)

Theo Vos, Abraham D Flaxman, December 2010, *2010 Global Burden of Disease Study* (The Lancet)

Thomas Bernstein, 2006, *Mao Zedong and the Famine* (Cambridge: Cambridge University Press)

The World Factbook , 2015-06-20, *Total Renewable Water Resources*

Vol. II. Bryan, William Jennings, 1906, *In Support of the Oppian Law by Cato the Censor. Rome (218 BC–84 AD). The World's Famous Orations*

Wang Hongchang, 1994, *Deforestation and Dessication in China: A Preliminary Study* (Beijing: The Science Publishers)

Wu, (2005). *The atmosphere of extravagance in Qing Taiwan*. (Taiwan: Taiwan Historical Research)

World Bank, February 2007, *Cost of pollution in China*

World Bank, 2016, *Cost of Air Pollution*

Yongming Zhou, 2006, *Historicizing Online Politics: Telegraphy, the Internet, and Political Participation in China*, (Stanford: Stanford University Press)

Z. Hu & Khan (1997) *Why is China growing so fast?* (DC: International Monetary Fund)

Σ. Παπαστάμου, 2008, *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία Τόμος Β'*
(Αθήνα: Πεδίο)

Σωτήρης Χαλικιάς, 2010, *Τα Ανάλεκτα του Κομφούκιου Τόμος Α'* (Αθήνα:
ΙΝΔΙΚΤΟΣ)